శ్రీ

భోజచరిత్రమ్.

వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిచేత

స్వరచితాంధ్రటిప్పణముతో

మదరాసులో

స్వకీయ

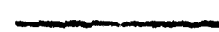
జ్యోతిష్మతీ

ముద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడినది.

రెండవకూర్పు.

1909.

వెల 1 రు.

అవతారిక.

సంస్కృతభాష నభ్యసించువారి కుపకారకంబుగ తెనుఁగున టిప్పణముతో మున్ను నేను ప్రకటించియున్న భోజచరిత్రమునకు ఇప్పుడు టిప్పణమును విపులీకరించి ఈద్వితీయముద్రణముం గావించినాఁడను. మృదు మధుర శ్లోక భూయిష్ఠంబును సమస్యా తత్పూరణాది సమలంకృతంబును శ్రీభోజరాజ కాళిదాసాది మహాపురుష చరిత్రోపశోభితంబు నయిన యీప్రబంధమువలన సంస్కృతభాషయందు మిక్కిలి యభిరుచియుఁ బ్రవేశమును గలుగును గాన దీనిని విద్యార్థులకై ఇట్లు సులువుపఱిచినాఁడను.

భోజరాజు క్రి. శ. 11-వ శతాబ్దమున మాళవదేశమునఁ బండితబాంధువై చిరకాలము రాజ్యము చేసి తుదకు వీరోచిత మయిన యుద్ధమార్గమున వీరస్వర్గమున కేఁగె నని చరిత్రకారులు కనిపట్టినారు. ఈమహాపురుషుఁడు, రచించిన సరస్వతీకంఠాభరణము, రామాయణచంపువు పాతంజలసూత్రవృత్తియు ఇప్పుడు సుప్రసిద్ధములుగా నున్నవి. ఈయన వ్యాకరణమందును వైద్యమందును గ్రంథముల రచించినట్లు పాతంజలసూత్రవృత్తివలనఁ దెలియుచున్నది.

మే, 1909.

విషయసూచిక.

శోధనపత్రము.

పు.	పం.	తప్పు.	ఒప్పు.
5	5	అధ	అథ
,,	8	ప్రేష్య, షగం	ప్రేష్య, గథం
,,	23	మణ్డాక	మణ్డూక
6	12	పా౦రిజాత	పారిజాత
,,	14	ప్రజ్ఝోతి	ప్రజ్ఝోతి
11	14	ధనకృష్ణా	ధనతృష్ణా
12	4	మృగయా	మృగయా
14	25	కవాక్షు	గవాక్షు
15	27	తతీర్థ	స్వతీర్థ
17	7	నాపాఙ్గ	నాపాఙ్గ
21	9	పతని	పతతి
25	21	విచారయన్	సాగారయన్
26	18	స్రాత	ప్రాత
27	9	ఘటయను	ఘటయతి
31	10	ఆహో	అహో
	23	ప్రతిపక్షే	ప్రతిపక్షే
32	8	అప్రార్థితాని	అప్రార్థితాని

పు.	పం	తప్పు.	ఒప్పు.
	11	ప్రిమే	ప్రియే
	,,	మన్తవ్యం	మన్తవ్యం
	20	మవ్యే	మన్యే
35	17	అనర్ఘ్యం	అనర్ఘం
36	23	కుమ్భకార	కుమ్భకార
38	20	మృగయాసర	మృగయారస
44	16	భాణ్డాదికో	భాణ్డారికో
48	5	భాగ్యగనా	భాగ్యధనా
54	26	'రాజన్'	'రాజన్,
55	17	స్వార్థిన్	స్వార్థి
56	18	అన్యదా	అన్యదా
57	3	షణ్ణీభూతం	షణ్ణీభూతం
58	12	సునస్తన	సునస్తన
69	10	న్యాయనాదికం	న్యాయనాధికం
75	29	సంధానకరి	సంధానగ
77	27	విసంజ్ఞ	విసంజ్ఞ

[illegible] శోధనము.

పు.	పం.	తప్పు.	ఒప్పు.
112	25	అల్లా	62 పు. అల్లా
114	4	శారద	63 పు. శారద
,,	15	కల	64 పు. కల
,,	21	ఆగ	65 పు. ఆగ
115	17	హుతా	66 పు. హుతా
116	1	హస్త	67 పు. హస్త
,,	9	రాగ	68 పు. రాగ
,,	25	విశే	69 పు. విశే
117	19	క్వజన	70 పు. క్వజన
118	17	నాగి	71 పు. నాగి
119	4	ఉదక్	72 పు. ఉదక్
,,	9	రెండుపుటు.—	
,,	15	హీము	73 పు. హీము
120	2	ఫబ్భా	74 పు. ఫబ్భా
,,	19	గదః	75 పు. గదః
,,	28	అస్తర్	76 పు. అస్తర్

శ్రీరస్తు.

శ్రీభోజమహారాజచరిత్రమ్.

భోజస్య రాజ్యప్రాప్తిః.

స్వస్తి శ్రీమన్మహారాజాధిరాజస్య భోజరాజస్య ప్రబన్ధః కథ్యతే. ఆదౌ ధారారాజ్యే సిన్ధులసంజ్ఞో రాజా చిరం ప్రజాః పర్యపాలయత్. తస్య వృద్ధత్వే భోజ ఇతి పుత్త్రః సమజని. స యదా పఞ్చవర్షః సంవృత్తః, తదా పితా హ్యాత్మనో జరాం జ్ఞాత్వా, ముఖ్యామాత్యానాహూయ, అనుజం ముఞ్జం మహాబల మాలోక్య, పుత్త్రం చ బాలం వీక్ష్య, విచారయామాస:—"యద్యహం రాజ్యలక్ష్మీభారధారణసమర్థం సోదర మపహాయ రాజ్యం పుత్త్రాయ ప్రయచ్ఛామి, తదా లోకాపవాదః; అథ వా బాలం మే పుత్త్రం ముఞ్జో రాజ్యలోభా ద్విషాదినా మారయిష్యతి. తదా దత్త మపి రాజ్యం వృథా, పుత్త్రహాని, ర్వంశోచ్ఛేద శ్చ.

లోభః ప్రతిష్ఠా పాపస్య, ప్రసూతి ర్లోభ ఏవ చ,
ద్వేషక్రోధాదిజనకో లోభః పాపస్య కారణమ్.
లోభాత్ క్రోధః ప్రభవతి, క్రోధా ద్ద్రోహః ప్రవర్తతే,
ద్రోహేణ నరకం యాతి శాస్త్రజ్ఞోఽపి విచక్షణః.
మాతరం పితరం పుత్త్రం భ్రాతరం వా సుహృత్తమం
లోభావిష్టో నరో హన్తి స్వామినం వా సహోదరమ్."

ఇతి విచార్య, రాజ్యం ముఞ్జాయ దత్త్వా, తదుత్సఙ్గే భోజ మాత్మజం ముమోచ.

తతః క్రమా ద్రాజని దివం గతే, సంప్రాప్తరాజ్యసంపత్తి ర్ముఞ్జో ముఖ్యామాత్యం బుద్ధిసాగరనామానం వ్యాపారముద్రాయా దూరీకృత్య, తత్పదేఽన్యం నివేశయామాస. తతో గురుభ్యః క్షితిపాలపుత్త్రో వాచయతి శృణోతి చ శాస్త్రాణి.

తతః క్రమేణ సభాయాం కోఽపి జ్యోతిశ్శాస్త్రపారగః సకలవిద్యాచాతుర్యవాన్ బ్రాహ్మణః సమాగమత్. స రాజ్ఞే స్వస్తీ త్యుక్త్వా రాజాజ్ఞయోపవిశ్య ప్రాహ "హే దేవ, లోకోఽయం మాం సర్వజ్ఞం వక్తి. తత్ కి మపి పృచ్ఛ.

కణ్ఠస్థా యా భవే ద్విద్యా సా ప్రకాశ్యా సదా బుధైః,
యా గురౌ పుస్తకే విద్యా తయా మూఢః ప్రతార్యతే."

తతో రా జాపి విప్ర స్యాహంభావముద్రయా చమత్కృతాం త ద్వార్తాం శ్రుత్వా, 'మమ జ న్మాగ ర్భైభృత్యేతత్క్షణపర్య న్తం, య ద్య న్మ యాచరితం, య ద్యత్ కృతం, తత్ సర్వం వదతి యది, భవా న్ సర్వజ్ఞ ఏ వే' త్యువాచ. తతో బ్రాహ్మణోఽపి రాజ్ఞా య ద్యత్ కృతం త త్సర్వ మువాచ గూఢవ్యాపార మపి. తతో రా జాపి సర్వాణ్య ప్యభిజ్ఞానాని జ్ఞాత్వా తుతోష. విప్రస్య చ పాదయోః పతిత్వా త మిన్ద్రనీల పుష్య రాగ మరకత వైడూర్య రచితసింహాసన ఉపవే శ్యాహ—

మా తేవ రక్షతి, పి తేవ హితే నియు ఙ్క్తే,
కా న్తేవ చాభిరమయ త్యపనీయ ఖేదం,
కీ ర్తిం చ దిక్షు వితనోతి, తనోతి లక్ష్మీం,
కిం కిం న సాధయతి కల్పల తేవ విద్యా?

తతోఽసౌ విప్రవరాయ ద శాశ్వా నాజా నేయా న్ దదౌ. తతః సభాయా మాసీనో బుద్ధిసాగరః ప్రాహ 'దేవ, భోజస్య జన్మపత్త్రికా మేతం బ్రాహ్మణం పృ చ్ఛే' తి. తతో ముఞ్జః ప్రాహ 'విద్వ న్, భోజస్య జన్మపత్త్రికాం విధేహీ' తి. తతోఽసౌ బ్రా హ్మణ ఉవాచ 'అధ్యయనశాలాయా భోజ ఆ నేతవ్య' ఇతి. ముఞ్జోఽపి తతః కౌతుకా దధ్యయనశాలా మలంకుర్వాణం భోజం నిజై ర్భృత్యై రానాయయామాస సభా మ్. తతో భోజకుమారః సాక్షాత్ పితర మివ రాజాన మానమ్య సవినయం తస్థౌ. తత స్తద్రూప లావణ్యమోహితే రాజకుమారమణ్డలే, ప్రభూతసౌభాగ్యం మహీమణ్డల మాగతం మహే న్ద్ర మివ, సాకారం మన్మథ మివ, మూర్తిమత్ సౌభాగ్య మివ, భోజం నిరూప్య, దైవజ్ఞశిఖామణీ రాజానం ప్రాహ—'రాజ న్, భోజస్య భాగ్యోదయం వక్తుం విరి ఞ్చోఽపి నాలమ్. కోఽహ ముదరమ్భరి బ్రాహ్మణః? త థాపి వదామి స్వమత్యను సారేణ. భోజ మితో ఽ ధ్యయనశాలాం ప్రేషయ.' తతో రా జాజ్ఞయా భోజేఽ ధ్యయనశాలాం గతే దైవజ్ఞశిఖామణి ర్విప్రః ప్రాహ:—

పఞ్చాశత్ పఞ్చ వర్షాణి సప్త మాసా, దినత్రయం,
భోజరాజేన భో క్తవ్యః సగౌడో దక్షిణాపథః.

త దాకర్ణ్య రాజా చాతుర్యా దపహసన్నివ సుముఖోఽపి విచ్ఛాయవదనోఽభూత్. తతో రాజా బ్రాహ్మణం ప్రేష్య నిశీథే స్వశయనప్రాసాద మాసా ద్యైకాకీ వ్యచి న్తయత్:—

యది రాజ్యలక్ష్మీ ర్భోజకుమారం గమిష్యతి, తదాహం జీవ న్నపి మృత ఏవ.
తా నీన్ద్రియా ణ్యవికలాని, త దేవ నామ,
సా బుద్ధి రప్రతిహతా, వచనం త దేవ;

అర్థోష్మణా విరహితః పురుషః క్షణేన
సోఽప్యన్య ఏవ భవ తీతి విచిత్ర మేతత్.

కిం చ: శరీరనిరపేక్షస్య దక్షస్య వ్యవసాయినః
బుద్ధిప్రారబ్ధకార్యస్య నాస్తి కిఞ్చన దుష్కరమ్.
అసూయయా హతే నైవ సర్వోపాయోద్యమై రపి
భర్తౄణాం గృహ్యతే సంపత్ సుహృద్భి ర్మన్త్రిభి స్తథా.

తత ఉద్యమే కిం దుస్సాధ్యమ్?

అతిదాక్షిణ్యయుక్తానాం శఙ్కితానాం పదే పదే
పరాపవాదభీరూణాం దూరతో యాన్తి సంపదః.

కిం చ: ఆదానస్య ప్రదానస్య కర్తవ్యస్య చ కర్మణః
క్షిప్ర మక్రియమాణస్య కాలః పిబతి సంపదః.

అవమానం పురస్కృత్య, మానం కృత్వా చ పృష్ఠతః,
స్వార్థం సముద్ధరేత్ ప్రాజ్ఞః, స్వార్థభ్రంశో హి మూర్ఖతా.

న స్వల్పస్య కృతే భూరి నాశయే న్మతిమాన్ నరః,
ఏత దేవాత్ర పాణ్డిత్యం యత్ స్వల్పా ద్భూరిరక్షణమ్.

జాతమాత్రం న యః శత్రుం వ్యాధిం వా ప్రశమం నయేత్,
అతిపుష్టాఙ్గయుక్తోఽపి, స పశ్చాత్ తేన హన్యతే.

ప్రజాగుప్తశరీరస్య కిం కరిష్యన్తి సంహతాః
హస్తన్యస్తాతపత్రస్య వారిధారా ఇవారయః.

అఫలాని దురన్తాని సమవ్యయఫలాని చ
అశక్యాని చ వస్తూని నారభేత విచక్షణః.

ఏవం విచిన్తయ న్నభుక్త ఏవ దినస్య తృతీయే యామే ఏక ఏవ మన్త్రయిత్వా వఙ్గదేశాధీశ్వరస్య మహాబలస్య వత్సరాజ స్యాకారణా యైకం స్వ మఙ్గరక్షకం ప్రాహిణోత్. స చాఙ్గరక్షకో వత్సరాజ ముపేత్య ప్రాహ, రాజా త్వా మాకారయ తీతి. తతః స రథ మారుహ్య పరివారేణ పరివృతః సమాగతో, ద్వారా దవతీర్య, రాజభవన మాసాద్య, రాజాన మవలోక్య, ప్రణిపత్యోపవిష్టః. రాజా చ సౌధం నిర్జనం విధాయ వత్సరాజం ప్రాహ:—

రాజా తుష్టోఽపి భృత్యానాం మానమాత్రం ప్రయచ్ఛతి
తే తు సమ్మానితా స్తస్య ప్రాణై రప్యుపకుర్వతే.

వత్స, త్వయా భోజో భువనేశ్వరీవిపినే హన్తవ్యః. ప్రథమయామే నిశాయాః శిర శ్ఛిత్త్వా పుర మానేతవ్య మితి. స చోత్థాయ నృపం న త్వాహ—“దేవాదేశః ప్రమాణమ్. తథాపి భవల్లాలనాత్ కి మపి వక్తుకామోఽస్మి. తతః సాపరాధ మపి మే వచః క్షన్తవ్యమ్.

భోజే ద్రవ్యం న, సేనా వా, పరివారో బలాన్వితః,
పరం పోత ఇ వాస్తేఽద్య, స హన్తవ్యః కథం ప్రభో?
పారమ్పర్య ఇ వాసక్త స్త్వత్పాద ఉదరమ్భరిః
తద్వధే కారణం నైవ పశ్యామి నృపపుఙ్గవ.”

తతో రాజా సర్వం ప్రాతః సభాయాం ప్రవృత్తం వృత్తాన్త మకథయత్. స చ శ్రుత్వా హస న్నాహ:—“దేవాకర్ణయ.

త్రైలోక్యనాథో రామోఽస్తి, వసిష్ఠో బ్రహ్మపుత్రకః,
తేన రాజ్యాభిషేకే తు ముహూర్తః కథితోఽభవత్,
తన్ముహూర్తేన రామోఽపి వనం నీతోఽవనీం వినా,
సీతాపహారోఽప్యభవ, ద్వైరిఞ్చివచనం వృథా.
జాతః కోఽయం నృపశ్రేష్ఠ కిఞ్చిజ్జ్ఞ ఉదరమ్భరిః?
యదుక్త్యా మన్మథాకారం కుమారం హన్తు మిచ్ఛసి.

కిం చ; కిం ను మే స్యా దిదం కృత్వా, కిం ను మే స్యా దకుర్వతః,
ఇతి సంచిన్త్య మనసా ప్రాజ్ఞః కుర్వీత వా న వా.
ఉచిత మనుచితం వా కుర్వతా కార్యజాతం;
పరిణతి రవధార్యా యత్నతః పణ్డితేన;
అతిరభసకృతానాం కర్మణా మావిపత్తే
ర్భవతి హృదయదాహీ శల్యతుల్యో విపాకః.

కిం చ; యేన స హాసిత మశితం హసితం కథితం చ రహసి విస్రబ్ధం,
తం ప్రతి కథ మసతా మపి నివర్తతే చిత్త మామరణాత్.

కిం చ, అస్మిన్ హతే, వృద్ధరాజస్య సిన్ధులస్య పరమప్రీతిపాత్రాణి మహావీరా స్తవైవానుమతే స్థితాః త్వన్నగర ముల్లోలకల్లోలవన్తః పయోధయ ఇవ ప్లావయిష్యన్తి. చిరాద్బద్ధమూలేఽపి త్వయి ప్రాయః పౌరాః భోజం భువో భర్తారం భావయన్తి. కిం చ;

స త్యపి చ సుకృతకర్మణి దుర్నీతి శ్చేచ్ఛ్రియం హర త్యేవ;
తైలైః సదోపయుక్తాం దీపశిఖాం విదళయతి హి వాతాళిః.

దేవ, పుత్రవధః; క్వాపి న హితాయ.”

ఇ త్యుక్తం వత్సరాజవచన మాకర్ణ్య రాజా కుపితః ప్రాహ: "త్వ మేవ రాజ్యాధిపతి ర్న తు సేవకః.

> స్వామ్యుక్తే యో న యతతే స భృత్యో భృత్యపాశకః
> తజ్జీవన మపి వ్యర్థ మజాగళకుచా వివ."

వత్సరాజః కాలోచిత మాలోచనీయ మితి మత్వా తూష్ణీం బభూవ.

అథ లమ్బమానే దివాకరే, ఉత్తుఙ్గసౌధోత్సఙ్గా దవతరన్తం కుపిత మివ కృతాన్తం వత్సరాజం వీక్ష్య, సమేతా అపి వివిధేన మిషేణ స్వభవనాని ప్రాపు ర్భీతాః సభాసదః. తతో వత్సరాజః స్వసేవకాన్ స్వాగారపరిత్రాణార్థం ప్రేష్య, రథం భువనేశ్వరీభవనాభిముఖం విధాయ, భోజకుమారోపాధ్యాయాకారణాయ ప్రాహిణో దేకం సేవకమ్. స చాహ పణ్డితమ్ 'తాత, త్వా మాకారయతి వత్సరాజ' ఇతి. సోఽపి త దాకర్ణ్య, వజ్రాహత ఇవ, భూతావిష్ట ఇవ, గ్రహగ్రస్త ఇవ, తేన సేవకేన కరేణ ధృత్వా నీతః పణ్డితః. తం చ బుద్ధిమాన్ వత్సరాజః సప్రణామ మి త్యాహ:'పణ్డిత, తాత, ఉపవిశ. రాజకుమారం జయన్త మధ్యయనశాలాయా ఆనయే'తి. పణ్డిత స్తథా చకార. అయాన్తం జయన్తం కుమారం కి మ ప్యధీతం పృష్ట్వా' తాత, అహ మేవ కుమారం గృహం నేష్యామి; త్వం గచ్ఛే' త్యుక్త్వా పణ్డితం ప్రైషయత్. తతో విదితవృత్తాన్తో భోజః కుపితో జ్వల న్నివ శోణితేక్షణః సమేత్య 'అః! పాప, రాజ్ఞో ముఖ్యకుమార మేకాకినం మాం రాజభవనా ద్బహి రానేతుం తవ కా నామ శక్తి రి త్యుక్త్వా వామపదపాదుకా మాదాయ తాలుదేశే వత్సరాజం జఘాన. తతో వత్సః ప్రాహ: భోజ, వయం రాజాదేశకారిణ ఇతి. బాలం చ రథే నివేశ్య ఖడ్గ ముపకోశం కృత్వాఽగా మాశు మహామాయాభవనమ్.

తతో గృహీతే భోజే లోకానాం కోలాహల స్సముత్థః; హాహాకార శ్చ ప్రవృత్తః. కిం కి మితి బ్రువాణాః పౌరా విక్రోశన్త ఆగత్య, సహసా భోజం వధాయ నీతం జ్ఞాత్వా, హస్తిశాలాం వాజిశాలాం రథశాలాం ప్రవిశ్య, సర్వాన్ జఘ్నుః. తతః ప్రతోలీషు రాజభవనప్రాకారవేదికాసు బహిర్ద్వారపీఠశ్రేణిషు భేరీపటహమురజమడ్డుకడిణ్డిమనినదాడమ్బరే ణామ్బరం విడమ్బిత మభూత్. కే చిద్విమలాసినా, కేచి ద్భల్లేన, కేచిత్ తోమరేణ, కేచిత్ ప్రాసేన, కేచిత్ కున్తేన, కేచిత్ పరశునా, కేచి ద్వహ్నినా, కేచి దమ్భసా, కేచి ద్ధారాయాం, బ్రాహ్మణా రోషితో రాజపుత్రా రాజసేవకా రాజానః పౌరా శ్చ ప్రాణపరిత్యాగం విదధుః.

తతః సావిత్రీసంజ్ఞా భోజస్య జననీ, విశ్వజనననీవ స్థితా, దాసీముఖాత్ స్వపుత్ర స్థితి మాకర్ణ్య, కరాభ్యాం నేత్రే పిధాయ, రుదతీ "పుత్ర, పితృవ్యేన కాం దశాం గమితోఽసి ? యే మయా నియమా ఉపవాసా శ్చ త్వత్కృతే కృతాః, తేఽద్య

మే విఫలా జాతాః. దశాపి దిశాముఖాని శూన్యాని. పుత్త్ర, ఏతం దాసవర్గం సహసా విచ్ఛిన్నశిరసం పశ్యే"తి విలపన్తీ భూమా వపతత్.

తతః ప్రదీప్తే వైశ్వానరే, తదుద్భూతధూమస్తోమే నేవ మలీమసే నభసి, పాపత్రాసా దివ పశ్చిమపయోనిధా వుగ్నే మార్తణ్డమణ్డలే, మహామాయాభవన మాసాద్య ప్రాహ భోజం వత్సరాజః- 'రాజకుమార, భృత్యానాం దైవత, జ్యోతిశ్శాస్త్రవిశారదేన కేనచి ద్బ్రాహ్మణేన తవ రాజ్యప్రాప్తా వుదీరితాయాం రాజ్ఞా భవద్వధో వ్యాదిష్ట' ఇతి. త దాకర్ణ్య భోజః ప్రాహ:—

రామే ప్రవ్రజనం, బలే ర్నియమనం, పాణ్డోః సుతానాం వనం,
వృష్ణీనాం నిధనం, నలస్య నృపతే రాజ్యాత్ పరిభ్రంశనం;
కారాగారనిషేవణం చ మరణం సంచిన్త్య లఙ్కేశ్వరే,
సర్వః కాలవశేన నశ్యతి నరః, కో వా పరిత్రాయతే.

లక్ష్మీకౌస్తుభపారిజాతసహజః సూనుః సుధామ్భోనిధే
ర్దేవేన ప్రణయప్రసాదనిధినా మూర్ధ్నా ధృతః శమ్భునా,
అద్యాప్యుజ్ఝతి నైవ దైవవిహితం క్షైణ్యం క్షపావల్లభః;
కే నాన్యేన విలఙ్ఘ్యతే విధిగతిః పాషాణలేఖాసఖీ.

వికటోర్వ్యా మప్యటనం, శైలారోహణ, మపాన్నిధే స్తరణం,
నిగళం, గుహాప్రవేశో, విధిపరిపాకః కథం ను సంతార్యః?

అమ్భోధిః స్థలతాం, స్థలం జలధితాం, ధూళీలవః శైలతాం
మేరు ర్మృత్కణతా తృణం కులిశతాం వజ్రం తృణప్రాయతాం,
వహ్నిః శీతలతాం హిమం దహనతా, మాయాతి య స్యేచ్ఛయా,
లీలాదుర్లలితాద్భుతవ్యసనినే దేవాయ తస్మై నమః.

తతో వటవృక్షస్య పత్త్రద్వయ మాదాయ, ఏకం పుటీకృత్య, జఙ్ఘాం ఛురికయా ఛిత్త్వా, తత్ర పుటకే రక్త మారోప్య, తృణే నాన్యస్మిన్ పత్త్రే కఞ్చన శ్లోకం లిఖిత్వా, వత్సం ప్రాహ మహాభాగ, ఏతత్పత్త్రం నృపాయ దాతవ్యమ్. త్వ మపి రాజాజ్ఞాం విధేహీ తి.

తతో వత్సరాజ స్యానుజో భ్రాతా ప్రాణపరిత్యాగసమయేఽపి దేదీప్యమానముఖశ్రియం నయనాభిరామం భోజకుమారం సకరుణ మవలోక్యాగ్రజం ప్రాహ:—

ఏక ఏవ సుహృద్ధర్మో నిధనేఽప్యనుయాతి యః;
శరీరేణ సమం నాశం సర్వ మన్యత్ తు గచ్ఛతి.
న తతో హి సహాయార్థే మాతా భార్యా చ తిష్ఠతి

న మిత్రపుత్రౌ నజ్ఞాతి ర్ధర్మ స్తిష్ఠతి కేవలః
బలవా నప్యశక్తో౽సౌ, ధనవా నపి నిర్ధనః.
శ్రుతవా నపి మూర్ఖ శ్చ, యో ధర్మవిముఖో జనః.
ఇ హైవ స్వజరావ్యాధే శ్చికిత్సాం న కరోతి యః,
గత్వా నిరౌషధం స్థానం స రోగీ కిం కరిష్యతి?
జరాం మృత్యుం భయం వ్యాధిం యో జానాతి స పణ్డితః;
స్వస్థ స్తిష్ఠే, న్నిషీదే ద్వా, స్వపే ద్వా, కేనచి ద్ధసేత్.
తుల్యజాతివయోరూపాన్ హృతాన్ పశ్యసి మృత్యునా;
న హి త త్రా స్తి తే త్రాసో, వజ్రవ ద్ధృదయం తవ.—

తతో వైరాగ్య మాపన్నో వత్సరాజః భోజం క్షమ స్వే త్యుక్త్వా, ప్రణమ్య తం చ రథే నివేశ్య, నగరా ద్బహి ర్ఘనే తమసి గృహ మానీయ, భూమిగృహా న్తరే నిక్షిప్య, ররక్ష. స్వయం శీఘ్ర మేవ కృత్రిమవిద్యావిద్భిః సుకుణ్డలం స్ఫురద్వక్త్రం నిమీలితనేత్రం భోజకుమారమ స్తకం కారయిత్వా, త చ్చాదాయ సకనిష్ఠో వత్సరాజో రాజభవనం గత్వా రాజానం నత్వా ప్రాహ 'శ్రీమతా య దాదిష్టం తత్ సాధిత మి' తి. తతో రాజా చ పుత్రవధం జ్ఞాత్వా త మాహ 'వత్స, ఖడ్గప్రహార సమయే తేన పుత్రేణ కి ముక్త మి'తి. వత్సః.—'దేవ, తవ కి మపి పత్రే లిఖిత మ స్తి, త ద్గృహాణ, శిర శ్చ పశ్య.' తతో రాజా తథావిధం భోజశిరో విలోక్య మన్దం రురోద. రాజా.— 'వత్సరాజ, ఇదం శిరః క్వాపి భూమౌ నిక్షిప.' తతో వత్సో నిష్క్రా న్తః. రా జాపి స్వభార్యయా దీప మానాయ్య, తాని పత్రాక్షరాణి వాచయతి:—

మాన్ధాతా చ మహీపతిః కృతయుగాలంకారభూతో గతః,
సేతు ర్యేన మహోదధౌ విరచితః క్వాసౌ దశాస్యా న్తకః?
అన్యే చాపి యుధిష్ఠిరప్రభృతయో యాతా దివం; భూపతే,
నైకే నాపి సమం గతా వసుమతీ, నూనం త్వయా యాస్యతి.

రాజా చ తదర్థం జ్ఞాత్వా శయ్యాతో భూమౌ పపాత. తత శ్చ దేవీకరకమలచాలితచేలాఞ్చలానిలేన క్షణాత్ ససంజ్ఞో భూత్వా 'దేవి, మాం మా స్పృశ; హా! హా! పుత్రఘాతీ చణ్డాలో౽హ మి' తి కురర ఇవ విలపన్ రాజా ద్వారపాలా నాకార్య బ్రాహ్మణాన్ శీఘ్ర మానయ తే త్యాహ. తతః స్వాజ్ఞయా సమాగతాన్ బ్రాహ్మణాన్ నత్వా రాజా పప్రచ్ఛ 'మయా పుత్రో హతః; తస్య ప్రాయశ్చి త్తం వద తే' తి. తే త మూచుః 'రాజన్, సహసా వహ్ని మావి శే' తి.

తతః సమేత్య బుద్ధిసాగరః ప్రాహ: "దేవ, యథా త్వం రాజాధమ, స్త థైవ

అమాత్యాధమో వత్సరాజః. తవ కిల రాజ్యం దత్త్వా సిన్ధులనృపేణ త్వదుత్సఙ్గే భోజః స్థాపితః. తచ్చ త్వయా పితృవ్యేణాన్యథా కృతమ్.

కతిపయదివసస్థాయిని మదకారిణి యౌవనే దురాత్మానః
విదధతి తథాపరాధం జన్మైవ యథా వృథా భవతి.

సన్తః స్వప్రాణోత్సారణముత్తమాఙ్గాత్ సువర్ణకోట్యర్పణమామనన్తి;
ప్రాణవ్యయే నాపి కృతోపకారాః ఖలాః పరే వైరమిహోద్వహన్తి.

ఉపకారశ్చాపకారో యస్య వ్రజతి విస్మృతిం
పాషాణహృదయస్యాస్య జీవతీత్యభిధా ముధా.

యథా బీజాఙ్కురః సూక్ష్మః ప్రయత్నేనాభిరక్షితః
ఫలప్రదో భవేత్ కాలే తథా లోకః సురక్షితః.

హిరణ్యధాన్యరత్నాని ధనాని వివిధాని చ
తథాన్యదపి యత్ కిఞ్చిత్ ప్రజాభ్యః స్యాన్మహీభృతామ్.

రాజ్ఞి ధర్మిణి ధర్మిష్ఠాః పాపే పాపపరాః సదా,
రాజానమనువర్తన్తే, యథా రాజా తథా ప్రజాః."

తతో రాత్రావేవ వహ్నిప్రవేశాయ కృతనిశ్చయే రాజ్ఞి, సర్వే సామన్తాః పౌరాశ్చ మిలితాః. పుత్త్రం హత్వా పాపభయాద్భోజో నృపతిర్వహ్నిం ప్రవిశతీతి కింవదన్తీ పురే సర్వత్రాజని. తతో బుద్ధిసాగరో ద్వారపాలమాహూయ న కేనాపి భూపాలభవనం ప్రవేష్టవ్యమిత్యుక్త్వా నృపమన్తఃపురే నివేశ్య సభాయామేకాకీ సన్నుపవిష్టః. తతో రాజమరణనిశ్చయం శ్రుత్వా, వత్సరాజో రాజగృహమాగత్య బుద్ధిసాగరం నత్వా శనైః ప్రాహ 'తాత, మయా భోజరాజో రక్షిత' ఇతి. బుద్ధిసాగరశ్చ కర్ణే తస్య కిమప్యకథయత్. తచ్ఛ్రుత్వా వత్సరాజశ్చ నిష్క్రాన్తః. తతో ముహూర్తేన కోఽపి కరకలితదన్తీన్ద్రదన్తదణ్డో విరచితప్రత్యగ్రజటాకలాపః కర్పూరకరమ్బితభసితానూద్ధూలితసకలతనుః, మూర్తిమాన్ మన్మథ ఇవ, స్ఫటికకుణ్డలమణ్డితకర్ణయుగళః కౌశేయకౌపీనః సాక్షాచ్చన్ద్రచూడ ఇవ, సభాం కాపాలికః సమాగతః. తం వీక్ష్య బుద్ధిసాగరః ప్రాహ— 'యోగీన్ద్ర కుత ఆగమ్యతే? కుత్ర తే నివేశశ్చ? కాపాలికే త్వయి కశ్చమత్కారకారీ కళావిశేష ఔషధవిశేషోఽప్యస్తి?' యోగీ ప్రాహ.

"దేశే దేశే భవనం, భవనే భవనే తథైవ భిక్షాన్నం,
సరసి చ నద్యాం సలిలం, శివశివతత్త్వార్థవేదినాం పుంసామ్.
గ్రామే గ్రామే కుటీ రమ్యా, నిర్ఝరే నిర్ఝరే జలం,
భిక్షాయాం సులభం చాన్నం, విభవైః కిం ప్రయోజనమ్?

దేవ, అస్మాకం నైకో దేశః, సకలభూమణ్డలం భ్రమామః. గురూపదేశే తిష్ఠామః, నిఖిలం భువనతలం కరతలామలకవత్ పశ్యామః. సర్పదష్టం విషవ్యాకులం రోగగ్రస్తం శస్త్రభిన్నశిరస్క మకాలశిథిలితం తాత, తత్క్షణా దేవ విగతసకలదారుణవ్యాధిసంచయం కుర్మ” ఇతి. రాజాపి కుడ్యాన్తర్హిత ఏవ శ్రుతసకలవృత్తాన్తః సభా మాగతః కాపాలికం దణ్డవత్ ప్రణమ్య ‘యోగీన్ద్ర, రుద్రకల్ప, పరోపకారపరాయణ, మహాపాపేన మయా హతస్య పుత్రస్య ప్రాణదానేన మాం రక్ష రక్షే’త్యాహ. అథ కాపాలికోఽపి ‘రాజన్, మా భైషీః, పుత్ర స్తే న మరిష్యతి. శివప్రసాదేన స్వకం గృహమేష్యతి. పరం శ్మశానభూమౌ బుద్ధిసాగరేణ సహ హోమద్రవ్యాణి ప్రేషయే’ త్యవోచత్. తతో రాజ్ఞా ‘కాపాలికేన య దుక్తం తత్ సర్వం తథా కుర్వ’ ఇతి బుద్ధిసాగరః ప్రేషితః. తతో రాత్రౌ గూఢరూపేణ భోజోఽపి తత్ర నదీపులినే నీతః. యోగినా భోజో జీవిత ఇతి ప్రథా చ సమభూత్. తతో గజేన్ద్రారూఢో వన్దిభిః స్తూయమానో భేరీమృదఙ్గాదిఘోషై ర్జగ ద్బధిరీకుర్వన్ పౌరామాత్యపరివృతో భోజరాజో రాజభవన మగాత్. రాజా చ త మాలిఙ్గ్య రోదితి స్మ. భోజోఽపి రుదన్తం ముఞ్జం నివార్యాస్తావీత్. తతః సన్తుష్టో రాజా నిజసింహాసనే తం నివేశ్య, ఛత్రచామరాభ్యాం చ భూషయిత్వా, తస్మై రాజ్యం దదౌ. నిజపుత్రేభ్యః ప్రత్యేక మేకైకం గ్రామం దత్త్వా, పరమప్రేమాస్పదం జయన్తం భోజనికాశే నివేశయామాస. తతః పరలోకపరిత్రాణపరో ముఞ్జోఽపి నిజపట్టరాజ్ఞీభిః సహ తపోవనభూమిం గత్వా పరం తప స్తేపే. తతో భోజభూపాల శ్చ దేవబ్రాహ్మణప్రసాదా ద్రాజ్యం పాలయామాస. తతో ముఞ్జే తపోవనం యాతే, బుద్ధిసాగరం ముఖ్యామాత్యం విధాయ, స్వరాజ్యం బుభుజే భోజభూపతిః.

గోవిన్దపణ్డితః.

ఏవ మతిక్రామతి కాలే, కదాచి ద్రాజ్ఞా క్రీడోద్యానం గచ్ఛతా కోఽపి ధారానగరవాసీ విప్రో లక్షితః. స చ రాజానం వీక్ష్య నేత్రే నిమీల్య ఆగచ్ఛన్ రాజ్ఞా పృష్టః ‘ద్విజ, త్వం మాం దృష్ట్వా స్వస్తీతి న జల్పసి. విశేషేణ లోచనే నిమీలయసి. తత్ర కో హేతు రి’తి. విప్ర ఆహ “దేవ, త్వం వైష్ణవోఽసి. విప్రాణాం నోపద్రవం కరిష్యసి. తత స్త్వత్తో న మే భీతిః. కిం తు కస్మైచిత్ కిమపి న ప్రయచ్ఛసి. తేన తవ దాక్షిణ్య మపి నాస్తి. అత స్తే కి మాశీర్వచసా? కిం చ, ప్రాత రేవ కృపణముఖావలోకనాత్ పరతోఽపి లాభహానిః స్యా దితి లోకోక్త్యా లోచనే నిమీలితే. అపి చ:

ప్రసాదో నిష్ఫలో యస్య, కోప శ్చాపి నిరర్థకః,
న తం రాజాన మిచ్ఛన్తి ప్రజాః షణ్ఢమివ స్త్రియః.

అప్రగల్భస్య యా విద్యా, కృపణస్య చ యద్ధనం,
యచ్చ బాహుబలం భీరో, ర్వ్యర్థ మేతత్ త్రయం భువి.

దేవ, మత్పితా వృద్ధః కాశీం ప్రతి గచ్ఛన్ మయా శిక్షాం పృష్టః 'తాత; మయా కిం కర్తవ్య మి'తి. పిత్రా చేత్థ మభ్యధాయి:—

యది తవ హృదయం విద్వన్, కృచ్ఛ్రే ఽప్యన్యే ఽపి మా స్మ సేవిష్ఠాః
సచివజితం, షిద్గజితం, యువతిజితం, చైవ రాజానమ్.

పాతకానాం సమస్తానాం ద్వే పరే తాత పాతకే,
ఏకం దుస్సచివో రాజా, ద్వితీయం చ తదాశ్రయః.

అవివేకమతి నృపతిః మన్త్రిషు గుణవత్సు వక్రితగ్రీవః,
యత్ర ఖలాశ్చ ప్రబలా, స్తత్ర కథం సజ్జనావసరః.

రాజా సంపత్తిహీనోఽపి సేవ్యః సేవ్యగుణాశ్రయః;
భవ త్యాజీవనం తస్మాత్, ఫలం కాలాన్తరా దపి.

అదాతు ర్దాక్షిణ్యం న హి భవతి. దేవ, పురా కర్ణదధీచిశిబివిక్రమప్రముఖాః క్షితిపతయో యథా పరలోక మలంకుర్వాణా నిజదానసముద్భూతదివ్యయశసా గుణై ర్లసన్తి మహీమణ్డలే, తథా కి మన్యే రాజానః ?

దేహే పాతిని కా రక్షా ? యశో రక్ష్య మపాతవత్.
నరః, పతితకాయోఽపి, యశఃకాయేన జీవతి.

పణ్డితే చైవ మూర్ఖే చ బలవ త్యపి దుర్బలే
ఈశ్వరే చ దరిద్రే చ మృత్యోః సర్వత్ర తుల్యతా.

నిమేషమాత్ర మపి తే వయో గచ్ఛన్ న తిష్ఠతి,
తస్మా ద్దేహే ష్వనిత్యేషు కీర్తి మేకా ముపార్జయ.

జీవితం త దపి జీవితమధ్యే గణ్యతే సుకృతిభిః కిము పుంసాం
జ్ఞానవిక్రమ కళాకులలజ్జాత్యాగభోగరహితం విఫలం యత్?

రాజాపి, తేన వాక్యేన పీయూషపూరస్నాత ఇవ, పరబ్రహ్మణి లీన ఇవ, లోచనాభ్యాం హర్షాశ్రూణి ముమోచ. ప్రాహ చ ద్విజం "ద్విజప్రవర, శృణు;

సులభాః పురుషా లోకే సతతం ప్రియవాదినః,
అప్రియస్య చ పథ్యస్య వక్తా శ్రోతా చ దుర్లభః.

మనీషిణః సన్తి; న తే హితైషిణో ;
హితైషిణః సన్తి; న తే మనీషిణః ;

సుహృచ్చ విద్వానపి దుర్లభో నృణాం,
యథౌషధం స్వాదు హితం చ దుర్లభమ్.

ఇతి విప్రాయ లక్షం దత్త్వా, 'ద్విజ, కిం తే నామే' త్యాహ. విప్రః స్వనామ భూమౌ లిఖతి గోవిన్ద ఇతి. రాజా వాచయిత్వా 'విప్ర, భవతా ప్రత్యహం రాజభవన మాగన్తవ్యమ్. న తే కశ్చి న్నిషేధః. విద్వాంసః కవయశ్చ కౌతుకాత్ సభా మానేతవ్యాః. కో౽పి విద్వా న్మా దుఃఖభాగస్తు. ఏత మధికారం పరిపాలయే' త్యాహ.

ఏవం గతేషు కతిపయేషు దివసేషు, రాజా విద్వత్ప్రియో, దానవిత్తేశ్వర, ఇతి ప్రథా మగాత్. తతో రాజానం దిదృక్షవః కవయో నానాదిగ్భ్యః సమాగతాః. ఏవం విత్తాతివ్యయం కుర్వాణం రాజానం ప్రతి కదాచి న్ముఖ్యామాత్య నేత్థ మభ్యధాయి:—"దేవ రాజానః కోశబలా ఏవ విజయినో నాన్యే.

స జయీ వరమాతఙ్గా యస్య, తస్యాస్తి మేదినీ;
కోశో యస్య స దుర్ధర్షో, దుర్గం యస్య స దుర్జయః.

దేవ, లోకం పశ్య.

ప్రాయో ధనవతా మేవ ధనతృష్ణా గరీయసీ;
పశ్య కోటిద్వయాసక్తం లక్షాయ ప్రవణం ధనుః." ఇతి.

రాజా చ తమాహ:—

దానోపభోగవన్ధ్యా యా సుహృద్భి ర్యా న భుజ్యతే
పుంసాం సమాహితా లక్ష్మీ రలక్ష్మీః క్రమశో భవేత్.

ఇత్యుక్త్వా రాజా తం మన్త్రిణం నిజపదా ద్దూరీకృత్య తత్పదే౽న్యం నిదేశ. ఆహ చ తమ్:—

లక్షం మహాకవే ర్దేయం, తదర్ధం విబుధస్య చ,
దేయం గ్రామైక మర్ధస్య, తస్యార్ధం తదర్ధనః.

యశ్చ మే అమాత్యాదిషు వితరణనిషేధమనాః స హన్తవ్యః. ఉక్తం చ:

యద్దదాతి, యదశ్నాతి, త దేవ ధనినాం ధనమ్.
అన్యే మృతస్య క్రీడన్తి దారైరపి ధనైరపి.
ప్రియః ప్రజానాం దాతైవ, న పున ర్ద్రవిణేశ్వరః,
ఆగచ్ఛ న్కాఙ్క్ష్యతే లోకై ర్వారిదో, న తు వారిధిః.
సంగ్రహైకపరః ప్రాయః సముద్రో౽పి రసాతలే
దాతారం జలదం పశ్య గర్జన్తం భువనోపరి.—

కళిఙ్గకవిః.

ఏవం వితరణశాలినం భోజరాజం శ్రుత్వా కశ్చిత్ కలిఙ్గదేశీయః కవి రుపేత్య మాసమాత్రం తస్థౌ. న చ క్షోణీన్ద్రదర్శనం భవతి. ఆహారార్థం పాథేయ మపి నాస్తి. తతః కదాచి ద్రాజా మృగయాభిలాషీ బహి ర్నిర్గతః. స కవి ర్దృష్ట్వా రాజాన మాహ:—

దృష్టే శ్రీభోజరాజేన్ద్రే, గళన్తి త్రీణి తత్క్షణాత్,
శత్రోః శస్త్రం, కవేః కష్టం, నీవీబన్ధో మృగీదృశామ్.

రాజా లక్షం దదౌ. తత స్తస్మిన్ మృగయారసికే రాజని, కశ్చన పులిన్దపుత్రో గాయతి. తేన గీతమాధుర్యేణ తుష్టో రాజా తస్మై పులిన్దపుత్రాయ పఞ్చలక్షం దదౌ. తదా కవి స్తద్దాన మత్యున్నతం కిరాతపోతం చ దృష్ట్వా నరేన్ద్రపాణికమలస్థపఙ్కజమిషేణ రాజానం వదతి:

ఏతే గుణా హి పఙ్కజ సన్తోఽపి న తే ప్రకాశ మాయాన్తి
య ల్లక్ష్మీవసతే స్తవ మధుపై రుపభుజ్యతే కోశః.

భోజ స్తదభిప్రాయం జ్ఞాత్వా పున ర్లక్ష మేకం దదౌ. తతో రాజా బ్రాహ్మణ మాహ.

ప్రభుభిః పూజ్యతే విప్ర, క లైవ న కులీనతా;
కలావాన్ మాన్యతే మూర్ధ్ని, సత్సు దేవేషు, శమ్భునా.

ఏవం వదతి భోజే, కుతోఽపి పఞ్చషాః కవయః సమాగతాః. తాన్ దృష్ట్వా రాజా విలక్ష ఇవాసీత్, అ ద్యైవ మయా ఏతావ ద్విత్తం దత్త మితి. తతః కవి స్త మభిప్రాయం జ్ఞాత్వా నృపం పద్మమిషేణ పునః ప్రాహ:

కిం కుప్యసి? కస్మై వా? నవసౌరభసారాయ హి నిజమధునే
యస్య శతపత్త్రి, తేఽద్య ప్రతిపత్తిం మృగ్యతే భ్రమరైః.

తతః ప్రభుం ప్రసన్నవదన మవలోక్య ప్రకాశేన ప్రాహ:—

న దాతుం నోపభోక్తుం చ శక్నోతి కృపణః శ్రియం,
కిం తు స్పృశతి హస్తేన నపుంసక ఇవ స్త్రియమ్.

యాచితో యః ప్రహృష్యేచ్చ దత్త్వా చ ప్రీతిమాన్ భవేత్
తం దృష్ట్వా యద్వా శ్రుత్వా నరః స్వర్గ మవాప్నుయాత్.

తత స్తుష్టో రాజా పున రపి కళిఙ్గదేశవాసికవయే లక్షం దదౌ. తతః పూర్వకవిః పురస్స్థితాన్ షట్ కవీన్ద్రాన్ దృష్ట్వాహ 'హే కవయో, ఽత్ర మహాసరస్వతీభూషామహావాసీ రాజా యదా భవనం గమిష్యతి, తదా కి మపి బ్రూతే' తి. తే చ సర్వే మహా

కవయోఽపి సర్వం రాజ్ఞః ప్రథమచేష్టితం జ్ఞాత్వావతస్థుః. తేష్వేకః సరోషమివ నృపం ప్రాహ:

ఆగతానామపూర్ణానాం పూర్ణానామప్యగచ్ఛతామ్
యదధ్వని న సంఘట్టో ఘటానాం తత్ సరోవరమ్.

తస్మై రాజా లక్షం దదౌ. తతో గోవిన్దపణ్డితస్తాన్ కవీన్ద్రాన్ దృష్ట్వా చుకోప. తస్య కోపాభిప్రాయం జ్ఞాత్వా ద్వితీయః కవిరాహ:

కస్య తృషం న క్షపసి? పిబతి న కస్తవ పయః ప్రవిశ్యాన్తః?
యది సన్మార్గః, సరోవర, నక్రో న క్రోడమధివసతి.

రాజా తస్మై లక్షద్వయం దదౌ. తం చ గోవిన్దపణ్డితం వ్యాపారపదాద్దూరీకృత్య, 'త్వయాపి సభాయామాగన్తవ్యమ్, పరం తు కేనాపి దౌష్ట్యం న కర్తవ్యమ్,' ఇత్యుక్త్వా తేభ్యః ప్రత్యేకం లక్షం దత్త్వా స్వనగరమాగతః. తే చ యథాయథం గతాః.

తతః కదాచిద్రాజా ముఖ్యామాత్యం ప్రాహ:

విప్రోఽపి యో భవేన్మూర్ఖః స పురాద్బహిరస్తు మే,
కుమ్భకారోఽపి యో విద్వాన్ స తిష్ఠతు పురే మమ.

అతః కోఽపి న మూర్ఖోఽభూద్ధారానగరే.

తతః క్రమేణ పఞ్చశతాని విదుషాం వరరుచి బాణ మయూర రేఫణ హరి శఙ్కర కళిఙ్గ పూరర వినాయక మదన విద్యావినోద కోకిల తారేన్ద్ర ప్రముఖాః సర్వశాస్త్రవిచక్షణాః సర్వే సర్వజ్ఞాః శ్రీభోజరాజసభామలంచక్రుః.

శఙ్కరకవిః.

ఏవం స్థితే కదాచిద్ద్వాఃస్థః ... సింహాసనాసీనే కవిశిరోమణౌ కవిత్వప్రియే విప్రప్రియబాన్ధవే భోజనరేశ్వరే, ద్వారపాల ఏత్య ప్రణమ్య వ్యజిజ్ఞపత్ 'దేవ, కోఽపి విద్వాన్ ద్వారి తిష్ఠతీ'తి. అథ రాజ్ఞా ప్రవేశయేత్యుక్తే, సోఽపి ప్రవిశ్య దక్షిణేన పాణినా సమున్నతేన విరాజమానో విప్రః ప్రాహ:—

రాజన్నభ్యుదయోఽస్తు. శఙ్కరకవే, కిం పత్రికాయామిదం
పద్యమ్. కస్య? తవైవ, భోజనృపతే. పాఠ్యతామ్. పఠ్యతే;
ఏతాం మారవిన్దసున్దరదృశం ద్రాక్చామరాన్దోలనా
దుద్వేల్లద్భుజవల్లికఙ్కణఝణత్కారః క్షణం వార్యతామ్.
యథా యథా భోజయశో వివర్ధతే
సితాం త్రిలోకీమివ కర్తుముద్యతం

తథా తథా మే హృదయం విదూయతే
ప్రియాలకాళీధవళత్వశఙ్కయా.

తతో రాజా శఙ్కరకవయే ద్వాదశలక్షం దదౌ. సర్వే విద్వాంసశ్చ విచ్ఛాయవదనా బభూవుః. పరం కోఽపి రాజభయా న్నావదత్. రాజా చ కార్యవశా ద్గృహం గతః. తతో విభూపాలాం సభాం దృష్ట్వా విబుధగణ స్తం నినిన్ద: 'అహో! నృపతే రజ్ఞతా! కి మస్య సేవయా? వేదశాస్త్రవిచక్షణేభ్యః స్వాశ్రయకవిభ్యః లక్ష మదాత్. కి మనేన వితుష్టే నాపి? అసౌ చ కేవలం గ్రామ్యః కవిః శఙ్కరః. కి మస్య ప్రాగల్భ్యమ్?'

కాళిదాసాగమనమ్.

ఇ త్యేవం కోలాహలరవే జాతే, కశ్చి దభ్యాగాత్ కనకమణికుణ్డలశాలీ దివ్యాంశుకప్రావరణో నృపకుమార ఇవ మృగమదపఙ్కకళఙ్కితగాత్రో నవకుసుమసమభ్యర్చితశిరా శ్చన్దనాఙ్గరాగేణ విలోభయన్, విలాస ఇవ మూర్తిమాన్, కవి తేవ తను మాశ్రితః, శృఙ్గారరసస్య స్యన్ద ఇవ, మహేన్ద్ర ఇవ మహీవలయం ప్రాప్తో, విద్వాన్. తం దృష్ట్వా సా విద్వత్పరిషత్ భయకౌతుకయోః పాత్ర మాసీత్. స చ సర్వాన్ ప్రణిపత్య ప్రాహ 'కుత్ర భోజనృప' ఇతి. తే త మూచు 'రిదానీ మేవ సౌధాన్తరం గత' ఇతి. తతోఽసౌ ప్రత్యేకం తేభ్య స్తామ్బూలం దత్త్వా గజేన్ద్రకులగతో మృగేన్ద్ర ఇ వాసీత్. తతః స మహాపురుషః శఙ్కరకవిప్రదానేన కుపితాన్ తాన్ బుద్ధ్వా ప్రాహ "భవద్భిః శఙ్కరకవయే ద్వాదశ లక్షాణి ప్రదత్తా నీతి న మన్తవ్యమ్. అభిప్రాయ స్తు రాజ్ఞో నైవ బుద్ధః. యతః శఙ్కరపూజనే ప్రారబ్ధే శఙ్కరకవి స్త్వేకో నైక లక్షేణ పూజితః. కిం తు తస్మిన్ స్థితాన్ తన్నామ్నా విభాజితా నేకాదశ రుద్రాన్ శఙ్కరా నపరాన్ మూర్తాన్ ప్రత్యక్షాన్ జ్ఞాత్వా తేషాం ప్రత్యేక మేకైకం లక్షం తస్మై శఙ్కరకవయ ఏవ శఙ్కరమూర్తయే ప్రదత్త మివ రాజ్ఞోఽభిప్రాయః" ఇతి. సర్వేఽపి చమత్కృతా స్తేన.

తతః కోఽపి రాజపురుషః తద్విద్వత్స్వరూపం ద్రా గ్రాజ్ఞే నివేదయామాస. రాజా చ స్వ మభిప్రాయం సాక్షా ద్విదితవన్తం తం మహేశ మివ మహాపురుషం మన్యమానః సభా మభ్యగాత్. స చ స్వస్తీ త్యాహ రాజానమ్. రాజా చ త మాలిఙ్గ్య ప్రణమ్య నిజకరకమలేన తత్కరకమల మవలమ్బ్య సౌధాన్తరం గత్వా ప్రోత్తుఙ్గకవాక్షు ఉపవిష్టః ప్రాహ 'విప్ర, భవన్నామ్నా కా న్యక్షరాణి సౌభాగ్యావలమ్బితాని? కస్మిన్ వా దేశే భవద్విరహః సుజనాన్ బాధతే?' ఇతి. తతః కవి ర్లిఖతి రాజ్ఞో హస్తే కాళిదాస ఇతి. రాజా వాచయిత్వా పాదయోః పతతి. తత స్తత్రాసీనయోః కాళిదాసభోజరాజయో రాసీత్ సంధ్యా. రాజా 'సఖే, సంధ్యాం వర్ణయే' త్యవాదీత్. తతః కవి ర్వదతి :—

వ్యసనిన ఇవ విద్యా క్షీయతే పఙ్కజశ్రీః ;
గుణిన ఇవ విదేశే దైన్యమాయాన్తి భృఙ్గాః ;
కునృపతిరివ లోకం పీడయత్యన్ధకారో ;
ధనమివ కృపణస్య వ్యర్థతామేతి చక్షుః ;

ఘనశ్చ రాజానం స్తౌతి కవిః.—

ఉపచారః కర్తవ్యో యావదనుత్పన్నసౌహృదాః పురుషాః.
ఉత్పన్నసౌహృదానా ముపచారః కైతవం భవతి.
దత్తా తేన కవిభ్యః పృథ్వీ సకలాపి కనకసంపూర్ణా,
దివ్యాం సుకావ్యరచనాం క్రమం కవీనాం చ యో విజానాతి.
సుకవేః శబ్దసౌభాగ్యం సత్కవిర్వేత్తి నాపరః ;
న హి వన్ధ్యా విజానాతి పరాం దౌహృదసంపదమ్.

తతః క్రమేణ భోజకాళిదాసయోః ప్రీతిరజాయత.

తతః కాళిదాసం వేశ్యాలమ్పటం జ్ఞాత్వా తస్మిన్ సర్వే ద్వేషం చక్రుః. నకోఽపి తం స్పృశతి. అథ కదాచిత్ సభామధ్యే కాళిదాసమాలోక్య భోజేన మనసి చిన్తితమ్ 'కథమస్య ప్రాజ్ఞస్యాపి స్మరపీడాప్రమాద' ఇతి. సోఽపి తదభిప్రాయం జ్ఞాత్వా ప్రాహ.

చేతోభువశ్చాపలతాప్రసఙ్గే, కా వా కథా మానుషలోకభాజామ్?
యద్దాహశీలస్య పురాం విజేతుస్తథావిధం పౌరుషమర్ధమాసీత్.

తతస్తుష్టో భోజరాజః ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ. తతః కాళిదాసో భోజం స్తౌతి:—

మహారాజ, శ్రీమన్, జగతి యశసా తే ధవళితే,
పయఃపారావారం పరమపురుషోఽయం మృగయతే,
కపర్దీ కైలాసం, కరివర మభౌమం కులిశభృత్,
కళానాథం రాహుః, కమలభవనో హంస మధునా.
నీరక్షీరే గృహీత్వా నిఖిలఖగతతీర్యాతి నాళీకజన్మా,
తక్రం ధృత్వా తు సర్వానటతి జలనిధీంశ్చక్రపాణిర్ముకున్దః.
సర్వానుత్తుఙ్గశైలాన్ దహతి పశుపతిః ఫాలనేత్రేణ పశ్యన్,
వ్యాప్తా తత్కీర్తికాన్తా త్రిజగతి నృపతే భోజరాజ క్షితీన్ద్ర ౧.
విద్వద్రాజశిఖామణే, తులయితుం ధాతా త్వదీయం యశః
కైలాసం చ, నిరీక్ష్య తత్ర లఘుతాం, నిక్షిప్తవాన్ పూర్తయే

ఉక్షాణం, తదుప ర్యమాసహచరం, తన్మూర్ధ్ని గఙ్గాజలం,
తస్యాగ్రే ఫణిపుఙ్గవం, తదుపరి స్ఫారం సుధాదీధితిమ్.
స్వర్గా ద్గోపాల, కుత్ర వ్రజసి? సురమునే, భూతలే కామధేనో
ర్వత్స స్యానేతుకామ స్తృణచయ మధునా. ముగ్ధ, దుగ్ధం న తస్యాః?
శ్రుత్వా శ్రీభోజరాజప్రచురవితరణం వ్రీడశుష్కస్తనీ సా.
వ్యర్థో౽హి స్యాత్ ప్రయాస స్త దపి తదరిభి శ్చర్వితం సర్వ మూర్వ్యామ్.

తతః కదాచిత్ శ్రుతిస్మృతిపారగాః కేచి ద్రాజానం కవిత్వప్రియం జ్ఞాత్వా క్వచి న్నగరా ద్బహి ర్భువనేశ్వరీ ప్రసాదేన కవిత్వం కరిష్యామ ఇ త్యుపవిష్టాః. తే ష్వేకే న పణ్డితమ్మన్యేన ఏక శ్చరణో౽పాఠి 'భోజనం దేహి రాజేన్ద్ర'ఇతి. అన్యే నాపాఠి 'ఘృతసూప సమన్వితం' మి'తి. ఉత్తరార్ధం న స్ఫురతి. తతో దేవతాభవనం కాళిదాసః ప్రణామార్థ మగాత్. తం వీక్ష్య ద్విజా ఊచుః— 'అస్మాకం సమగ్రవేదవిదా మపి భోజః కి మపి నార్పయతి. భవాదృశాం హి యథేష్టం దత్తే. తతో౽స్మాభిః కవిత్వవిధానధియా ౽త్రాగతమ్. చిరం విచార్య పూర్వార్ధ మభ్యధాయి. ఉత్తరార్ధం కృత్వా దేహి తతో౽స్మభ్యం కి మపి ప్రయచ్ఛతి.' ఇత్యుక్త్వా తత్పురస్తా దర్ధ మభాషిషుః. స చ త చ్ఛ్రుత్వా, 'మాహిషం చ శరచ్చన్ద్రచన్ద్రికాధవళం ద ధీ' త్యాహ. తే౽పి రాజభవనం గత్వా దౌవారికా నూచుః 'వయం కవనం కృత్వా సమాగతాః, రాజానం దర్శయ తే' తి. తే చ కౌతుకాత్ హసన్తో గత్వా రాజానం ప్రణమ్య ప్రాహుః:—

రాజమాషనిభై ర్దన్తైః కటివిన్యస్తపాణయః
ద్వారి తిష్ఠన్తి రాజేన్ద్ర చ్ఛాన్దసాః శ్లోకశత్రవః.

రాజ్ఞా ప్రవేశితా స్తే౽ప్రదృష్టరాజసంసదో మిళితాః సహైవ కవిత్వం పఠన్తి స్మ:—

భోజనం దేహి రాజేన్ద్ర ఘృతసూపసమన్వితం
మాహిషం చ శరచ్చన్ద్ర చన్ద్రికాధవళం దధి.

రాజా త చ్ఛ్రుత్వా ఉత్తరార్ధం కాళిదాసేన కృత మితి జ్ఞాత్వా విప్రా నాహ 'యేన పూర్వార్ధం కృతం తన్ముఖాత్ కవిత్వం కదాచి దపి న నిస్సరతి. ఉత్తరార్ధస్య కి ఞ్చి ద్దీయతే, న పూర్వార్ధ స్య.' ఇ త్యుక్త్వా ప్రత్యక్షర ముత్తరార్ధస్య లక్షం దదౌ.

తేషు చ దక్షిణా మాదాయ గతేషు, కాళిదాసం వీక్ష్య రాజా ప్రాహ 'సుకవే ఉత్తరార్ధం త్వయా పఠిత మి'తి. కవి రాహ:—

అధరస్య మధురిమాణం కుచకాఠిన్యం దృశో శ్చ తైక్ష్ణ్యం చ.
కవితాయాః పరిపాకం హ్యనుభవరసికో విజానాతి.

రాజాహః—సుకవే, సత్యం వదసి.

అపూర్వో భాతి భారత్యాః కావ్యామృతఫలే రసః,
చర్వణే సర్వసామాన్యే స్వాదువిత్ కేవలం కవిః.
సంచిన్త్య సంచిన్త్య జగత్ సమస్తం
త్రయః పదార్థా హృదయం ప్రవిష్టాః,
ఇక్షోర్వికారా, మతయః కవీనాం,
ముగ్ధాఙ్గనాపాఙ్గతరఙ్గితాని.

లక్ష్మీధరకవిః.

తతః కదాచి ద్ద్వారపాలకః ప్రణమ్య భోజం ప్రాహ 'రాజన్, ద్రవిడదేశాత్ కోఽపి లక్ష్మీధరనామా కవి ర్ద్వార మధ్యాస్తే' ఇతి. రాజా ప్రవేశ యేత్యాహ. ప్రవిష్ట మేవ సూర్య మివ విభ్రాజమానం చిరా దపవ్యవగతవృత్తాన్తం ప్రేక్ష్య రాజా విచారయామాస. ఆహ చ:—

ఆకారమాత్రవిజ్ఞానసంపాదితమనోరథాః
ధన్యాస్తే యే న శృణ్వన్తి దీనాః క్వాపి ప్యర్థినాం గిరః.

స చాగత్య తత్ర రాజానం స్వస్తీ త్యుక్త్వా తదాజ్ఞయోపవిష్టః ప్రాహ. "దేవ, ఇయం తే పణ్డితమణ్డితా సభా. త్వం చ సాక్షాత్ విష్ణు రసి. అతః కిం నామ పాణ్డిత్యం మమ. తథాపి కిఞ్చి ద్వచ్మి.

భోజప్రతాపం తు విధాయ ధాత్రా
శేషై ర్నిరస్తైః పరమాణుభిః కిం
హరేః కరేఽభూత్ పవి రమ్బరే చ
భానుః పయోధే రుదరే కృశానుః." ఇతి.

తేన పరిష చ్చమత్కృతా. రాజా చ తస్య ప్రత్యక్షరలక్షం దదౌ.

పునః కవి రాహ "దేవ, మయా సకుటుమ్బే నాత్ర నివాసాశయా సమాగతమ్.

క్షమీ దాతా గుణగ్రాహీ స్వామీ పుణ్యేన లభ్యతే,
అనుకూలః శుచి ర్దక్షః కవి ర్విద్వాన్ సుదుర్లభః."

కువిన్దసంవాదః.

తతో రాజా ముఖ్యామాత్యం ప్రాహ 'అస్మై గృహం దీయతా మి' తి. తతో నిఖిల మపి నగరం విలోక్య క మపి మూర్ఖ మమాత్యో నాపశ్యత్, యం నిరస్య విదుషే గృ

హం దీయేత. తత్ర సర్వత్ర భ్రమన్ కస్యచిత్ కువిన్దస్య గృహం వీక్ష్య కువిన్దం ప్రాహ 'కువిన్ద, గృహాన్నిస్సర, తవ గృహం విద్వాన్ నేష్యతీ' తి. తతః కువిన్దో రాజ భవన మాసాద్య రాజానం ప్రణమ్య ప్రాహ: "దేవ, భవదమాత్యో మాం మూర్ఖం కృత్వా గృహాన్నిస్సారయతి. త్వం తు పశ్య మూర్ఖః పణ్డితో వేతి.

కావ్యం కరోమి; న హి చారుతరం కరోమి;
యత్నాత్ కరోమి యది, చారుతరం కరోమి;
భూపాల మౌళిమణి రఞ్జిత పాదపీఠ,
హే సాహసాఙ్క, కవయామి, వయామి, యామి."

తతో రాజా త్వంకారవాదేన వదన్తం కువిన్దం ప్రాహ 'లలితా తే పదపఙ్క్తిః కవితా మాధుర్యం చ శోభనమ్, పరం తు కవిత్వం విచార్య వక్తవ్య మి' తి. తతః కుపితః కువిన్దః ప్రాహ 'దేవ, అత్రాన్తరం భాతి; కిం తు న వదామి రాజధర్మః పృథక్ విద్వద్ధర్మా దితి.' రాజా ప్రాహ 'అస్తి చే దుత్తరం బ్రూ హీ' తి. "దేవ, కాళిదాసా దృతేఽన్యం కవిం న మన్యే. కోఽస్తి తే సభాయాం కాళిదాసా దృతే కవితాతత్త్వవిద్విద్వాన్?

యత్ సారస్వతవైభవం గురుకృపాపీయూషపాకోద్భవం
తల్లభ్యం కవి నైవ; నైవ హఠతః పాఠప్రతిష్ఠాజుషా.
కాసారే దివసం వస న్నపి, పయఃపూరం పరం పఙ్కిలం
కుర్వాణః కమలాకరస్య లభతే కిం సౌరభం సైరిభః?
అయం మే వాగ్గుమ్ఫో విశదపదవైదగ్ధ్యమధురః
స్ఫురద్బన్ధో వన్ధ్యః పరహృది కృతార్థః కవిహృది;
కటాక్షో వామాక్ష్యా దరదళిత నేత్రాన్తగళితః
కుమారే నిస్సారః స తు కి మపి యూనః సుఖయతి."

విద్వజ్జనవన్దితా సీతా ప్రాహ:

విపులహృదయాభియోగే ఖిద్యతి కావ్యే జడో న మౌర్ఖ్యే స్వే;
నిన్దతి కఞ్చుక మేవ ప్రాయః శుష్కస్తనీ నారీ.

తతః కువిన్దః ప్రాహ:—

బాల్యే సుతానాం, సురతేఽఙ్గనానాం,
స్తుతౌ కవీనాం, సమరే భటానామ్,
త్వంకారయుక్తా హి గిరః ప్రశస్తాః;
క స్తే ప్రభో, మోహభరః? స్మర త్వమ్.

తతో రాజా 'సాధు భోః కవి న్ద్రే' త్యుక్త్వా త స్మా అక్షరలక్షం దదౌ. మా భైషీ రితి పునః కవిన్ద్రం ప్రాహ.

బాణకవిః.

ఏవం క్రమేణాతిక్రాన్తే కియ త్యపి కాలే బాణః పణ్డితవరః పరం రాజ్ఞా మాన్యమానోఽపి ప్రాక్తనకర్మణతో దారిద్ర్య మనుభవతి. ఏకం స్థితే నృపతిః కదాచి ద్రాత్రౌ వేశాన్తీ ప్రచ్ఛన్నవేషః స్వపురే విచరన్ బాణగృహ మేత్యాతిష్ఠత్. తదా నిశీథే బాణో దారిద్ర్య ద్వ్యాకులతయా కాన్తాం వక్తి: 'దేవి, రాజా కియద్వారం మమ మనోరథం నాపూరయత్? అద్యాపి పునః ప్రార్థితో దదా త్యేవ. పరం తు నిరన్తరప్రార్థనారసే మూర్ఖస్యాపి జిహ్వా జడీభవతి.' ఇ త్యుక్త్వా ముహూర్తార్ధం మౌనేన స్థిత్వ పఠతి:

హర హర పురహర పరుషః క హాలాహలఫల్గుయాచనావచసోః
ఏ కైవ తవ రసజ్ఞా తదుభయరసతారతమ్యజ్ఞా.

దేవి, దారిద్ర్యస్య పరా మూర్తి ర్యాచ్ఞా, న ద్రవిణాల్పతా;
అపి కౌపీనవా న్శమ్భు, స్తథాపి పరమేశ్వరః.

సేవా సుఖానామ్, వ్యసనం ధనానాం,
యాచ్ఞా గుణానాం, కునృపః ప్రజానామ్,
ప్రణష్టశీల శ్చ సుతః కులానాం,
మూలావఘాతః కఠినః కుఠారః.

తత్ సత్యపి దారిద్ర్యే, రాజ్ఞో వక్తుం మయా న్యాయ్య మశక్యమ్.

గచ్ఛన్ తృణ మపి జలదో వల్లభతా మేతి సర్వలోకస్య,
నిత్యప్రసారితకరః కరోతి సూర్యోఽపి సంతాపమ్.

కించ, దేవి, వైశ్వదేవావసరే ప్రాప్తాః క్షుధార్తాః పశ్చా ద్యాన్తీతి త దేవ మే హృదయం దునోతి.

దారిద్ర్యానలసంతాపః శాన్తః సంతోషవారిణా,
యాచకాశావిఘాతాన్తర్దాహః కే నోపశామ్యతి?—

రాజా చైతత్ సర్వం శ్రుత్వా, 'నేదానీం కి మపి దాతుం శక్యమ్, ప్రాత రేవ బాణం పూర్ణమనోరథం కరిష్యామీ'తి నిష్క్రాన్తః. రాజా.—

కృతో ద్యమ ర్ఘ వ వాగ్మీ చ, వ్యపనీతో న ద్యుః పరః,
ద్యు రాత్మసదృశో నాస్తి, కిం తైః కావ్యై, ర్ధనై, ర్ధనైః?

చోరద్వయసంవాదః.

ఏవం పురే పరిభ్రమతి రాజని, వర్త్మని చోరద్వయం గచ్ఛతి. తయో రేకః ప్రాహ శశిమన్తః 'సఖే, స్ఫారాన్ధకారవితతేఽపి జగ త్యఞ్జనవశాత్ సర్వం పరమాణుప్రాయ మపి వసు సర్వత్ర పశ్యామి. పరం తు సంభారగృహా దాహృతం కనక జాత మపి న మే సుఖాయ. ద్వితీయో మరాళనామా చోర ఆహ 'ఆహృతం సంభారగృహాత్ కనక జాత మపి న హిత మితి కస్మా ద్ధేతో రుచ్యతే?' తతః శశిమన్తః ప్రాహ 'సర్వతో నగర రక్షకాః పరిభ్రమన్తి. సర్వోఽపి జాగరిష్య త్యేషాం భేరీపటహాదీనాం నినాదేన. తస్మా దాహృతం విభజ్య, స్వస్వభాగాగతం ధన మాదాయ, శీఘ్ర మేవ గన్తవ్యమ్.' మరాళః ప్రాహ 'సఖే త్వ మనేన కోటిద్వయపరిమితేన మణికనకజాతేన కిం కరిష్యసి?' శశిమన్తః.— 'ఏతద్ధనం కస్మైచి ద్ద్విజన్మనే దాస్యామి, య థాయం వేదవేదాఙ్గపార గోఽన్యం న ప్రార్థయతే.' మరాళః.— "సఖే, చారు.

దదతో యుధ్యమానస్య పఠతః పులకోఽథ చేత్
ఆత్మన శ్చ పరేషాం చ; తద్దానం పౌరుషం స్మృతమ్.

త థాపి చోరితకదానేన తవ కథం పుణ్యం భవిష్యతి?" శశిమన్తః. 'అస్మాకం పితృపితా మహానా మయం ధర్మః య చ్చౌరేణ విత్త మానీయతే.' మరాళః.— 'శిరశ్ఛేద మఙ్గీకృ త్యార్జితం ద్రవ్యం నిఖిల మపి కథం దీయతే?' శశిమన్తః.—

మూర్ఖో న హి దదా త్యర్థం నరో దారిద్ర్యశఙ్కయా;
ప్రాజ్ఞ స్తు వితర త్యర్థం నరో దారిద్ర్యశఙ్కయా.
కిఞ్చి ద్వేదమయం పాత్రం, కిఞ్చిత్ పాత్రం తపోమయమ్,
పాత్రాణా ముత్తమం పాత్రం శూద్రాన్నం యస్య నోదరే.

పునః శశిమన్తః.—అనేన విత్తేన కిం కరిష్యసి? మరాళః.—"సఖే, కాశీవాసీ కోఽపి విప్రవటు రత్రాగాత్. తే నాస్మత్పితుః పురః కాశీవాసఫలం వ్యావర్ణితమ్. తతోఽస్మత్పితా బాల్యా దారభ్య చౌర్యం కుర్వాణో దైవవశాత్ స్వపాపా న్నివృత్తో వైరాగ్యాత్ సకుటుమ్బః కాశీ మేష్యతి. తదర్థ మిదం ద్రవిణజాతమ్." శశిమన్తః.—"మహ ద్భాగ్యం తవ పితుః. తథా హి.

వారాణసీపురీవాసవాసనావాసితాత్మనా
కిం శునా సమతాం యాతి వరాకః పాకశాసనః?
ఊషరం కర్మసస్యానాం క్షేత్రం వారాణసీ పురీ,
యత్ర సంలభ్యతే మోక్షః సమం చణ్డాలపణ్డితైః.

మరణం మఙ్గళం యత్ర విభూతి శ్చ విభూషణం,
కౌపీనం యత్ర కౌశేయం, సా కాశీ కేన మీయతే? ”

ఏవ ముభయోః సంవాదం శ్రుత్వా రాజా తుతోష. అచిన్తయ చ్చ మనసి 'కర్మణాం గతిః సర్వ థైవ విచిత్రా. ఉభయో రపి పవిత్రా మతి రి'తి.

పితాపుత్రసంవాదః.

తతో రాజా వినివృత్య భవనాన్తరే పితాపుత్రా వపశ్యత్. తత్ర పితా పుత్రం ప్రాహ:— “ఇదానీం పరిజ్ఞాతశాస్త్రతత్త్వోఽపి నృపతిః కార్పణ్యేన కి మపి న ప్రయచ్ఛతి. కిం తు,

అర్థిని కవయతి కవయతి, పఠతి చ పఠతి, స్తవోన్ముఖే స్తౌతి;
పశ్చా ద్యా మీత్యుక్తే, మౌనీ దృష్టిం నిమీలయతి. ”

రాజాప్యేత చ్ఛ్రుత్వా, తత్సమీపం ప్రాప్య, మైవంవ దేతి స్వగాత్రాత్ సర్వాభరణా న్యుత్తార్య, దత్త్వా తస్మై, గృహం గతః.

క్రీడాచన్ద్రాగమనమ్.

కాలాన్తరే సభాయా ముపవిష్టో రాజా కాళిదాసమాహ:—
కవీనాం మానసం నౌమి తరతి ప్రతి భాజసా.—

తతః కవి రాహ:—
యత్ పోతేన పయాం సీవ భువనాని చతుర్దశ

తతో రాజా ప్రత్యక్షరం ముక్తాఫలలక్షం దదౌ.

తతః ప్రవిశ్య ద్వారపాలః.—'దేవ, కోఽపి కౌపీనావశేషో విద్వాన్ ద్వారి తిష్ఠతి.' రాజా.—'ప్రవేశయ.' తతః ప్రవేశితః కవి రాగత్య స్వస్తీత్యు క్త్వానుక్త ఏవోపవిష్టః ప్రాహ:—

ఇహ నివసతి మేరుః శేఖరో భూధరాణా,
మిహ హి నిహితభారాః సాగరాః సప్త చైవ,
ఇద ముతుల మనన్తం భూతలం భూరిభూతో
ద్భవధరణసమర్థం స్థాన మస్మద్విధానామ్.

రాజా.—'మహాకవే, కిం తే నామ? అభిధత్స్వ.' కవిః.—“నామగ్రహణం సూచితం పణ్డితానామ్. త థాపి వదామో, యది జానాసి.

న హి స్తనన్ధయీ బుద్ధి ర్గమ్భీరం గాహతే వచః ;
తలం తోయనిధే ర్ద్రష్టుం యష్టి రస్తి న వైణవీ.

దే వాకర్ణయ ;

చ్యుతా మిన్దో ర్లేఖాం రతికలహభగ్నం చ వలయం
సమం చక్రీకృత్య ప్రహసితముఖీ శైలతనయా
అవోచ ద్యం పశ్యే త్యవతు గిరిశః సా చ గిరిజా
స చ క్రీడాచన్ద్రో దశనకిరణాపూరితతనుః. ”

కాళిదాసః.—'సఖే, క్రీడాచన్ద్ర, చిరా ద్దృష్టోఽసి. కథ మీదృశీ తే దశా, మణ్డలే మణ్డలే విరాజ త్యపి రాజని బహుధనే?' క్రీడాచన్ద్రః:—

ధనినోఽప్య దానవిభవా గణ్యన్తే ధురి మహాదరిద్రాణామ్;
హన్తి న యతః పిపాసా మతః సముద్రోఽపి మరు రేవ.

కించ: ఉపభోగకాతరాణాం పురుషాణా మర్థసంచయపరాణాం
కన్యామణి రివ సదనే తిష్ఠ త్యర్థః పర స్యార్థే.
సువర్ణమణికేయూరాడమ్బరై రన్యభూభృతః
కల యైవ పదం భోజ స్తేషా మాప్నోతి సారవిత్.
సుధామయా నీవ సుధాం గళ న్తి విదగ్ధసంయోజన మన్తరేణ
కావ్యాని నిర్వ్యాజమనోహరాణి వారాఙ్గనానా మివ యౌవనాని.
జ్ఞాయతే జాతు నామాపి న రాజ్ఞః కవితాం వినా;
కవే స్తద్వ్యతిరేకేణ న కీర్తిః స్ఫురతి క్షితౌ.—

మయూరః.—

తే వన్ద్యా, స్తే మహాత్మాన, స్తేషాం లోకే స్థిరం యశః;
యై ర్నిబద్ధాని కావ్యాని, యే చ కావ్యే ప్రకీర్తితాః.

వరరుచిః.—

పదవ్యక్తివ్యక్తీకృతసు హృదయాబన్ధలలితే
కవీనాం మార్గేఽస్మిన్ స్ఫురతి బుధమాత్రస్య ధిషణా;
నను క్రీడాలేశవ్యసనపిశునో యః కులవధూ
కటాక్షాణాం పన్థాః స ఖలు గణికానా మవిషయః.

రాజా క్రీడాచన్ద్రాయ వింశతిం గజేన్ద్రాన్ గ్రామపఞ్చకం చ దదౌ. తతో రాజానం కవిః స్తౌతి:—

కజ్జలం నయనద్వన్ద్వే, తిలకం కరపల్లవే,
అహో! భూషణవైచిత్ర్యం! భోజప్రత్యర్థియోషితామ్.

తుష్టో రాజా పున రక్షరలక్షం దదౌ.

రామేశ్వరకవిః.

తతః కదాచిత్ కోఽపి జరాజీర్ణసర్వాఙ్గసన్ధిః పణ్డితో రామేశ్వరనామా సభామధ్యగాత్. స ఆహ:—

పఞ్చాననస్య సుకవే ర్గజమాంసై ర్నృపశ్రియా
పారణా జాయతే క్వాపి సర్వ త్రైవోపవాసినః.
వాహానాం పణ్డితానాం చ పరేషా మపరో జనః,
కవీన్ద్రాణాం గజేన్ద్రాణాం గ్రాహకో నృపతిః పరః..
సువర్ణైః పట్టచేలై శ్చ శోభా స్యా ద్వారయోషితామ్;
పరాక్రమేణ దానేన రాజన్తే రాజనన్దనాః.—

ఇత్యాకర్ణ్య రాజా రామేశ్వరపణ్డితాయ సర్వాభరణాని వితీర్య లక్షద్వయం ప్రాయచ్ఛత్. స్తౌతి కవిః:—

భోజ, త్వత్కీర్తికాన్తాయా నభః ఫాలస్థితం మహత్
కస్తూరీతిలకం, రాజన్, గుణాకర, విరాజతే.
బుధాగ్రే న గుణాన్ బ్రూయాత్, సాధు వేత్తి యతః స్వయమ్;
మూర్ఖాగ్రేఽపి చ న బ్రూయాత్ బుధః, ప్రోక్తాన్ న వేత్తి సః.

తేన చమత్కృతాః సర్వే. పున శ్చ రామేశ్వరకవిః:—

ఖ్యాతిం గమయతి సుజనః, సుకవి ర్విదధాతి కేవలం కావ్యమ్.
పుష్ణాతి కమల మమ్భో, లక్ష్మ్యా తు రవి ర్నియోజయతి.

తత స్తుష్టో రాజా ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ. రాజేన్ద్రం కవి రాహ:—

కవిత్వం న శృణో త్యేవ కృపణః కీర్తివర్జితః.
నపుంసకః కిం కురుతే పురస్స్థితమృగీదృశా?

సీతా ప్రాహ:—

హతా దైవేన కవయో వరాకా స్తే గజా అపి
శోభా న జాయతే యేషాం మణ్డలేన్ద్రగృహం వినా.

కాళిదాసః.—

అదాతృమానసం క్వాపి న స్పృశన్తి కవే ర్గిరః;

దుఃఖాయై వాతివృద్ధస్య విలాసా స్తరుణీకృతాః.

రాజా ప్రతిపణ్డితం లక్షం దత్తవాన్.

కాళిదాసావజ్ఞా.

తతః కదాచి ద్రాజా సమస్తా దపి కవిమణ్డలా దధికం కాళిదాస మవలోక్యా ప్యన్తం, పరం వేశ్యాలోలత్వేన చేతసి ఖేదలవం చక్రే. తదా సీతా విద్వద్బృన్దవన్ది తా తదభిప్రాయం జ్ఞాత్వా ప్రాహ:—

దోష మపి గుణవతి జనే దృష్ట్వా గుణరాగిణో న ఖిద్యన్తే;
ప్రీ త్యైవ శశిని పతితం పశ్యతి లోకః కళఙ్క మపి.

తుష్టో రాజా సీతాయై లక్షం దదౌ. త థాపి కాళిదాసం యథాపూర్వం న మాన యతి యదా, తదా స చ కాళిదాసో రాజ్ఞోఽభిప్రాయం విదిత్వా తులామిషేణ ప్రాహ:—

ప్రాప్య ప్రమాణపదవీం, కో నామ స్తే తులే, ఽవలేప స్తే?
నయసి గరిష్ఠ మధస్తా, ల్లఘు మ్తర ముచ్చై స్తరాం కురుషే.

పున శ్చ:

య స్యా స్తి సర్వత్ర గతిః, స కస్మాత్ స్వదేశరాగేణ హి యాతి ఖేదమ్?
తాతస్య కూపోఽయ మితి బ్రువాణాః, క్షారం జలం కే పురుషాః పిబన్తి?.

తతో రాజ్ఞా కృతా మవజ్ఞాం మనసి విదిత్వా, కాళిదాసో దు ర్మనాయమానో నిజవేశ్మ యయౌ.

అవజ్ఞాస్ఫుటితం ప్రేమ సమీకర్తుం క ఈశ్వరః ?
సంధిం న యాతి స్ఫుటితం లాక్షాలేపేన మౌక్తికమ్.

కాళిదాసప్రసాదనమ్.

తతో రాజాపి ఖిన్నః స్థితః. తతో లీలావతీ ఖిన్నం దృష్ట్వా రాజానం, విషా దకారణ మపృచ్ఛత్. రాజా చ రహసి సర్వం తస్యై ప్రాహ. సా చ రాజముఖేన కాళిదాసావజ్ఞాం జ్ఞాత్వా పునః ప్రాహ: "దేవ, ప్రాణనాథ, సర్వజ్ఞోఽసి.

స్నేహో హి వర మఘటితో, న వరం సంజాతవిఘటితః స్నేహః;
హృతనయనో ఽహి విషాదీ, న విషాదీ భవతి స ఖలు జాత్యన్ధః.

పరం తు కాళిదాసః కో౽పి భారత్యాః పురుషావతారః. తత్ సర్వభావేన సమ్మానయైనమ్ విద్వద్భిః. పశ్య:

> దోషాకరో౽పి, కుటిలో౽పి, కళఙ్కితో౽పి,
> మిత్రావసానసమయే విహితోదయో౽పి,
> చన్ద్ర స్తథా౽పి, హరవల్లభతా ముపైతి;
> నై వాశ్రితేషు గుణదోషవిచారణా స్యాత్."

రాజాపి 'ప్రియే, సర్వ మేతత్ సత్య మే వే' త్యఙ్గీకృత్య 'శ్వః కాళిదాసం ప్రాత రేవ సంతోషయిష్యామి' త్యవోచత్.

అన్యేద్యూ రాజా దన్తధావనాదివిధిం విధాయ నిర్వర్తితనిత్యకృత్యః సభాం ప్రాప. పణ్డితాః కవయ శ్చ గాయకా అన్యే ప్రకృతయ శ్చ సర్వే సమాజగ్ముః. కాళిదాస మేక మనాగతం వీక్ష్య, రాజా స్వసేవక మేకం తదాకారణాయ వేశ్యాగృహం ప్రేషయామాస. స చ గత్వా కాళిదాసం నత్వా ప్రాహ 'కవీన్ద్ర, త్వా మాకారయతి భోజనరేన్ద్ర' ఇతి. తతః కవి ర్వ్యచిన్తయత్.—గతే౽హ్ని నృపే ణావమానితో౽హమ్. అద్య ప్రాత రే వాకారణే కిం కారణమ్?

> యం యం నృపో౽నురాగేణ సమ్మానయతి సంసది
> తస్య త స్యోత్సారణాయ యతన్తే రాజవల్లభాః.

కిం తు విశేషా ద్రాజ్ఞా అన్వహం మాన్యమానే మయి మాయావినో మత్సరా ద్వైరం బోధయన్తి.

> అవివేకమతి ర్నృపతి, ర్మన్త్రిషు గుణవత్సు వక్రితగ్రీవః,
> యత్ర ఖలా శ్చ ప్రబలా, స్తత్ర కథం సజ్జనావసరః?—

ఇతి విచారయన్ సభా మాగచ్ఛత్. తతో భూపతి సమాయాన్తం వీక్ష్య, సానన్ద మాసనా దుత్థాయ, 'సుకవే, మత్ప్రియతమ మద్య కథం విలమ్బః క్రియతే?' ఇతి భాషమాణః పఞ్చషాణి పదాని సమ్ముఖం గచ్ఛతి. తతో నిఖిలాపి సభా స్వాసనా దుత్థితా. సర్వే సభాసద శ్చ చమత్కృతాః. వైరిణ శ్చాస్య విచ్ఛాయవదనా బభూవుః. తతో రాజా నిజకరకమలేన అస్య కరకమల మవలమ్బ్య, స్వాసనదేశం ప్రాప్య తం చ సింహాసనే ఉపవేశ్య, స్వయం చ తదనుజ్ఞయా త త్రై వోపవిష్టః. తతో రాజసింహాసనారూఢే కాళిదాసే బాణకవి ర్దక్షిణం బాహు ముద్ధృత్య ప్రాహ:

> భోజః కలావి ద్రుద్రో వా కాళిదాసస్య మాననాత్
> విబుధేషు కృతో రాజా యేన దోషాకరో౽ప్య సౌ.

కాళిదాసోపరి విద్వద్బృన్దస్య ప్రయోగః.

తతోఽస్య విశేషేణ విద్వద్భిః సహ వైరానలః ప్రదీప్తః. తతః కైశ్చి ద్దుర్బుద్ధిమద్భిః మన్త్రి
యిత్వా, సర్వై రపి విద్వద్భిః భోజస్య తామ్బూలవాహినీ దాసీ ధనకనకాదినా సమ్మా
నితా. తే చ తాం ప్రత్యూచుః 'సుభగే, అస్మత్కీర్తి మసౌ కాళిదాసో గళయతి,
అస్మాసు కోఽపి నైతేన కళాసామ్యం వహతి. వత్సే, య థైనం రాజా దేశాన్తరం నిస్సా
రయతి, తథా భవత్యా కర్తవ్య మి'తి. దాసీ ప్రాహ 'భవద్భ్యో హారం ప్రాప్య
మయా యుష్మత్కార్యం క్రియతే. త స్మాత్ ప్రథమం హారో దాతవ్య' ఇతి. తతః సా
తామ్బూలవాహినీ తై ర్దత్తం హార మాదాయ, ఉపాయం వ్యచిన్తయత్. తథా హి
బుద్ధే రసాధ్యం కిం వాస్తి?

తతః సమతిక్రాన్తేషు కతిపయేషు దినేషు, దైవా దేకాకిని ప్రసుప్తే రాజని, చ
రణసంవాహనసేవా మస్య విధాయ త త్రైవ కపటేన నేత్రే నిమీల్య సుప్తా. తత శ్చర
ణచలనేన సా రాజాన మీషజ్జాగరూకం సమ్యగ్ జ్ఞాత్వా ప్రాహ 'సఖి, మదనమాలిని,
స దురాత్మా కాళిదాసః దాసీవేషేణ అన్తఃపురం ప్రాప్య లీలాదేవ్యా సహ రమత' ఇ
తి. రాజా త చ్ఛ్రుత్వా, ఉత్థాయ ప్రాహ 'తరఙ్గవతి, కిం జాగర్షీ' తి. సా చ నిద్రా
వ్యాకు లేవ న శృణోతి. రాజా చ తస్యా అపధ్వనిం శ్రుత్వా వ్యచిన్తయత్ 'ఇయం
తరఙ్గవతీ నిద్రాయాం స్వప్నవశం గతా వాసనావశా ద్దేవ్యా దుశ్చరితం ప్రాహ. స చ
స్త్రీవేషేణాన్తఃపుర మాగచ్ఛతీ త్యేత దపి సంభావ్యతే. కో నామ స్త్రీచరితం వే దే'
తి. తత శ్చేత్థం విచార్య రాజా పరేద్యుః ప్రాత రాత్మని కృత్రిమం జ్వరం విధాయ శ
యానః, కాళిదాసం దాసీముఖే నానాయ్య, తదాగమనానన్తరం త స్యైవ లీలాదేవీం
చానాయ్య, దేవీం ప్రత్యవదత్ 'ప్రియే, ఇదానీ మేవ మయా పథ్యం భోక్తవ్య మి'
తి. ఇత్యుక్తే సాపి, త థై వేతి, పథ్యం గృహీత్వా, రాజ్ఞో రజతపాత్రే దత్త్వా, తత్ర
ముద్గదాలీం పర్యవేషయత్. తతో రాజాపి తయో రభిప్రాయం జిజ్ఞాసమానః శ్లోకా
ర్ధం ప్రాహ:—

ముద్గదాలీ గదవ్యాళీ కవీన్ద్ర, వితుషా కథమ్?

కాళిదాసో దేవ్యాం సమీపవర్తిన్యా మపి ఉత్తరార్ధం ప్రాహ:—

అన్ధోవల్లభసంయోగే జాతా విగతకఞ్చుకా.

దేవీ త చ్ఛ్రుత్వా, పరస్య తేన తదర్థం విదిత్వా, స్మేరముఖీ మనా గివ బభూవ. రా
జా ప్యేత ద్దృష్ట్వా విచారయామాస:—"ఇయం పురా కాళిదాసే స్నిహ్యతి. అనేనైత
స్యాం సమీపవర్తిన్యా మపీత్థ మభ్యధాయి. ఇయం చ స్మేరముఖీ జాతా. స్త్రీణాం చ
రిత్రం కో వేద?

అశ్వప్లుతం, వాసవగర్జితం చ, స్త్రీణాం చ చిత్తం, పురుషస్య భాగ్యమ్,
అవర్షణం చా, ప్యతివర్షణం చ, దేవో న జానాతి; కుతో మనుష్యః?

కిం త్వయం బ్రాహ్మణః. దారుణాపరాధత్వేఽపి న హన్తవ్యః. విశేషేణ సరస్వత్యాః పురుషావతారః." ఇతి విచార్య కాళిదాసం ప్రాహ: 'కవే, సర్వథా అస్మద్దేశే న స్థాతవ్యమ్. కిం బహునోక్తేన? ప్రతివాక్యం కిమపి న వక్తవ్యమ్.'

తతః కాళిదాసోఽపి వేగే నోత్థాయ వేశ్యాగృహ మేత్య తాం ప్రత్యాహ.—"ప్రియే, అనుజ్ఞాం దేహి. మయి భోజః కుపితః. స్వదేశే న స్థాతవ్య మిత్యాహ. అహహ!

అఘటిత ఘటితం ఘటయతి, సుఘటిత ఘటితాని దుర్ఘటీకురుతే,
విధి రేవ తాని ఘటయతి, యాని పుమా న్నైవ చిన్తయతి.

కిం చ; కిమపి విద్వద్బృన్దచేష్టిత మే వేద మితి ప్రతిభాతి. తథా హి:

బహూనా మల్పసారాణాం సమవాయో దురత్యయః;
తృణై ర్విధీయతే రజ్జుః, బధ్యన్తే తేన దన్తినః."

తతో విలాసవతీ నామ వేశ్యా తం ప్రాహ:

"త దేవాస్య పరం మిత్రం, యత్ర సంక్రామతి ద్వయం,
దృష్టే సుఖం చ దుఃఖం చ, ప్రతిచ్ఛా యేవ దర్పణే.

దయిత, మయి విద్యమానాయాం కిం తే రాజ్ఞా? కిం వా రాజదత్తేన విత్తేన కార్యమ్? సుఖేన నిశ్శఙ్కం తిష్ఠ మద్గృహాన్తఃపురే" ఇతి. తతః కాళిదాస స్తత్రైవ వసన్ కతిచి ద్దినాని గమయామాస.

తతః కాళిదాసే గృహా న్నిర్గతే, రాజానం లీలాదేవీ ప్రాహ:—"దేవ, కాళిదాసేన సాకం తవ నితాన్తం నిబిడతమా మైత్రీ. త దిదానీ మనుచితం కస్మాత్ కృతమ్? యస్య దేశేఽప్యవస్థానం నిషిద్ధమ్?

ఇక్షో రగ్రాత్ క్రమశః పర్వణి పర్వణి యథా రసవిశేషః,
తద్వత్ సజ్జనమైత్రీ; విపరీతానాం తు విపరీతా.
శోకారాతిపరిత్రాణాం, ప్రీతివిస్రమ్భభాజనం,
కేన రత్న మిదం సృష్టం మిత్ర మి త్యక్షరద్వయమ్?"

రాజా ప్యేత ల్లీలాదేవీవచన మాకర్ణ్య ప్రాహ "దేవి, కేనాపి మమే త్యభ్యధాయి 'కాళిదాసో దాసీవేషేణ అన్తఃపుర మాసాద్య దేవ్యా సహ రమత' ఇతి. మయా చైతద్వ్యాపారజిజ్ఞాసయా కపటద్వారే ణాయం భవతీ చ వీక్షితౌ. తతః సమీపవర్తిన్యా మపి త్వ య్యుత్తరాధర మిత్థం ప్రాహ. త న్నాకర్ణ్య త్వ యాపి కృతో హాసః. తత శ్చ సర్వ మేత ద్దృష్ట్వా బ్రాహ్మణహననభీరుణా మయా దేశా న్నిస్సా

రితః. త్వాం చ న దాక్షిణ్యేన హన్మీ'' తి. తతో హాసపరా దేవీ చమత్కృతా ప్రాహ "నిశ్శఙ్కం దేవ, అహ మేవ ధన్యా, యస్యా స్త్వం పతి రీదృశః; త్వయా భుక్తశీలాయా మమ మనః కథ మన్యత్ర గచ్ఛతి! యతః సర్వకామినీభి రపి కాన్తోపభోగే స్మర్తవ్యోఽసి. అహహ! దేవ, త్వం యది మాం సతీ మసతీం వా అకృత్వా గమిష్యసి, త ర్హ్యహం సర్వథా మరిష్యా మీ''తి. తతో రా జాపి ప్రియే, సత్యం వదసీతి ససర్పం ఘట మానాయయామాస, తప్తం లోహగోళకం కారయామాస, ధను శ్చ సజ్యం చక్రే. తతో దేవీ స్నాత్వా నిజపాతివ్రత్యానలేన దేదీప్యమానా సుకుమారగాత్రీ సూర్య మవలోక్య ప్రాహ: "జగచ్చక్షు, స్త్వం సర్వసాక్షీ, సర్వం వేత్సి.

జాగ్రతి స్వప్నకాలే చ సుషుప్తౌ చాపి మే పతిః
భోజ ఏవ పరం నాన్యో మచ్చిత్తే భావితోఽపి స.''

ఇ త్యుక్త్వా దివ్యత్రయం చక్రే.

తతః శుద్ధాయా మన్తఃపురే లీలావత్యాం, లజ్జానతశిరా నృపతిః పశ్చాత్తాపాతురో "దేవి, క్షమస్వ పాపిష్ఠం మామ్. కిం వదామి? కిం నామ మమ లజ్జా? కిం నామ దాక్షిణ్యమ్? క్వ గామ్భీర్యమ్? హా! హా! కవే, కవికోటిమకుటమణే, కాళిదాస, హా! మమ ప్రాణసమ, హా! మూర్ఖేణ మయా, కి మశ్రావ్యం శ్రావితోఽసి? అవాచ్య ముక్తోఽసి?'' ఇతి ప్రవిలప్య, ప్రసుప్త ఇవ, గ్రహగ్రస్త ఇవ, మాయావిధ్వస్త ఇవ, పపాత. తతః ప్రియాకరకమలసిక్తజలసంజాతసంజ్ఞః, కథ మపి తా మేవ ప్రియాం వీక్ష్య, స్వాత్మనిన్దాపరః పర మతిష్ఠత్. తదా ప్రభృతి న నిద్రాతి న చ భుఙ్క్తే, న కేనచి ద్వక్తి. కేవల ముద్విగ్నమనాః దివానిశం విప్రలపతి.

విద్వద్బృన్దపలాయనమ్.

తతో నిశానాథహీ నేవ నిశా, దినకరహీ నేవ దినశ్రీ, వియోగి నీవ యోషిత్, శక్రరహి తేవ సుధర్మా, న భాతి భోజభూపాలసభా రహితా కాళిదాసేన. తదా ప్రభృతి న కస్యచి న్ముఖే కావ్యమ్. న కోఽపి వినోదసున్దరం వచో వక్తి. తతో గతేషు కేషుచి ద్దినేషు, కదాచి ద్రాజా పూర్ణేన్దుమణ్డలం దృష్ట్వా పుర శ్చ లీలాదేవీముఖేన్దుం వీక్ష్య ప్రాహ:—

సమస్యా.

'తుళిణం అణు అణుసరఇ। గ్లౌ ముహచందస్స సోక్ఖ ఏదాఏ.'—కుత్ర చ పూర్ణేఽపి చన్ద్రమసి నేత్రవిలాసాః! కదా వాచో విలసితమ్! ప్రాత శ్చోత్థితః ప్రాత

ర్వధీన్ విధాయ, సభాం ప్రాప్య రాజా విద్వద్వరాన్ ప్రాహ 'అహో, కవయః, ఇయం సమస్యా పూర్యతామ్.' తతః పఠతి 'తుళిణం' ఇత్యాది. పున రాహ 'ఇయం చేత్ సమస్యా న పూర్యతే భవద్భిః మద్దేశే న స్థాతవ్య మి' తి. తతో భీతా స్తే కవయః స్వాని గృహాణి జగ్ముః. చిరం విచారితేఽప్యర్థే కస్యాపి నార్థసంగతిః స్ఫురతి. తతః సర్వై ర్మిళిత్వా బాణః ప్రేషితః. స చ సభాం ప్రాప్యాహ రాజానం 'దేవ, సర్వై ర్మిళిత్వాహం ప్రేషితః. అష్టౌ వాసరా నవధి మభిధేహి. నవమేఽహ్ని పూరయిష్యన్తి తే, న చే ద్దేశా న్నిర్గచ్ఛన్తీ' తి. రాజా ప్యస్త్వి త్యాహ. తతో బాణ స్తేషాం విజ్ఞాప్య రాజసందేశం స్వగృహ మగాత్. తతోఽష్టౌ దివసా అతీతాః. అష్టమదినరాత్రౌ మిళితేషు తేషు కవిషు బాణః ప్రాహ "అహో! తారుణ్యమదేన, రాజసమ్మానమదేన, స్వల్పవిద్యామదేన చ కాళిదాసో నిస్సారితోఽభవత్. సమే భవన్తః సర్వ ఏవ కవయః. విషమే స్థానే తు, స ఏక ఏవ కవిః. తం నిస్సా ర్యేదానీం కిం నామ మహత్త్వ మాసీత్ ? స్థితే తస్మిన్ కథ మియ మవస్థాస్మాకం భవేత్ ? తన్నిస్సారణే యా బుద్ధిః కృతా, సా భవద్భి రేవ మనుభూయతే.

సామాన్యవిప్రద్వేషే చ కులనాశో భవేత్ కిల ;
ఉమారూపస్య విద్వేషే నాశః కవికులస్య హి. "

తతః సర్వే గాఢం కలహాయన్తే స్మ.

మయూరాదయ శ్చ తత స్తా న్సర్వా న్కలహా న్నివార్య సద్యః ప్రాహుః.— "అద్యై వావధిః పూర్ణః. కాళిదాస మన్తరేణ న కస్యచిత్ సామర్థ్య మస్తి సమస్యాపూరణే.

సంగ్రామేషు భటేన్ద్రాణాం, కవీనాం కవిమణ్డలే,
దీప్తిర్వా, దీప్తిహాని ర్వా, ముహూర్తా న్నైవ జాయతే.

యది రోచతేఽద్యై వార్ధరాత్రే ప్రముషితవస్త్రమసి నిగూఢ మేవ గచ్ఛామః సంపత్తి సంభార మాదాయ. యది న గమ్యతే, శ్వో రాజసేవకా అస్మా న్బలా న్నిస్సారయన్తి; తదా దేహమాత్రే ణై వాస్మాభి ర్గన్తవ్యమ్. త దద్యార్ధరాత్రే గమిష్యామః." ఇతి సర్వే నిశ్చిత్య గృహ మాగత్య బలీవర్దవ్యూఢేషు శకటేషు సంపద్భార మారోప్య రాత్రా వేవ నిష్క్రాన్తాః.

చారణకృతం సమస్యాపూరణమ్.

తతః కాళిదాస స్తత్రైవ రాత్రౌ విలాసవతీసదనోద్యానే వసన్, పథి గచ్ఛతాం తేషాం గిరం శ్రుత్వా వేశ్యాచేటీం ప్రేషితవాన్. 'అయి, పశ్య, క ఏతే గచ్ఛన్తి బ్రాహ్మణా ఇవ?' తతః సా సమేత్య సర్వా నపశ్యత్. ఉపేత్య చ కాళిదాసం ప్రాహ:

" ఏకేన రాజహంసేన యా శోభా సరసోఽభవత్;
న సా బకసహస్రేణ పరిత స్తీరవాసినా.

సర్వే బాణమయూరప్రముఖాః పలాయన్తే; నాత్ర సంశయః." ఇతి. కాళిదాసః—
"ప్రియే వేగేన వాసాంసి భవనా దానయ, యథా పలాయమానాన్ విప్రాన్ రక్షామి.

కిం పౌరుషం, రక్షతి యేన నార్తాన్?
కిం వా ధనం, నార్థిజనాయ యత్ స్యాత్?
సా కా క్రియా, యా న హితానుబద్ధా?
కిం జీవితం, సాధువిరోధి యద్వై? "

తతః స కాళిదాస శ్చారణవేషం విధాయ, ఖడ్గ ముద్వహన్, క్రోశార్ధ ముత్తరం గత్వా, తేషా మభిముఖ మాగత్య, సర్వా న్నిరూప్య, జయే త్యాశీర్వచన ముదీర్య, పప్రచ్ఛ చారణభాషయా "అహో! విద్యావారిధయో, భోజసభాయాం సంప్రాప్తమహత్త్వాతిశయాః బృహస్పతయ ఇవ, సంభూయ కుత్ర జిగమిషవో భవన్తః? కచ్చిత్ కుశలం వః? రాజా చ కుశలీ? అస్మాభిః కాశీదేశా దాగమ్యతే భోజదర్శనాయ విత్తస్పృహయా." తతః పరిహాసం కుర్వన్తః సర్వే నిష్క్రాన్తాః. తత స్తేషు కశ్చిత్ తద్గిర మాకర్ణ్య, తం న చారణం మన్యమానః, కుతూహలేన విపశ్చిత్ ప్రాహ: 'అహో చారణ, శృణు. త్వయా పశ్చా దపి శ్రోష్యత ఏవ. అతో మయా ఽద్యైవ వోచ్యతే; రాజ్ఞా కిలైభ్యో విద్వద్భ్యః పూరణాయ సమ స్యోక్తా. తత్పూరణాశక్తాః, కుపితా రాజ్ఞే, దేశాన్తరే క్వచ జ్జిగమిషవ, ఏతే నిష్క్రాన్తాః.' చారణః—'రాజ్ఞా కా వా సమ స్యోక్తా?' పఠతి స విపశ్చిత్: 'తుళిణం అణు అణుసరఇ గ్లా ముహచందస్స సా క్షు ఏదావ' చారణః.—ఏతత్ సా ధ్వేవ గూఢార్థమ్, ఏతత్ పూర్ణేన్దుమణ్డలం వీక్ష్య రాజ్ఞా పాఠి. ఏత స్యోత్తరార్ధ మిదం భవితు మర్హతి. 'అణు ఇది బంణియది, కహం । అణుకిది తస్స పుడిపడి నందస్స?'. సర్వే శ్రుత్వా చమత్కృతాః, చారణః సర్వా న్ప్రతిపత్య నిర్గతః.

తతః సర్వే విచారయన్తి స్మ: "అహో, ఇయం సాక్షాత్ సరస్వతీ, పుంరూపేణ సర్వేషా మస్మాకం పరిత్రాణా యాగతా. నాయం భవితు మర్హతి మనుష్యః. అద్యాపి కి మపి కే నాపి న జ్ఞాయతే. తతః శీఘ్ర మేవ గృహ మాసాద్య, శకటేభ్యో భార ముత్తార్య, ప్రాతః సర్వై రపి రాజభవనం గన్తవ్యమ్. న చే చ్చారణ ఏవ నివేదయిష్యతి. తతో ఝుడితి గచ్ఛామః." ఇతి నోజయిత్వా తథా చక్రుః. తతో రాజసభాం గత్వా రాజాన మాలోక్య స్వస్తీ త్యుక్త్వోపవివిశుః. తతో బాణః ప్రాహః "దేవ, సర్వజ్ఞేన యత్ త్వయా పఠ్యతే, త దీశ్వర ఏవ వేద; కేఽమీ వరాకా ఉదరమ్భరయో ద్విజాః. త థా పఠ్యతే.

'తులణం అణు అణుసరఇ। గ్లౌ ముహచందస్స సో క్ఖు ఏదావి.
అణు ఇది బంణయది; కహం। అణుకిది తస్స ప్పడిపడి చందస్స ?'
(తులనా మ న్వనుసరతి। గ్లౌ ర్ముఖచన్ద్రస్య స ఖ ల్వేతస్యాః.
అ న్వితి వర్ణ్యతే; కథ। మనుకృతి స్తస్య ప్రతిపది చన్ద్రస్య ?)

రాజా యథావ్యవసితం స్వాభిప్రాయం విదిత్వా 'సర్వథా కాళిదాసః అధ్యర్ధదిన సంప్రాప్యే స్థానే నివసతి. ఉపాయైః సర్వం సాధ్యమ్.' ఇ త్యవధార్య బాణాయ రుక్మాణాం పఞ్చదశ లక్షాణి ప్రాదాత్. సంతోషమిషే ణైవ విద్వద్గణః స్వం స్వం సదనం ప్రతి ప్రేషితః. గతే చ విద్వన్మణ్డలే, శనై ర్ద్వారపాలా యాదిష్టం రాజ్ఞా 'యదికేచి ద్ద్విజన్మాన ఆయాస్యన్తి, తదా గృహమధ్య మానేతవ్యాః.' తతః సర్వ మపి విత్త మాదాయ స్వగృహం గతే బాణే, కేచిత్ పణ్డితా ఆహుః 'అహో! బాణే నానుచితం వ్యధాయి. య దసా వపి అస్మాభిః సహ నగరా న్నిస్సారితోఽపి, సర్వ మేవ ధనం గృహీతవాన్. సర్వథా భోజస్య బాణస్వరూపం జ్ఞాపయిష్యామః, యథా కోఽపి నాన్యాయ్యం విధత్తే విద్వత్సు.' తత స్తే రాజాన మాసాద్య దదృశుః. రాజా తాన్ ప్రాహ 'ఏతత్స్వరూపం జ్ఞాత మేవ; భవద్భిర్యథార్థతయా వాచ్యమ్.' తత స్తైః సర్వ మేవ నివేదితమ్ తతో రాజా విచారితవాన్ 'సర్వథా కాళిదాస శ్చారణ వేషేణ మద్భయాన్మదీయనగర మధ్యాస్తే' ఇతి, తత శ్చాఙ్గరక్షకా నాదిదేశ 'అహో పల్యాణ్యన్తాం తురఙ్గా' ఇతి. తతః క్రీడోద్యానప్రయాణే పటహధ్వని రభవత్. 'అహో! ఇదానీం రాజా దేవపూజావ్యగ్ర ఇ త్యశ్రౌష్మ. పున రిదానీం క్రీడోద్యానం గమిష్య తీ' తి వ్యాకులాః సర్వే భటాః సంభూయ పశ్చా ద్యాన్తి. తతో రాజా తై ర్విద్వద్భిః స హాశ్వ మారుహ్య, రాత్రౌ యత్ర చారణప్రసఙ్గః సమజని, తత్ప్రదేశం ప్రాప్తః. తతో రాజా చరతాం చోరాణాం పదజ్ఞాననిపుణా నాహూయ ప్రాహ 'అనేన వర్త్మనా యః కోఽపి రాత్రౌ నిరగాత్, తస్య పదా న్య ద్యాపి దృశ్యన్తే, తాని పశ్య తే' తి. తతో రాజా ప్రతిపణ్డితం లక్షం దత్త్వా తాన్ ప్రేష్య స్వభవన మగాత్.

తే చ పదజ్ఞా రాజాజ్ఞయా సర్వత శ్చరన్తోఽపి త మనవేక్షమాణా విమూఢా ఇ వాసన్. తత శ్చ లమ్బమానే సవితరి, కా మపి దాసీ మేకం పదత్రాణం త్రుటిత మాదాయ చర్మకారవేశ్మ గచ్ఛన్తీం దృష్ట్వా తుష్టా ఇ వాసన్. తత స్తత్పదత్రాణం తయా చర్మకారకరే న్యస్తం వీక్ష్య, తస్య కరా న్నిమేషే ణాదాయ, రేణుపూర్ణే పథి ముక్త్వా, త దేవ పదం త స్యేతి జ్ఞాత్వా, తాం చ దాసీం క్రమేణ వేశ్యాభవనం విశన్తీం వీక్ష్య, తస్యా మన్దిరం పరితో వేష్టయామాసుః. క్షణేన చ భోజశ్రవణపథవిషయ మభిజ్ఞానవార్తాం ప్రాపయన్.

తతో రాజా సపౌరః సామాత్యః పద్భ్యా మేవ విలాసవతీభవన మగాత్. తత స్త ద్దృష్ట్వా విలాసవతీం ప్రాహ కాళిదాసః.—'ప్రియే, మత్కృతే కిం కష్టం తే పశ్య.'
విలాసవతీ.—"సుకవే,

ఉపస్థితే విప్లవ ఏవ, పుంసాం సమస్తభావః పరిమీయతే సః.
అవాతి వాయౌ, న హి తూలరాశే ర్గిరే శ్చ కశ్చిత్ ప్రతిభాతి భేదః.
మిత్రస్వజనబన్ధూనాం బుద్ధే ర్విత్తస్య చాత్మనః
ఆపన్నికషపాషాణే జనో జానాతి సారతామ్.

అప్రార్థితాని దుఃఖాని యథై వాయాన్తి దేహినః
సుఖాని చ తథా మన్యే దైన్య మత్రాతిరిచ్యతే.

సుకవే, రాజ్ఞా త్వయి మనా జ్నిరాకృతేవచసాపి, మయా స హేదం దాసీబృన్దం ప్రదీప్తే మహాగ్నౌ పతిష్యతి." కాళిదాసః.— 'ప్రియే, నైతం మన్తవ్యం. మాం దృష్ట్వా వికాసీకృతాస్యో భోజః పాదయోః పతిష్యతి.' తతో వేశ్యాగృహం ప్రవిశ్య భోజః కాళిదాసం దృష్ట్వా ససంభ్రమ మాశ్లిష్య, పాదయోః పతతి. పఠతి చ:—

గచ్ఛత స్తిష్ఠతో వాపి జాగ్రతః స్వపతోఽపి వా।
మా భూ న్మనః కదాచి న్మే త్వయా విరహితం కవే.

కాళిదాస స్త చ్ఛ్రుత్వా వ్రీడావనతానన స్తిష్ఠతి. రాజా చ కాళిదాసముఖ మున్నమయ్యాహ:

కాళిదాస, కళావాస, దాసవ చ్చాలితో యది
రాజమార్గే వ్రజ న్నత్ర, పరేషాం తత్ర కా త్రపా?
ధన్యాం విలాసినీం మన్యే, కాళిదాసో య దేతయా
నిబద్ధః స్వగుణై రేవ, శకున్త ఇవ పఞ్జరే.

రాజా నేత్రయోః హర్షాశ్రు మార్జయతి కరాభ్యాం కాళిదాసస్య. తత స్తత్రాప్తి ప్రసన్నో రాజా విప్రేభ్యః ప్రత్యేకం లక్షం దదౌ. నిజతురగే చ కాళిదాస మారోప్య సపరివారో గృహం యయౌ.

సమస్యా.

అనన్తరం రాజా కదాచిత్ సన్ధ్యా మాలోక్యాహ:
'పరిపతతి పయోనిధౌ పతఙ్గః.
తతో బాణః.— 'సరసిరుహా ముదరేషు మత్తభృఙ్గః.

మహేశ్వరః.— ‘ ఉపవనతరుకోటరే విహఙ్గాః.
కాళిదాసః.— ‘ యువతిజనేషు శనైః శనైః రనఙ్గః.
తుష్టో రాజా ప్రతిచరణం లక్షం దదౌ. చతుర్థస్య లక్షద్వయం దదౌ.

కశ్చన విప్రః.

కదాచిద్రాజా బహిరుద్యానే మధ్యేమార్గం ప్రత్యాగచ్ఛన్తం కమపి విప్రం దదర్శ. తస్య కరే చర్మమయం కమణ్డలుం వీక్ష్య తం చాతిదరిద్రం జ్ఞాత్వా ముఖశ్రియా విరాజమానం చావలోక్య తురఙ్గం తదగ్రే విధాయాహ ‘విప్ర, చర్మపాత్రం కిమర్థం పాణౌ వహసీ’తి. స చ విప్రో నూనం ముఖశోభయా మృదూక్త్యా చ భోజ ఇతి విచార్యాహ ‘ దేవ, వదాన్యశిరోమణౌ భోజే పృథ్వీం శాసతి, లోహతామ్రాభావః సమజని. తేన చర్మమయం పాత్రం వహామీ’తి. రాజా.— ‘భోజే శాసతి, లోహతామ్రాభావే కో హేతుః? ’ విప్రః పఠతి:—

అస్య శ్రీభోజరాజస్య ద్వయమేవ సుదుర్లభమ్ :
శత్రూణాం శృఙ్ఖలైర్లోహం, తామ్రం శాసనపత్త్రకైః.

తతస్తుష్టో రాజా ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

విద్వత్కుటుమ్బమ్.

కదాచిద్ద్వారపాలః ప్రాహ ‘ధారేన్ద్ర, దూరదేశాదాగతః కశ్చిద్విద్వాన్ ద్వారి తిష్ఠతి; తత్పత్నీ చ, తత్పుత్త్రశ్చ సపత్నీకః. అతోఽతిపవిత్రం విద్వత్కుటుమ్బం ద్వారి తిష్ఠతీ’తి. రాజా.— ‘అహో ! గరీయసీ శారదాప్రసాదపద్ధతిః ! ’ తస్మిన్నవసరే గజేన్ద్రపాల ఆగత్య రాజానం ప్రణమ్య ప్రాహ: ‘భోజేన్ద్ర, సింహళదేశాధీశ్వరేణ సపాదశతం గజేన్ద్రాః ప్రేషితాః, షోడశ మహామణయశ్చ.’ తతో బాణః ప్రాహ :

స్థితిః కవీనామివ కుఞ్జరాణాం స్వమన్దిరం వా నృపమన్దిరం వా ;
గృహే గృహే కిం భషకా ఇవైతే భవన్తి భూపాలవిభూషితాఙ్గాః.

తతో రాజా గజావలోకనాయ బహిరగాత్. తతస్తం విద్వత్కుటుమ్బం వీక్ష్య చోళపణ్డితో రాజ్ఞః ప్రియోఽహమితి గర్వం దధార, ‘ యస్త్వయా రాజభవనమధ్యం గమ్యతే, విద్వత్కుటుమ్బం తు ద్వారపాలజ్ఞాపితమపి బహిరాస్తే;’ ఇతి. తదా రాజా తచ్చేతసి గర్వం విదిత్వా చోళపణ్డితం సౌధాఙ్గణాన్నిస్సారితవాన్. కాశీదేశవాసీ కోఽ

పి తణ్డులదేవనామా రాజ్ఞే స్వస్తీ త్యుక్త్వాతిష్ఠత్. రాజా చ తం పప్రచ్ఛ 'సుమతే కుత్ర తవ నివాసః?' కవి ర్వదతి :

వర్తన్తే యత్ర సా వాణీ కృపాణీ రిక్తశాఖినః,
శ్రీమన్, మాళవభూపాల, తత్ర దేశే వసా మ్యహమ్.

తుష్టో రాజా తస్మై గజేన్ద్రసప్తకం దదౌ.

తతః కోఽపి విద్వా నాగత్య ప్రాహ:

తపసః సంపదః ప్రాప్యాః, తత్ తపోఽపి న విద్యతే,
యేన త్వం భోజ, కల్పద్రు ర్దృగ్గోచర ముపైష్యసి.

తస్మై రాజా దశ గజేన్ద్రాన్ దదౌ.

తతః కశ్చి ద్బ్రాహ్మణపుత్రో ఘుంభారవం కుర్వాణోఽభ్యేతి. తతః సర్వే సంభ్రాన్తాః. కథం ఘుంభారవం కరోషీతి రాజ్ఞా స్వదృగ్గోచర మానీతః పృష్టః స ప్రాహ:

దేవ, త్వద్దానపాథోధౌ దారిద్రస్య నిమజ్జతః
న కోఽపి హి కరాలమ్బం దత్తే మత్తేభ నాయకః.

తత స్తుష్టో రాజా తస్మై వింశతిం గజేన్ద్రాన్ ప్రాదాత్.

తతః ప్రవిశ్య పత్నీ సహితః కోఽపి విలోచనో విద్వాన్ స్వస్తీ త్యుక్త్వాహ:

నిజా నపి గజాన్ భోజం దదానం ప్రేక్ష్య పార్వతీ
గజేన్ద్రవదనం పుత్రం రక్ష త్యద్య పునః పునః.

తస్మై రాజా సప్త గజాన్ దదౌ.

తతో రాజా విద్వత్కుటుమ్బం తత్రైవ పురతః స్థితం వీక్ష్య బ్రాహ్మణం ప్రాహ:

'క్రియాసిద్ధిః సత్త్వే భవతి మహతాం; నోపకరణే.'

వృద్ధద్విజః ప్రాహ:

ఘటో జన్మస్థానం, మృగపరిజనో, భూర్జవసనో,
వనే వాసః, కన్దాదిక మశన; మేవంవిధగుణః
అగస్త్యః పాథోధిం య దకృత కరామ్భోజకుహరే;
క్రియాసిద్ధిః సత్త్వే భవతి మహతాం; నోపకరణే.

తతో రాజా బహుమూల్యా నపి షోడశ మణీన్ తస్మై దదౌ. తత స్తత్పత్నీం ప్రాహ రాజా 'అమ్బ, త్వ మపి పఠ.' దేవీ.—

రథ స్యైకం చక్రం, భుజగయమితాః సప్త తురగా,
నిరాలమ్బో మార్గ, శ్చరణవికలః సారథి రపి;

రవి ర్యాత్యే వాన్తం ప్రతిదిన మపారస్య నభసః,
కియాసిద్ధిః సత్త్వే భవతి మహతాం; నోపకరణే.

రాజా తుష్టః సప్తదశ గజా౯ సప్తరథాం శ్చ తస్మై దదౌ. తతో విప్రపుత్త్రీం ప్రాహ రాజా: 'విప్రసుత, త్వ మపి పఠ.' స పఠతి:

విజేతవ్యా లఙ్కా, చరణతరణీయో జలనిధి,
ర్విపక్షః పౌలస్త్యో రణభువి, సహాయా శ్చ కపయః,
పదాతి ర్మర్త్యోఽసౌ, సకల మవధీ ద్రాక్షసకులం;
క్రియాసిద్ధిః సత్త్వే భవతి మహతాం; నోపకరణే.

తుష్టో రాజా విప్రసుతా యాష్టాదశ గజేన్ద్రా౯ దదౌ. తతః సుకుమారమనోజ్ఞ నిర్మలాఙ్గాలంకృతాం, శృఙ్గారరసోపజాతమూర్తిం చమ్పకలతా మివ, లావణ్యమయగాత్రయష్టిం విప్రస్నుషాం వీక్ష్య, నూనం భారత్యాః కాపి లీలాకృతి రియ మితి చేతసి నమస్కృత్య, రాజా ప్రాహ 'మాత, స్త్వమ ప్యాశిషం వద.' విప్రస్నుషా.—దేవశృణు.—

ధనుః పౌష్పం, మౌర్వీ మధుకరమయీ, చఞ్చలదృశాం
దృశాం కోణో బాణః, సుహృ దపి జడాత్మా హిమకరః,
స్వయం చైకోఽనఙ్గః, సకలభువనం వ్యాకులయతి,
క్రియాసిద్ధిః సత్త్వే; భవతి మహతాం; నోపకరణే.

చమత్కృతో రాజా లీలాదేవీభూషణాని సర్వా ణ్యాదాయ తస్యై దదౌ. అనర్ఘ్యాం శ్చ సువర్ణమౌక్తికవైదూర్యప్రవాళాం శ్చ ప్రదదౌ.

సీమన్తకవిః.

తతః కదాచి త్సీమన్తనామా కవిః ప్రాహ:—

పన్థాః సంహర దీర్ఘతాం; త్యజ నిజం తేజః కఠోరం రవే;
శ్రీమ౯, విన్ధ్యగిరే, ప్రసీద సదయం సద్యః సమీపే భవ.
ఇత్థం దూరపలాయనశ్రమవతీం దృష్ట్వా నిజప్రేయసీం,
శ్రీమ౯, భోజ, తవ ద్విషః ప్రతిదినం జల్పన్తి మూర్ఛన్తి చ.

తస్మి న్నేవ క్షణే కశ్చిత్ సువర్ణకారః ప్రాన్తేషు పద్మరాగమణిమణ్డితం సువర్ణభాజన మాదాయ రాజ్ఞః పురో ముమోచ. తతో రాజా సీమన్తకవిం ప్రాహ 'సుకవే, ఇదం భాజనం కాం శ్రియం దర్శయతి?' తతః కవి రాహ:—

ధారేశ, త్వత్ప్రతాపేన పరాభూత స్త్విషామ్పతిః
సువర్ణపాత్రవ్యాజేన దేవ, త్వా మేవ సేవతే.

తుష్టో రాజా త దేవ పాత్రం ముక్తాఫలై రాపూర్య తస్మై ప్రాదాత్.

కలమకవిః.

కదాచిద్రాజా మృగయారసేన, పురః పలాయమానం వరాహం దృష్ట్వా, స్వయమేకాకీ దూరం వనాన్తరమాసాదితవాన్. తత్ర కఞ్చన ద్విజవరమవలోక్య ప్రాహ- 'ద్విజ, కుత్ర గచ్ఛసి?' ద్విజః.—'ధారానగరమ్.' భోజః.—'కిమర్థమ్?' ద్విజః.—'భోజం ద్రష్టుం ద్రవిణేచ్ఛయా. స పణ్డితాయ దత్తే. అహం మూర్ఖాయ న యాచే.' భోజః.—'విప్ర, తర్హి త్వం విద్వాన్ కవిర్వా?' ద్విజః.—'మహాభాగ, కవిరహమ్.' భోజః.—'తర్హి కిమపి పఠ.' ద్విజః.—'భోజం వినా మత్పదసరణిం న కోఽపి జానాతి.' రాజా.—'మమాప్యమరవాణీపరిజ్ఞానమస్తి. రాజా చ మయి స్నిహ్యతి. త్వద్గుణం చ శ్రావయిష్యామి. కిమపి కళాకౌశలం దర్శయ.' విప్రః.—'కిం వర్ణయామి?.' రాజా:—'కలమానేతాన్ వర్ణయ.' స పఠతి:—

కలమాః పాకవినమ్రా మూలతలాఘ్రాతసురభికహ్లారాః
పవనాకమ్పితశిరసః ప్రాయః కుర్వన్తి పరిమళశ్లాఘామ్.

రాజా తస్మై సర్వాణ్యాభరణాన్యుత్తార్య దదౌ.

కుమ్భకారవధూః.

తతః కదాచిత్ కాపి కుమ్భకారవధూః రాజగృహమేత్య ద్వారపాలం ప్రాహ.—'ద్వారపాల, రాజా ద్రష్టవ్యః.' స ఆహ—'కిం తే రాజ్ఞా కార్యమ్?' సా చాహ 'న తేఽభిధాస్యామి; నృపాగ్ర ఏవ కథయిష్యామి.' స సభాయామాగత్యాహ- 'దేవ, కుమ్భకారప్రియా కాచిద్దేవస్య దర్శనాకాఙ్క్షిణీ; న వక్తి మత్పురః కార్యమ్; త్వత్పురతః కథయిష్యతి.' రాజా.—'ప్రవేశయ.' సా చాగత్య నమస్కృత్య వక్తి:

దేవ, మృత్ఖననాద్దృష్టం నిధానం వల్లభేన మే;
స పశ్యన్నేవ తత్రాస్తే, త్వాం జ్ఞాపయితుమభ్యగామ్.

రాజా చ చమత్కృతో నిధానకలశమానాయ్య, తద్ద్వారముద్ఘాట్య యావత్ పశ్యతి, తావత్ తదన్తర్వర్తి ద్రవ్యం మణిప్రభామణ్డలం చాలోక్య కుమ్భకారిపత్నీ తుష్టా ప్రాహ:—

రాజన్, చన్ద్రం సమాలోక్య త్వాం తు భూతలమాగతమ్,
రత్నశ్రేణీమిషాన్మన్యే నక్షత్రాణ్యుపాగమన్.

రాజా కుమ్భకారవధూముఖాచ్ఛ్లోకం లోకోత్తరమాకర్ణ్య చమత్కృతః తస్యై తత్సర్వం దదౌ.

వైశ్యోక్తం భోజవిక్రమతారతమ్యమ్.

తతః కదాచి ద్రాజా రాత్రౌ వేకాకీ సర్వతో నగరచేష్టితం పశ్యన్ పౌరగిర మాకర్ణయన్ చచార. తదా క్వచి ద్వైశ్యగృహే వైశ్యః స్వప్రియాం ప్రాహ: "ప్రియే, రాజా స్వల్పదానరతోఽపి ఉజ్జయినీనగరాధిపతే ర్విక్రమార్కస్య దానప్రతిష్ఠాం కాఙ్క్షతి. సా కిం భోజేన ప్రాప్యతే? కైశ్చిత్ స్తోత్రపరాయణై ర్మయూరాదికవిభి ర్మహిమానం ప్రాపితో భోజః. పరం తు భోజో భోజ ఏవ. ప్రియే, శృణు:

ఆబద్ధకృత్రిమసటాజటిలాంసభిత్తి
రారోపితో యది పదం మృగవైరిణః శ్వా
మత్తేభకుమ్భతటపాటనలమ్పటస్య
నాదం కరిష్యతి కథం హరిణాధిపస్య."

రాజా శ్రుత్వా విచారితవాన్ 'అసౌ సత్య మేవ వదతి.' తతః పునః పున స్తద్వచనం శృణోతి:—

అపన్న ఏవ పాత్రం, దేహీ త్యుచ్చారణం న వైదుష్యమ్,
ఉపపన్న మేవ దేయం, త్యాగ స్తే విక్రమార్క, కిము వర్ణ్యః!
విక్రమార్క, త్వయా దత్తం, శ్రీమన్, గ్రామశతాష్టకమ్
అర్థినే ద్విజపుత్త్రాయ భోజే త్వన్మహిమా కుతః ?
ప్రాప్నోతి కాకుమ్భరోఽపి మహిమానం ప్రజాపతేః
యది భోజోఽప్యవాప్నోతి ప్రతిష్ఠాం తవ విక్రమ.—

రాజా.—'లోకే సర్వోఽపి జనః స్వగృహే నిశ్శఙ్కం సత్యం వదతి. మయా వా న్యేన వా సర్వథా విక్రమార్కప్రతిష్ఠా న శక్యా ప్రాప్తుమ్.'

కశ్చిత్కవిః.

తతః కదాచిత్ కశ్చిత్ కవిః రాజద్వారం సమాగత్యాహ 'రాజా ద్రష్టవ్య' ఇతి. తతః ప్రవేశితో రాజానం స్వస్తీ త్యుక్త్వా తదాజ్ఞ యోపవిష్టః పఠతి.

కవిషు వాదిషు భోగిషు దేహిషు ద్రవిణవత్సు సతా ముపకారిషు
ధనిషు ధన్విషు ధర్మధనే ష్వపి క్షితితలే నహి భోజసమో నృపః.

రాజా తస్మై లక్షం ప్రాదాత్.

లుబ్ధకవధూః.

తతః కదాచిత్ రాజా క్రీడోద్యానం ప్రస్థితో మధ్యేమార్గం కామపి మలినాం శుకం వసానాం తీక్ష్ణతరతపనకరక్లాన్త ముఖారవిన్దాం సులోచనా మాలోక్య పప్రచ్ఛ-'కా త్వం పుత్రి?' సా చ తం శ్రీభోజభూపాలం ముఖశ్రియా విదిత్వా తుష్టా ప్రాహ 'నరేన్ద్ర లుబ్ధకవధూః.' హర్షసంభృతో రాజా తస్యాః పద్యప్రబన్ధానుబన్ధే నాహ:— 'హస్తే కి మేతత్?' సా చాహ 'పలమ్.' స ఆహ 'క్షామం కిమ్?' సా చాహ:

సహజం బ్రవీమి నృపతే, య ద్యాదరా చ్ఛ్రూయ తే;
గాయన్తి త్వదరిప్రియాశ్రుతటినీతీరేషు సిద్ధాఙ్గనాః;
గీతాన్ధా న తృణం చరన్తి హరిణాః, స్తేనామిషం దుర్లభమ్.

రాజా తస్మై ప్రత్యక్షరం లక్షం ప్రాదాత్. సర్వాభరణా న్యుత్తార్య తం చ తురఙ్గం దదౌ.

పునః కశ్చన కవిః.

తతో గృహ మాగత్య గవాక్షే ఉపవిష్టః. తదా తత్రాసీనం భోజం దృష్ట్వా రాజవర్త్మని స్థిత్వా కశ్చి దాహః "దేవ, సకలమహీపాల, ఆకర్ణయ:

ఇత శ్చే త శ్చాద్భి ర్విఘటితతటః సేతు రుదధే,
రితో దుర్లఙ్ఘ్యాత్మా బహుళహిమపఙ్కో గిరిరయమ్,
ఇదానీం నిర్వృత్తే కరితురగనీరాజనవిధౌ
న జానే యాతార స్తవ చ రిపవః కేన చ పథా."

తుష్టో భోజో వర్త్మని స్థిత స్యైవ తస్య పఞ్చ గజేన్ద్రాన్ దదౌ.

జానుదఘ్నకవిః.

కదాచి ద్రాజా మృగయారసపరాధీనో హయ మారుహ్య ప్రతస్థే.
తతో నదీం సముత్తీర్ణం శిర స్యారోపితేన్ధనమ్
వేషేణ బ్రాహ్మణం జ్ఞాత్వా రాజా పప్రచ్ఛ సాదరమ్.
'కియన్మానం జలం విప్ర?' స ఆహ: 'జానుదఘ్నం నరాధిప.' చమత్కృతో రాజాహ: 'ఈదృశీ కి మవస్థా తే?' స ఆహ: 'న హి సర్వే భవాదృశాః.' రాజా ప్రాహ కుతూహలాత్: 'విద్వన్, యాచస్వ కోశాధికారిణమ్ మద్వచసా లక్షమ్, దాస్యతి.' తతో

విద్వాన్ కాష్ఠం భూమౌ నిక్షిప్య కోశాధికారిణం గత్వా ప్రాహ: 'మహారాజేన ప్రేషితోఽహమ్. లక్షం మే దీయతామ్.' తతః స హస న్నాహ: 'విప్ర, భవన్మూర్తిర్ లక్షం నార్హతి.' తతో విషాదీ స రాజాన మేత్యాహ 'దేవ, స పున ర్హసతి నార్పయతి.' రాజా కుతూహలా దాహ-'లక్షద్వయం ప్రార్థయస్వ. స దాస్యతి.' పున రాగత్య విప్రో లక్షద్వయం దేయ మితి రాజ్ఞోక్త మి త్యాహ. స పునర్హసతి. విప్రః పున ర్భోజం ప్రా ప్యాహ: 'స పాపిష్ఠో మాం హసతి; నార్పయతి.' తతః కౌతూహలీ లీలానిధి ర్మహేశాంశః శ్రీభోజమహారాజః ప్రాహ: 'విప్ర, లక్షత్రయం యాచస్వ. అవశ్యం స దాస్యతి.' విప్రః పున రేత్య ప్రాహ: 'రాజా మే లక్షత్రయం దాపయతి.' స పున ర్హసతి. తతః క్రుద్ధో విప్రః పున రే త్యాహ: "దేవ, స నార్పయ త్యేవ.

రాజన్, కనకధారాభి స్త్వయి సర్వత్ర వర్షతి,
అభాగ్యచ్ఛత్రసంఛన్నే మయి నాయాన్తి బిన్దవః.
త్వయి వర్షతి పర్జన్యే, సర్వే పల్లవితా ద్రుమాః;
అస్మాక మర్కవృక్షాణాం పూర్వపత్రేషు సంశయః.
ఏక మస్య పరం, మేక ఉద్యమో, నిస్త్రపత్వ మపరస్య వస్తునః;
నిత్య ముష్ణమహసా నిరస్యతే, నిత్య మన్ధతమసం ప్రధావతి."

తతో రాజా ప్రాహ:

క్రోధం మా కురు; మద్వాక్యా ద్గత్వా కోశాధికారిణం,
లక్షత్రయం గజేన్ద్రాం శ్చ దశ గ్రాహ్య స్త్వయా ద్విజ.

స్వ ముద్రాఙ్కితకం చ ప్రేషయతి. కోశాధికారీ ధర్మపత్రే లిఖతి:—

లక్షం, లక్షం, పున ర్లక్షం, మత్తా శ్చ దశ దన్తినః,
దత్తా భోజేన తుష్టేన జానుదఘ్నప్రభాషణాత్.

శుకదేవః.

తతః కదాచిత్ సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజనృపతౌ, ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ; 'రాజన్, కోఽపి శుకదేవనామా కవి ర్దారిద్ర్యవిడమ్బితో ద్వారి వర్తతే.' రాజా బాణం ప్రాహ; పణ్డితవర, సుకవే, త్వం తం విజానాసి?' బాణః.— 'దేవ, శుకదేవపరిజ్ఞానసామర్థ్యాభిజ్ఞః కాళిదాస ఏవ నాన్యః.' రాజా.— 'సుకవే, సఖే, కాళిదాస, కిం విజానాసి శుకదేవం విద్వమ్?' ఆహ కాళిదాసః:— "దేవ,

సుకవిద్వితయం జానే నిఖిలేఽపి మహీతలే;
భవభూతిః, శుక శ్చాయం, తృతీయో నైవ విద్యతే."

తతో విద్వద్భృన్దవన్దితా సీతా ప్రాహ;

కాకాః కం కం న కుర్వన్తి క్రోంకారం యత్ర యత్ర వా?
శుక ఏవ పరం వక్తి నృపహస్తోపలాలితః.

తతో మయూరః ప్రాహ:—

"అపృష్టస్తు నరః కిఞ్చిత్ యో బ్రూతే రాజసంసది,
స కేవల మసమ్మానం, లభతే చ విడమ్బనామ్.

దేవ, తథా ప్యుచ్యతే;

కా సభా? కిం చ విజ్ఞానమ్? రసికాః కవయ శ్చ కే?
భోజ, కిం నామ తే దానం, శుక స్తుష్యతి యేన న?

తథాపి భవనద్వారమాగతః శుకదేవః సభాయా మానేతవ్య ఏవ."

తదా రాజా విచారయతి; 'శుకదేవసామర్థ్యం శ్రుత్వా హర్షవిషాదయోః పాత్రి మాసమ్. మహాకవి రవలోకిత ఇతి హర్షః, అస్మై సత్కవికోటిమకుటమణయే కిం వా దేయ మితి చ విషాదః.—భవతు, ద్వారపాల, ప్రవేశయ.' తత ఆయాన్తం శుకదేవం దృష్ట్వా రాజా సింహాసనా దుదతిష్ఠత్. సర్వే పణ్డితా స్తం శుకదేవం ప్రణమ్య సవినయ ముపవేశయన్తి స్మ. రాజా చ తం సింహాసనే ఉపవేశ్య స్వయం తదాజ్ఞ యోపవిష్టః. తతః శుకదేవః ప్రాహ: 'దేవ, ధారానాథ, శ్రీవిక్రమనరేన్ద్రస్య యా దానలక్ష్మీః సా త్వా మేవ సేవతే. దేవ, మాళవేన్ద్ర, త్వ మేవ ధన్యో నాన్యే భూభుజః, యస్య గృహ ఏతే కాళిదాసాదయో మహాకవయః, సూత్రబద్ధాః పక్షిణ ఇవ, నివసన్తి.' తతః పఠతి:

ప్రతాపభీత్యా భోజస్య తపనో మిత్రతా మగాత్;
ఔర్వో బాడబతాం ధత్తే, తటిత్ క్షణికతాం గతా.

రాజా.—తిష్ఠ సుకవే, నాపరః శ్లోకః పఠనీయః.

సువర్ణకలశం ప్రాదాత్ దివ్యమాణిక్యసంభృతం
భోజః శుకాయ సంతుష్టో దన్తిన శ్చ చతుశ్శతమ్.

ఇతి పుణ్యపత్త్రే లిఖిత్వా, సర్వం దత్త్వా, కోశాధకారీ శుకం ప్రస్థాపయామాస. రాజా స్వదేశం ప్రతిగతం శుకం జ్ఞాత్వా తుతోష. సా చ పరిషత్ సంతుష్టా.

వాసుదేవ కవిః.

అన్యదా వర్షాకాలే వాసుదేవో నామ కవిః కశ్చి దాగత్య రాజానం దృష్టవాన్. రాజా.—'సుకవే, పర్జన్యం పఠ.' స ఆహ:

> నో చిన్తామణిభి ర్న కల్పతరుభి ర్నో కామధేన్వాదిభి
> ర్నో దేవై శ్చ పరోపకారనిరతైః స్థూలై ర్న సూక్ష్మై రపి
> అమ్భోదేన నిరన్తరం జలధరై స్తా ముర్వరాం సిఞ్చతా
> ధారేయేణ ధురం త్వ యాద్య వహతా మన్యే జగ జ్జీవితమ్.

రాజా లక్షం దదౌ.

అమాత్యః.

కదాచి ద్రాజానం నిరన్తరం దదాన మాలోక్య, ముఖ్యామాత్యో వక్తు మశక్తో, రాజ్ఞః శయనభవనభిత్తౌ వ్యక్తా న్యక్షరాణి లిఖితవాన్: 'ఆపదర్థం ధనం రక్షేత్.' రాజా శయనా దుత్థితో గచ్ఛన్ భిత్తౌ తా న్యక్షరాణి వీక్ష్య, స్వయం ద్వితీయం చరణం లిలేఖ: 'శ్రీమతా మాపదః కుతః?' అపరేద్యు రమాత్యో ద్వితీయచరణం లిఖితం దృష్ట్వా, స్వయం తృతీయం లిలేఖ: 'సా చే దపగతా లక్ష్మీః,' తతోఽపరేద్యూ రాజా చతుర్థం లిఖతి: 'సంచితార్థో వినశ్యతి.' ముఖ్యామాత్యో 'దేవ, క్షన్తవ్యోఽయం మ మాపరాధ' ఇతి రాజ్ఞః పాదయోః పతతి.

ద్విజచోరః.

అన్యదా ధారాధీశ్వర ముపరిసౌధభూమౌ శయానం మత్వా కశ్చి ద్ద్విజచోరః ఖాతపాతపూర్వకం రాజ్ఞః కోశగృహం ప్రవిశ్య, బహూని వివిధరత్నాని వైదూర్యాదీని హృత్వా, తాని పరలోకే ఋణాని మత్వా, త త్రైవ వైరాగ్య మాపన్నో విచారయామాస:

> య ద్వృద్ధాః కుష్ఠిన శ్చాన్ధాః పఙ్గవ శ్చ దరిద్రిణః,
> పూర్వోపార్జితపాపస్య ఫల మశ్నన్తి దేహినః.

తతో రాజా నిద్రాక్షయే దివ్యశయనస్థితో వివిధమణికఙ్కణాలంకృతం దయితవర్గం దర్శనీయ మాలోక్య రథగజతురగపదాతిసామగ్రీం చ చిన్తయన్, రాజ్యసుఖసంతుష్టః ప్రమోదభరా దాహ :

> చేతోహరా యువతయః, సుహృదోఽనుకూలాః,
> సద్బాన్ధవాః, ప్రణయగర్భగిర శ్చ భృత్యాః,—
> వల్గన్తి దన్తినివహా, స్తరళా స్తురఙ్గాః,

ఇతి చరణత్రయం రాజ్ఞోక్తమ్. చతుర్థచరణం రాజ్ఞో ముఖా న్న నిస్సరతి యావత్, తదా చోరేణ పూరితమ్:

> సమ్మీలనే నయనయో ర్న హి కిఞ్చి దస్తి.

తతో గ్రన్థితో గ్రన్థిః. రాజా చోరం వీక్ష్య తస్మై వీరవలయ మదాత్. తత స్తస్కరో వీరవలయ మాదాయ బ్రాహ్మణగృహం గత్వా, శయానం బ్రాహ్మణ ముత్థాప్య తస్మై దత్త్వా ప్రాహ: 'విప్ర, ఏత ద్రాజ్ఞః పాణివలయం బహుమూల్యమ్. అల్పమూల్యేన న విక్రేయమ్.' తతో బ్రాహ్మణః పణ్యవీథ్యాం త ద్విక్రీయ, దివ్యభూషణాని పట్టదుకూలాని చ జగ్రాహ. తతో రాజకీయాః కేచన ఏనం చోరం మన్యమానా రాజ్ఞో నివేదయన్తి. నయన్తి చ రాజనికటే. రాజా తం పృచ్ఛతి: 'విప్ర, ధార్యం పట మపి నాసీత్ తవ; అద్య ప్రాత రేవ దివ్యకుణ్డలాభరణపట్టదుకూలాని కుతః?' విప్రః ప్రాహ:

భేకైః కోటరశాయిభి ర్మృత మివ, క్ష్మాన్తర్గతం కచ్ఛపైః,
పాఠీనైః పృథుపఙ్కపీఠలుఠనా ద్యస్మి న్ముహు ర్మూర్ఛితమ్,
తస్మి ఞ్ఛుష్కసర స్యకాలజలదే నాగత్య త చ్చేష్టితం,
యే నాకుమ్భనిమగ్నవన్యకరిణాం యూథైః పయః పీయతే.

తుష్టో రాజా వీరవలయం చోరదత్తం నిశ్చిత్య స్వయం లక్షం దదౌ.

విష్ణుకవిః.

అన్యదా కోఽపి కవిశేఖరో విష్ణ్వాఖ్యో రాజద్వారి, సమాగత్య ప్రవేశితో రాజానం దృష్ట్వా స్వస్తిపూర్వకం ప్రాహ:

ధారాధీశ, ధరామహేన్ద్రగణనాకౌతూహలీ యా మయం
వేధా స్త్వద్గణనాం చకార ఖటికాఖణ్డేన రేఖాం దివి,
సై వేయం త్రిదశాపగా సమభవత్; త్వత్తుల్యభూమీధరా
భావాత్ తత్ త్యజతి స్మ; సోఽయ మవనీపీఠే తుషారాచలః.

రాజా లోకోత్తరం శ్లోక మాకర్ణ్య కిం దేయ మితి వ్యచిన్తయత్. తస్మి న్క్షణే తదీయకవిత్వ మప్రతిద్వన్ద్వం సమాకర్ణ్య సోమనాథకవే ర్ముఖం విచ్ఛాయ మభవత్. తతః స దౌష్ట్యా ద్రాజానం ప్రాహ: 'దే వాసౌ సుకవి ర్భవతి; పర మనేన కదాపి న వీక్షితా రాజసభా; యతో దారిద్ర్యవారిధి గయమ్. అస్య చ జీర్ణ మపి కౌపీనం నాస్తి.' తతో రాజా సోమనాథం ప్రాహ:

నిరవద్యాని పద్యాని య, ద్యనాథస్య కా క్షతిః?
భిక్షుణా కక్షనిక్షిప్తః కి మిక్షు ర్నీరసో భవేత్?

తతః సర్వేభ్య స్తామ్బూలం దత్త్వా రాజా సభాయా ఉదతిష్ఠత్.

తతః సముత్థితా విద్వత్పరిషత్. తతః సర్వై ర ప్యన్యోన్య మి త్యభ్యధాయి: 'అద్య విష్ణుకవేః కవిత్వ మాకర్ణ్య సోమనాథేన సమ్య గ్దౌష్ట్య మకారి.' తతో విష్ణు

కవి రేకం పద్యం పత్త్రే లిఖిత్వా సోమనాథకవిహస్తే దత్త్వా 'అత్ర సభాయాం త్వమేవ చిరం నన్ద' ఇత్యుక్త్వా ప్రణమ్య గన్తు మారభత. వాచయతి సోమనాథః:

ఏతేషు హా తరుణమారుతధూయమాన
దావానలైః కబళితేషు మహీరుహేషు,
అమ్భో న చే జ్జలద ముఞ్చసి, మా విముఞ్చ;
వజ్రం పునః క్షిపసి, నిర్దయ, కస్య హేతోః?

తతః సోమనాథకవి ర్నిఖిలా మపి పట్టదుకూలవిత్తహిరణ్యమణితురఙ్గమాదిసంపత్తిం కళత్రవస్త్రావశేషం విష్ణుకవయే దత్తవాన్. తతో రాజా మృగయాగమనప్రవృత్తో గచ్ఛన్, తం విష్ణుకవి మాలోక్య వ్యచిన్తయత్: 'మ యాస్మై భోజన మపి న ప్రదత్తమ్. మా మనాదృత్య, అయం సంపత్తిపూర్ణః స్వదేశం ప్రతి యాస్యతి. పృచ్ఛామి.' 'విష్ణుకవే, కుత ఏషా సంపత్తిః?' కవి రాహ:

సోమనాథేన రాజేన్ద్ర దేవ త్వద్గృహభిక్షుణా
అద్య శోచ్యత మే పూర్ణం మయి కల్పద్రుమాయితమ్.

రాజా పూర్వం సభాయాం శ్రుతస్య శ్లోక స్యాక్షరలక్షం దదౌ. సోమనాథేన చ యావ ద్దత్తం తావ దపి సోమనాథాయ దత్తవాన్. సోమనాథః ప్రాహ:

కిసలయాని కుతః, కుసుమాని వా, క్వ చ ఫలాని తథా వనవీరుధామ్;
అయ మకారణకారుణికో యదా న తనుతీహ పయాంసి పయోధరః?

తతో విష్ణుకవిః సోమనాథదత్తేన రాజ్ఞా దత్తేన చ తుష్టవాన్. తదా సీమన్తకవిః ప్రాహ:

వహతి భువనశ్రేణీం శేషః ఫణాఫలకస్థితాం,
కమఠపతినా మధ్యేపృష్ఠం సదా స చ ధార్యతే,
త మపి కురుతే క్రోడాధీనం పయోనిధి రాదరా,
దహహ మహతాం నిస్సీమాన శ్చరిత్రవిభూతయః.

కదాచిత్ సౌధతలే రాజాన మేత్య భృత్యః ప్రాహ: "దేవ, 'అఖిలే ష్వపి కోశేషు య ద్ద్రవ్యజాత మాసీత్, తత్ సర్వం దేవేన కవిభ్యో దత్తమ్. పరం తు కోశగృహే ధనలేశోఽపి నాస్తి. కోఽపి కవిః ప్రత్యహం ద్వారి తిష్ఠతి. ఇతః పరం కవి ర్విద్వాన్ వా కోఽపి దేవాయ న జ్ఞాప్యత ఇతి దేవసన్నిధౌ విజ్ఞాపనీయ మితి ముఖ్యామాత్యేనోక్తమ్." రాజా కోశస్థం సర్వం దత్త మితి జాన న్నపి ప్రాహ: 'అద్య ద్వారస్థం కవిం ప్రవేశయ.' విద్వా నాగత్య స్వ నీతి ప్రాహ:

నభసి నిరవలమ్బే సీదతా దీర్ఘకాలం
త్వదభిముఖవిసృష్టోత్తానచఞ్చూపుటేన
జలధర జలధారా దూరత స్తావ దాస్తామ్,
ధ్వని రపి మధుర స్తే న శ్రుత శ్చాతకేన.

రాజా త దాకర్ణ్య 'ధి గ్జీవితం, య ద్విద్వాంసః కవయ శ్చ ద్వార మాగత్య సీదన్తీ' తి తస్మై విప్రాయ సర్వా ణ్యాభరణా న్యుత్తార్య దదౌ. తతో రాజా కోశాధికారిణ మాహూ యాహ: 'భాణ్డారిక, ముఞ్జరాజస్య తథా మే పూర్వేషాం చ యే కోశాః సన్తి, తేషాం మధ్యే రత్నపూర్ణా న్కలశా నాహర.'

ము చు కు న్ద క విః.

తతః కాశ్మీరదేశా న్ముచుకున్దకవి రాగత్య స్వస్తీ త్యుక్త్వా ప్రాహ:

త్వద్యశోజలధౌ భోజ నిమజ్జనభయా దివ
సూర్యేన్దుబిమ్బమిషతో ధత్తే కుమ్భద్వయం నభః.

రాజా తస్మై లక్షం దదౌ. పునః కవి రాహ:

ఆసన్ కణాని యావన్తి చాతకాశ్రూణి తేఽమ్బుద ;
తావన్తోఽపి త్వ యాదార, న ముక్తా జలబిన్దవః.

తతః స రాజా తస్మై శతం తురగా నపి దదౌ. తతో భాణ్డారికో లిఖతి:

ముచుకున్దాయ కవయే జాత్యా నశ్వాన్ శతం దదౌ
భోజః ప్రదత్తలక్షోఽపి తే నాసౌ యాచితః పునః.

తతో రాజా సర్వాన్ వేశ్మ ప్రేష్యాన్త గ్గచ్ఛన్ చామరగ్రాహిణీ మాహ 'అయి, కిమర్థం మమ రాత్రా వపి చ్ఛత్త్రమి' తి. సా ప్రాహ:

రాజన్, ముఞ్జకులప్రదీప సకలక్ష్మాపాలచూడామణే
యుక్తం సంచరణం త వాద్భుతమణిచ్ఛత్త్రేణ రాత్రా వపి,
మాభూత్ త్వద్వదనావలోకనవశా ద్వ్రీడావనమ్రః శశీ
మాభూ చ్చేయ మరున్ధతీ భగవతీ దుశ్శీలతాభాజనమ్.

రాజా తస్యై ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

గో పా ల క విః.

అన్యదా కుణ్డిననగరా ద్గోపాలకవి రాగత్య స్వస్తిపూర్వక మాహ:

త్వచ్చిత్తే భోజ నిర్ణీతం ద్వయం తృణకణాయతే

క్రోధే విరోధినాం సైన్యం ప్రసాదే కనకోచ్ఛ్రయః.'

రాజా శ్రుత్వాపి తుష్టో న దాస్యతి. రాజపురుషైః సహ చర్చాం కుర్వాణ స్తిష్ఠతి. తతః కవి ర్వ్యచిన్తయత్: 'కిమ్, రాజ్ఞా నాశ్రావి?' తతః క్షణేన సమున్నత మేవావలోక్య రాజానం కవి రాహ:

హే పాథోద, యథోన్నతం హి భవతా దిగ్వ్యాప్య వృతా సర్వతః,
మన్యే ధీర, తథా, కరిష్యసి ఖలు క్షీరాబ్ధితుల్యం సరః.
కిం త్వేష క్షమతే న హి క్షణ మపి గ్రీష్మోష్మణా వ్యాకులః
పాఠీనాదిగణ స్త్వదేకశరణ, స్త ద్వర్ష తావత్ కియత్.

రాజా కవిహృదయం విజ్ఞాయ 'గోపాలక వే, దారిద్ర్యాగ్నినా నితాన్తం దగ్ధోఽసీ' తి వదన్, షోడశమణీ ననర్ఘ్యాన్, షోడశ దన్తీన్ద్రాం శ్చ దదౌ.

భాస్కరః ; శాకల్యః.

ఏకదా రాజా ధారనగరే విచరన్ క్వచి చ్ఛివాలయే ప్రసుప్తం పురుషద్వయ మపశ్యత్. తయో రేకో విగతనిద్రో వక్తి: 'అహో, త్వం మ మాస్తరాసన్న ఏవ? క స్త్వమ్? ప్రసుప్తోఽసి? జాగర్షి నో వా?' తత స్త్వపర ఆహ: 'విప్ర, ప్రణతోఽస్మి. అహ మపి బ్రాహ్మణపుత్రః. త్వా మత్ర పూర్వరాత్రే శయానం వీక్ష్య, ప్రదీప్తే చ ప్రదీపే కమణ్డలూపవీతాదిభి ర్బ్రాహ్మణం జ్ఞాత్వా, భవదాస్తరాసన్న ఏ వాహం ప్రసుప్తః. ఇదానీం త్వద్గిర మాకర్ణ్య ప్రబుద్ధోఽస్మి.' ప్రథమః ప్రాహ: 'వత్స, యది త్వం ప్రణతోఽసి, తతో దీర్ఘాయు ర్భవ. వద, కుత ఆగమ్యతే? కిం తే నామ? అత్ర చ కిం కార్యమ్?' ద్వితీయః ప్రాహ: 'విప్ర, భాస్కర ఇతి నామ. పశ్చిమసముద్రతీరే ప్రభాసతీర్థసమీపే వసతి ర్మమ. తత్ర భోజస్య వితరణం బహుభి ర్వర్ణితమ్; తతో యాచితు మహ మాగతః. త్వం మమ వృద్ధత్వాత్ పితృకల్పోఽసి. త్వ మపి వద.' స ఆహ 'వత్స, శాకల్య ఇతి మే నామ. మయా ఏకశిలానగర్యా ఆగమ్యతే భోజం ప్రతి ద్రవిణాశయా. వత్స, త్వయానుక్త మపి దుఃఖం త్వయి జ్ఞాయతే. కీదృశం త ద్వద.' తతో భాస్కరః ప్రాహ "తాత, కిం బ్రవీమి దుఃఖమ్?

క్షుత్క్షామాః శిశవః శవా ఇవ, భృశం మన్దాశయా బాన్ధవా,
లిప్తా జర్జరఘర్ఘరీ జతులవై, ర్నో మాం తథా బాధతే;
గేహిన్యా త్రుటితాంశుకం ఘటయితుం కృత్వా సకాకు స్మితం,
కుప్యన్తీ ప్రతివేశ్మలోకగృహిణీ సూచీం యథా యాచితా."

రాజా శ్రుత్వా సర్వాభరణా న్యుత్తార్య తస్మై దత్త్వా ప్రాహ: 'భాస్కర, సీద న్త్య
తీవ తే బాలాః; ఝడితి దేశం యాహి.' తతః శాకల్యః ప్రాహ:

అభ్యుద్ధృతా వసుమతీ, దళితో౽రివర్గః,
క్రోడీకృతా బలవతా బలిరాజలక్ష్మీః;
ఏకత్ర జన్మని కృతం య దనేన యూనా,
జన్మత్రయే త దకరోత్ పురుషః పురాణః.

తతో రాజా శాకల్యాయ లక్షత్రయం దత్తవాన్.

పునః కశ్చన కవిః.

అన్యదా రాజానం మృగయావిహారిణం సమాగత్య, తత్ర హరిణ్యాం బాణేన
విద్ధాయా మ ప్యవిచలన్త్యాం, విత్తాశయా కో౽పి కవి రాహ:

శ్రీభోజే మృగయాం గతే౽పి, సహసా చాపే సమారోపితే౽,
ప్యాకర్ణాన్తగతే౽పి, ముష్టిగళితే బాణే౽ఙ్గలగ్నే౽పి చ,
స్థానా న్నైవ పలాయితం, న చలితం, నోత్కమ్పితం, నోత్ప్లుతం,
మృగ్యా; మద్విషగం కరోతి దయితం కామో౽య మి త్యాశయా.

రాజా తస్మై లక్షత్రయం ప్రయచ్ఛతి.

వృద్ధబ్రాహ్మణీ.

అన్యదా సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజనృపతౌ, ద్వారపాల ఆగ త్యాహ:
'దేవ, జాహ్నవీతీరవాసినీ కాచన వృద్ధబ్రాహ్మణీ విదుషీ ద్వారి తిష్ఠతి.' రాజా.—
'ప్రవేశయ.' తత ఆగచ్ఛన్తీం రాజా ప్రణమతి. సా తం చిరం జీ వే త్యుక్త్వాహ:

భోజప్రతాపాగ్ని రపూర్వ ఏష జాగర్తి భూభృత్కటకస్థలీషు;
యస్మిన్ ప్రవిష్టే రిపుపార్థివానాం తృణాని రోహన్తి గృహాఙ్గణేషు.

రాజా తస్యై రత్నపూర్ణం కలశం ప్రయచ్ఛతి. లిఖతి భాణ్డారికః:

భోజేన కలశో దత్తః సువర్ణమణిసంభృతః
ప్రతాపస్తుతితుష్టేన వృద్ధాయై రాజసంసది.

చారణః.

అన్యదా దూరదేశా దాగతః కశ్చి చ్చారణో రాజాన మాహ: "దేవ, సింహళ
దేశే మయా కాచన చాముణ్డాలయే రాజకన్యా దృష్టా. సా చ మాం దృష్ట్వా మాళవ

దేవస్య మహిమానం బహుధా శ్రుతం త్వమపి వదేతి పప్రచ్ఛ. మయా చ తస్యాః పురో దేవగుణా వ్యావర్ణితాః. సా చాత్యన్తతోషా చ్ఛన్దనతరో ర్నిరుపమం గర్భఖణ్డం దత్త్వా యథాస్థాన మగాత్. దేవగుణాభివర్ణనప్రాప్తం త దేత ద్గృహాణ. ఏత త్పరిస్రుతపరిమళభరేణ భృఙ్గా భుజఙ్గా శ్చ సమాయాన్తి." రాజా త ద్గృహీత్వా తుష్ట స్తస్మై లక్షం దత్తవాన్.

దామోదరకవిః.

తతో దామోదరకవి స్సన్నిషేణ రాజానం స్తౌతి:

శ్రీమన్, చన్దనవృక్ష, సన్తి బహవ స్తే శాఖినః కాననే,
యేషాం సౌరభమాత్రకం నివసతి ప్రాయేణ పుష్పశ్రియా;
ప్రత్యఙ్గం సుకృతేన తేన శుచినా ఖ్యాతప్రసిద్ధాత్మనా
యోఽసౌ గన్ధగుణ స్త్వయా ప్రకటితః క్వాసౌ విహ ప్రేక్ష్యతే?

రాజా స్వస్తుతిం బుద్ధ్వా లక్షం దదౌ.

సూత్రధారీ.

తతో ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ: 'దేవ, కాచిత్ సూత్రధారీ స్త్రీ ద్వారి వర్తతే.' రాజా.—'ప్రవేశయ.' తతః సాఽఽగత్య రాజానం ప్రణిప త్యాహ:

బలిః పాతాళనిలయోఽధఃకృత శ్చిత్ర మత్ర కిమ్?
అధఃకృతో దివస్థోఽపి చిత్రం కల్పద్రుమ స్త్వయా.

రాజా తస్యై ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

మల్లినాథకవిః.

తతః కదాచి న్మృగయాపరిశ్రాన్తో రాజా క్వచిత్ సహకారతరో రధస్తా త్తిష్ఠతి స్మ. తత్ర మల్లినాథాఖ్యః కవి రాగత్య ప్రాహ:

శాఖాశతశతవితతాః సన్తి కియన్తో న కాననే తరవః,
పరిమళభరమిళదళికుల దళితదళాః శాఖినో విరళాః.

తతో రాజా తస్మై హస్తవలయం దదౌ.

మాన్త్రికః.

తత్రై వాసీనే రాజ్ఞి, కోఽపి విద్వా నాగత్య స్వస్తీ త్యుక్త్వా ప్రాహ: 'రాజన్, కాశీదేశ మాగత్య తీర్థయాత్రయా పరిభ్రమ్యతే దక్షిణదేశవాసినా మయా.'

రాజా.— 'త్వాదృశాం తీర్థవాసినాం దర్శనాత్ కృతార్థోఽస్మి.' స ఆహ: 'వయం మాన్త్రికాశ్చ.' రాజా.— 'విప్రేషు సర్వం సంభావ్యతే.' రాజా పునః ప్రాహ: 'విప్ర, మన్త్రవిద్యయా యథా పరలోకే ఫలప్రాప్తి స్తథా కి మిహలోకేఽప్యస్తి?' విప్రః.— "రాజన్, సరస్వతీచరణారాధనా ద్విద్యావాప్తి ర్విశ్వవిదితా. పరం ధనావాప్తి ర్భాగ్యాదినా.

గుణాః ఖలు గుణా ఏవ, న గుణా భూతి హేతవః,
ధనసంచయ కర్తౄణి భాగ్యాని పృథ గేవ హి.

దేవ, విద్యాగుణా ఏవ లోకానాం ప్రతిష్ఠాయై భవన్తి. న తు కేవలసంపదః. దేవ,

ఆత్మాయత్తే గుణగ్రామే నైర్గుణ్యం వచనీయతా.
దైవాయత్తేషు విత్తేషు పుంసాం కా నామ వాచ్యతా?

దేవ, మన్త్రారాధనేఽప్రతిహతా శక్తిః స్యాత్. దేవ, ఏకం కుతూహలం పశ్య. మయా యస్య శిరసి కరో నిధీయతే స సరస్వతీప్రసాదేన అస్ఖలితవిద్యాప్రసరః స్యాత్." రాజా ప్రాహ: 'సుమతే, మహతీ దేవతాశక్తిః.' తతో రాజా కా మపి దాసీ మాకార్య విప్రం ప్రాహ: 'ద్విజవర, అస్యా వేశ్యాయాః శిరసి కరం నిధేహి.' విప్ర స్తస్యాః శిరసి కరం నిధాయ తాం ప్రాహ: 'దేవి, య ద్రాజా జ్ఞాప యతి త ద్వద.' తతో దాసీ ప్రాహ: 'దేవాహ మద్య సమస్తవాఙ్మయజాతం హస్తామలక మివ పశ్యామి. దేవాది శక్తిం వర్ణయామి?' తతో రాజా పురః ఖడ్గం వీక్ష్య ప్రాహ: 'ఖడ్గం మే వ్యావర్ణయే' తి. దాసీ ప్రాహ:

ధారాధర స్త్వదసి రేష, నరేన్ద్ర, చిత్రం!
వర్షన్తి వైరివనితాజనలోచనాని.
కోశేన సంతత మసంగతి రాహవేఽస్య ;
దారిద్ర్య మభ్యుదయతే ప్రతిపార్థివానామ్.

రాజా తస్మై రత్నకలశా ననర్ఘ్యాన్ పఞ్చ దదౌ.

మహేశ్వరకవిః.

తత స్తస్మిన్ క్షణే కుతశ్చిత్ పఞ్చ కవయః సమాజగ్ముః. తా నవలోక్య ఈష ద్విచ్ఛాయముఖం రాజానం దృష్ట్వా మహేశ్వరకవి ర్వర్ణయితు మిషే ణాహ:—

కిం జాతోఽసి చతుష్పథే? ఘనతరచ్ఛాయోఽసి కిమ్? ఛాయయా
ఛన్న శ్చేత్, ఫలితోఽసి కిమ్? ఫలభరైః పూర్ణోఽపి, కిం సన్నతః?

హే సద్వృక్ష, సహస్వ సంప్రతి చిరం శాఖాశిఖాకర్షణ
క్షోభామోటన భఞ్జనాని జనతః స్వైరేవ దుశ్చేష్టితైః.

తతో రాజా తస్మై లక్షం దదౌ.

పఞ్చకవయః.

తత స్తే ద్విజవరాః పృథక్ పృథక్ ఆశీర్వచన ముదీర్య యథాక్రమం రాజాజ్ఞయా కమ్బలే ఉపవిశ్య మఙ్గళం చక్రుః. తత ఏకః పఠతి:

కూర్మః పాతాళగఙ్గాపయసి విహరతామ్ ; త త్తటీరూఢముస్తా
మాదత్తా మాదిపోత్రీ ; శిథిలయతు ఫణామణ్డలీం కుణ్డలీన్ద్రః ;
దిఙ్మాతఙ్గా మృణాళీకబళనకలనాం కుర్వతామ్ ; పర్వతేన్ద్రాః
సర్వే స్వైరం చరన్తు త్వయి వహతి విభో, భోజ, దేవీం ధరిత్రీమ్.

రాజా చమత్కృతః శత మశ్వాన్ దదౌ. భాణ్డారికో లిఖతి:

క్రీడోద్యానే నరేన్ద్రేణ శత మశ్వా మనోజవాః
ప్రదత్తాః కామదేవాయ సహకారతరో రథః.

విక్రమార్కవదాన్యతా.

తతః కదాచి ద్భోజో విచారయతి స్మ, మత్సదృశో వదాన్యః కోఽపి నాస్తీతి. తద్గర్వం విదిత్వా ముఖ్యామాత్యో విక్రమార్కస్య పుణ్యపత్త్రం భోజాయ ప్రదర్శయామాస. భోజ స్తత్ర పత్త్రే కఞ్చిత్ ప్రస్తావ మపశ్యత్. తథా హి, విక్రమార్కః పిపాసయా ప్రాహ:

స్వచ్ఛం సజ్జనచిత్తవ, ల్లఘుతరం దీనార్తివ, చ్ఛీతలం
పుత్త్రాలిఙ్గనవత్, త థైవ మధురం తద్బాల్యసంజల్పవత్,
ఏలోశీరలవఙ్గచన్దనలసత్కర్పూరకస్తూరికా
జాతీపాటలకేతకైః సురభితం పానీయ మానీయతామ్.

తతో మాగధః ప్రాహ:

వక్త్రామ్భోజం సరస్వ త్యధివసతి సదా, శోణ ఏ వాధర స్తే,
బాహుః కాకుత్స్థవీర్యస్మృతికరణపటు ర్దక్షిణ స్తే సముద్రః,
వాహిన్యః పార్శ్వ మేతాః కథ మపి భవతో నైవ ముఞ్చ న్త్యభీక్ష్ణం,
స్వచ్ఛే చిత్తే, కుతోఽభూత్ కథయ నరపతే, తేఽమ్బుపానాభిలాషః?

తతో విక్రమార్కః ప్రాహ:

అష్టౌ హాటకకోటయ, స్త్రీనవతి ర్ముక్తాఫలానాం తులాః,
పఞ్చాశ న్మధుగన్ధమత్తమధుపాః క్రోధోద్ధతాః సిన్ధురాః,
అశ్వానా మయుతం, ప్రపఞ్చచతురం వారాఙ్గనానాం శతం,
దత్తం పాణ్డ్యనృపేణ యౌతక మిదం వైతాళికా యార్ప్యతామ్.

భోజ స్త దద్భుతం విక్రమార్కచరిత్రం దృష్ట్వా గర్వం తత్యాజ.

శీతార్తు బ్రాహ్మణః.

తతః కదాచి ద్ధారానగరే రాత్రౌ విచరన్ రాజా క్వచన దేవాలయే శీతార్తం బ్రాహ్మణ మిత్థం పఠన్త మవలోక్య స్థితః:

శీతే నాధ్యుషితస్య మాఘజలవ, చ్చిన్తార్ణవే మజ్జతః,
శాన్తాగ్నేః స్ఫుటితాధరస్య ధమతః క్షుత్క్షామకుక్షే ర్మమ,
నిద్రా క్వా ప్యవమాని తేవ దయితా సంత్యజ్య దూరం గతా;
సత్పాత్రప్రతిపాది తేవ కమలా, నో హీయతే శర్వరీ.

ఇతి శ్రుత్వా రాజా ప్రాత స్త మాహూయ పప్రచ్ఛ: 'విప్ర, పూర్వేద్యు రాత్రౌ త్వయా శీతభారః కథం సోఢః ?' విప్ర ఆహ:

రాత్రౌ జాను, ర్దివా భానుః, కృశానుః సంధ్యయో ర్ద్వయోః:
ఏవం శీతం మయా నీతం జానుభానుకృశానుభిః.

రాజా తస్మై సువర్ణకలశత్రయ మదాత్. రాజానం స్తౌతి కవిః:

ధారయిత్వా త్వ యాత్మానం మహాత్యాగధ నాధునా
మోచితా బలికర్ణాద్యాః స్వయశోగుప్తవేశ్మనః.

రాజా తస్మై లక్షం దదౌ.

మయూరకవిసమ్మాననమ్.

ఏకదా క్రీడోద్యానపాల ఆగత్య, ఏక మిక్షుదణ్డం రాజ్ఞః పురో ముమోచ. తం చ రాజా కరే గృహీతవాన్. తతో మయూరకవి ర్నితాన్తపరిచయవశా దాత్మని రాజ్ఞా కృతా మవజ్ఞాం మనసి నిధా యేక్షుమిషే ణాహ:

కాన్తోఽసి, నిత్యమధురోఽసి, రసాకులోఽసి,
కిం చాసి పఞ్చశరకార్ముక మద్వితీయమ్,

ఇక్షో, త వాస్తి సకలం వర, మేక మూనం,
యత్ సేవితో భజసి నీరసతాం క్రమేణ.

రాజా కవిహృదయం జ్ఞాత్వా మయూరం సమ్మానితవాన్.

చోరః.

తతః కదాచిద్రాత్రౌ సౌధోపరి క్రీడాపరో రాజా శశాఙ్క మాలోక్య ప్రాహ:

యదేతచ్చన్ద్రాన్తర్జలదలవలీలాం వితనుతే
త దాచష్టే లోకః శశక ఇతి నో మాం ప్రతి తథా;—

తత శ్చాధోభూమౌ సౌధాన్తరం ప్రవిష్టః కశ్చి చ్చోర ఆహ:

అహం త్విన్దుం మన్యే త్వదరివిరహాక్రాన్తతరుణీ
కటాక్షోల్కాపాతవ్రణకిణకళఙ్కాఙ్కితతనుమ్.—

రాజా త చ్ఛ్రుత్వా ప్రాహ: 'అహో మహాభాగ, క స్త్వ మర్ధరాత్రే కోశగృహ మధ్యే తిష్ఠ సీ' తి. స ఆహ: 'దేవ, అభయం నో దేహి.' రాజా.—'త థైవ.' తతో రాజానం స చోరః ప్రణమ్య స్వవృత్తాన్త మకథయత్. తుష్టో రాజా చోరాయ దశ కోటీః సువర్ణ స్యాష్టౌ మత్తాన్ గజేన్ద్రాం శ్చ దదౌ. తతః కోశాధికారీ ధర్మప త్రే లిఖతి:

స తస్మై చోరాయ ప్రతివిహితమృత్యుప్రతిభియే
ప్రభుః ప్రీతః ప్రాదా దుపరితనపాదద్వయకృతే
సువర్ణానాం కోటీ ర్దశ దశనకోటిక్షతగిరీన్
గజేన్ద్రా న ష్టౌ మదముదితకూజన్మధులిహః.

కౌపీనకవిః.

తతః కదాచి ద్ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ 'దేవ, కౌపీనావశేషో విద్వాన్ ద్వారి వర్తత' ఇతి. రాజా.—'ప్రవేశయ.' తతః ప్రవిష్టః స కవి ర్భోజ మాలోక్య, అద్య మే దారిద్ర్యనాశో భవిష్య తీతి మత్వా, తుష్టో హర్షాశ్రూణి ముమోచ. రాజా త మాలోక్య ప్రాహ: 'క వే కిం రోది షీ' తి. తతః కవి రాహ: "రాజన్, ఆకర్ణయ మద్గృహస్థితిమ్:

అయే లాజా ఉచ్చైః పథి వచన మాకర్ణ్య గృహిణీ
శిశోః కర్ణౌ యత్నాత్ సుపిహితవతీ దీనవదనా

మయి క్షీణోపాయే య దకృత దృశా వ్రకుబహుళే
తి దన్తః శల్యం మే త్వ మసి పున రుద్ధర్తు ముచితః."

రాజా శివ శివ కృష్ణ కృష్ణే త్యుదీరయన్ ప్రత్యక్షరం లక్షం దత్త్వా ప్రాహ 'సుకవే త్వరితం గచ్ఛ గేహమ్, త్వద్గృహిణీ ఖిన్నా మా భూ ది' తి.

శామ్భవదేవః.

తతః కదాచి న్మృగయాపరిశ్రాన్తో రాజా కస్యచి న్మహావృక్షస్య చ్ఛాయా మాశ్రిత్య తిష్ఠతిస్మ. తత్ర శామ్భవదేవో నామ కవిః కశ్చి దాగత్య రాజానం వృక్షమిషే ణాహ:

ఆమోదై ర్మరుతో, మృగాః కిసలయోల్లాసై, స్త్వచా తాపసాః,
పుష్పైః షట్చరణాః, ఫలైః శకునయో, ఘర్మార్దితా శ్ఛాయయా,
స్కన్ధై ర్గన్ధగజా, స్త్వ యైవ విహితాః సర్వే కృతార్థా; స్తత
స్త్వం విశ్వోపకృతిక్షమోఽసి, భవతా భగ్నా పదోఽన్యే ద్రుమాః.
అవిదితగుణాపి సత్కవిఫణితిః కర్ణేషు వమతి మధుధారామ్;
అనధిగతపరిమ ళాపి చ హరతి దృశం మాలతీమాలా.

తాభ్యాం శ్లోకాభ్యాం చమత్కృతో రాజా ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

శివాలయే కశ్చి త్కవిః.

అన్యదా శ్రీభోజః శ్రీమన్మహేశ్వరం నన్తుం శివాలయ మగాత్. తదా కోఽపి బ్రాహ్మణో రాజానం శివసన్నిధౌ ప్రాహ:— దేవ,

అర్ధం దానవవైరిణా గిరిజయా ప్యర్ధం శివ స్యాహృతమ్;
దే వేత్థం జగతీతలే పురహరాభావే సమున్మీలతి,
గఙ్గా సాగర, మమ్బరం శశికలా, నాగాధిపః క్ష్మాతలం,
సర్వజ్ఞత్వ మధీశ్వరత్వ మగమత్ త్వాం, మాం తు భిక్షాటనమ్.—

రాజా అక్షరలక్షం దదౌ.

పునః కశ్చన కవిః.

తతః కదాచి ద్ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ: 'దేవ, కోఽపి కవి ద్వారి తిష్ఠతి.' రాజా.—'ప్రవేశయ.' తతః ప్రవిశ్య కవిః పఠతి.

క్షణ మప్యనుగృహ్ణాతి యం దృష్టి స్తేఽనురాగిణీ
ఈర్ష్యయేవ త్యజ త్యాశు తం నరేన్ద్ర దరిద్రతా.—

రాజా లక్షం దదౌ. పున రపి పఠతి కవిః:

కేచి న్మూలాకులాశాః, కతిచి దపి పునః స్కన్ధసంబన్ధభాజ,
శ్ఛాయాం కేచిత్ ప్రపన్నాః, ప్రపద మపి పరే పల్లవా నున్నయన్తి,
అన్యే పుష్పాణి పాణౌ దధతి, తదపరే గన్ధమాత్రస్య పాత్రం,
వాగ్వల్ల్యాః; కిం తు మూఢాః ఫల మహహ న హి ద్రష్టు మ ప్యుత్సహన్తే.

ఏత దాకర్ణ్య బాణః ప్రాహ:

పరిచ్ఛిన్నః స్వాదోఽమృతగుడమధుక్షౌద్రపయసాం
కదాచి చ్చాభ్యాసా ద్భజతి నను వైరస్య మధికమ్,
ప్రియాబిమ్బోష్ఠే వా రుచిరకవివాక్యేఽ ప్యనవధి
ర్నవానన్దః కోఽపి స్ఫురతి తు రసోఽసౌ నిరుపమః.—

తతో రాజా లక్షం దత్తవాన్.

భవభూత్యాగమనమ్.

తతః కదాచిత్, సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజే, ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ 'దేవ, వారాణస్యా అగతో భవభూతి ర్నామ కవి ర్ద్వారి తిష్ఠతీ' తి. రాజా ప్రాహ 'ప్రవేశ యే' తి. తతః సోఽపి సభా మగాత్. తతః సభ్యాః సర్వే తదాగమనేన తుష్టా అభవన్. రాజా చ భవభూతిం ప్రేక్ష్య ప్రణమతి స్మ. స చ స్వస్తీత్యుక్త్వా తదాజ్ఞయోపవిష్టః ప్రాహ:— దేవ,

నానీయన్తే మధుని మధుపాః పారిజాతప్రసూనై,
నాభ్యర్థ్యన్తే తుహినరుచినా చన్ద్రికాయాం చకోరాః,
అస్మద్వాణీమధురిమధురాం ప్రాప్య పూర్వావతారాః
సోల్లాసాః స్యుః స్వయ మిహ బుధాః కిం ముధాభ్యర్థనాభిః.
నాస్మాకం శిబికా, న కాపి కటకా ద్యలంక్రియాసత్క్రియా,
నోత్తుఙ్గ స్తురగో, న కశ్చి దనుగో, నై వామ్బరం సున్దరం;
కిం తు క్ష్మాతలవర్తి శేషవిదుషాం సాహిత్యవిద్యాజుషాం
చేతస్తోషకరీ శిరోనతికరీ వి ద్యానవ ద్యాస్తి నః.

ఇ త్యాకర్ణ్య బాణః పణ్డితపుత్త్రః ప్రాహ: "అః, ధారాధీశ సభాయా మస్యా మహం
ఙ్కారం మాకృథాః.

నిశ్వాసోఽపి న నిర్యాతి బాణే హృదయవర్తిని ;
కిం పునః ప్రకటాటోప పదబద్ధా సరస్వతీ ! ”

తతో భవభూతిః పరాభవ మసహమానః ప్రాహ:—

హఠా దాకృష్టానాం కతిపయపదానాం రచయితా
జనః స్పర్ధాళు శ్చే దహహ కవినా వశ్యవచసా,
భవే దద్య శ్వో వా, కి మిహ బహునా పాపిని కలౌ,
ఘటానాం నిర్మాతు స్త్రిభువనవిధాతు శ్చ కలహః.
కాళిదాసకవే ర్వాణీ కదాచి న్మద్గిరా సహ
కలయ త్యద్య సామ్యం చే ద్భీతా భీతా పదేపదే.—

తతః కాళిదాసః.—“సఖే, భవభూతే, మహాకవి రసి. అత్ర కి ము వక్తవ్యమ్ ?

ఏషా ధారేన్ద్రపరిష న్మహాపణ్డితమణ్డితా,
ఆవయో ర న్తరం వేత్తు రాజా వా శివసన్నిభః.”

త చ్ఛ్రుత్వా రాజా ప్రాహ: ‘యువాభ్యాం రత్యన్తో వర్ణనీయః.’ తతో భవభూతిః ప్రాహ:—

ముక్తాభూషణ మిన్దుబిమ్బ మజని, వ్యాకీర్ణతారం నభః,
స్మారం చాప మపేతచాపల మభూ, దిన్దీవరే ముద్రితే,
వ్యాలీనం కలకణ్ఠమన్దరణితం, మన్దానిలై ర్నన్దితం,
నిష్పన్ద స్తబకా చ చమ్పకలతా సాఽభూ, న్న జానే తతః.

తతః కాళిదాసః ప్రాహ:—

స్విన్నం మణ్డల మైన్దవం, విలులితం స్రగ్భారనద్ధం తమః,
ప్రా గేవ ప్రథమాన కైతకశిఖాలీలాయితం సుస్మితమ్,
శాన్తం కుణ్డలతాణ్డవం, కువలయద్వన్ద్వం తిరో మీలితం,
వీతం విద్రుమసీత్కృతం. న హి తతో జానే కి మాసీ దితి.

రాజా కాళిదాసం ప్రాహ: ‘సుకవే, భవభూతినా సహ సామ్యం తవ న వక్తవ్యమ్.’ భవభూతి రాహ: ‘దేవ, కి మితి వారయసి?’ రాజా.—‘సర్వప్రకారేణ కవి రసి.’ తతో బాణః ప్రాహ: ‘రాజన్’ భవభూతిః కవి శ్చేత్, ‘కాళిదాసో వక్తవ్యో వా ?’ రాజా.—‘బాణకవే, కాళిదాసః కవి ర్న, కింతు భారత్యాః కశ్చి దవనా పురుషావతా ర ఏవ.’ తతో భవభూతి రాహ: ‘దేవ, కి మత్ర ప్రాశస్త్యం భాతి?’ రాజా ప్రాహ: ‘భవభూతే, కిము వక్తవ్యం ప్రాశస్త్యమ్? కాళిదాసశ్లోకే యతః కైతకశిఖాలీలాయి తం సుస్మిత మితి పఠితమ్.’ తతో భవభూతి రాహ ‘దేవ, పక్షపాతేన వద సీ’ తి. త

తతః కాళిదాసః ప్రాహ: 'దేవ, అపఖ్యాతి ర్మా భూత్. భువనేశ్వరీదేవతాలయం గత్వా తత్సన్నిధౌ తాం పురస్కృత్య ఘటాయాం శోధనీయం త్వయా.' తతో భోజః సర్వకవిబృన్దనన్దితః సన్ భువనేశ్వరీదేవాలయం ప్రాప్య, తత్ర తత్సన్నిధౌ భవభూతిహస్తే ఘటాం దత్త్వా, శ్లోకద్వయం చ తుల్యపత్త్రద్వయే లిఖిత్వా, తులాయాం ముమోచ. తతో భవభూతిభాగే లఘుత్వోద్భూతా మీషదున్నతిం జ్ఞాత్వా, దేవీ భక్తపరాధీనా సదసి తత్పరిభవో మా భూ దితి, స్వావతంసకల్హారమకరన్దం వామకరనఖాగ్రేణ గృహీత్వా, భవభూతిపత్త్రే చిక్షేప. తతః కాళిదాసః ప్రాహ:—

> అహో! మే సౌభాగ్యమ్! మమ చ భవభూతే శ్చ భణితం
> ఘటాయా మారోప్య, ప్రతిఫలతి తస్యాం లఘిమని,
> గిరాం దేవీ సద్యః శ్రుతికలితకహ్లారకలికా
> మధూళీమాధుర్యం క్షిపతి పరిపూర్త్యై భగవతీ!—

తతః కాళిదాసపాదయోః పతతి భవభూతిః. రాజానం చ విశేషజ్ఞం మనుతే స్మ. రాజా భవభూతికవయే శతం మత్తగజాన్ దదౌ.

స్వైరిణీ.

అన్యదా రాజా ధారానగరే రాత్రా వేకాకీ విచరన్, కాఞ్చన స్వైరిణీం సంకేతం గచ్ఛన్తీం దృష్ట్వా పప్రచ్ఛ. 'దేవి, కా త్వ మేకాకి న్యర్ధరాత్రే క్వ గచ్ఛసీ'తి. తత శ్చతురా స్వైరిణీ సా తం రాత్రౌ విచరన్తం శ్రీభోజం నిశ్చిత్య ప్రాహ:

> త్వత్తోఽపి విషమో రాజన్ విషమేషుః క్షమాపతే,
> శాసనం యస్య రుద్రాద్యాః దాసవ న్మూర్ధ్ని కుర్వతే.

తత స్తుష్టో రాజా దోర్దణ్డా దాదాయాఙ్గదం వలయం చ తస్యై దత్తవాన్. సా చ యథాస్థానం ప్రాప.

కాచన శ్వశ్రూః.

తతో వర్త్మని గచ్ఛన్ క్వచి ద్గృహే ఏకాకినీం రుదతీం నారీం దృష్ట్వా 'కిమర్థ మర్ధరాత్రే రోదితి? కిం దుఃఖ మేతస్యాః?' ఇతి విచారయితు మేక మఙ్గరక్షకం ప్రాహిణోత్. తతోఽఙ్గరక్షకః పున రాగత్య ప్రాహ: ''దేవ,

> 'వృద్ధో మత్పతి రేష మఞ్చకగతః, స్థూణావశేషం గృహం,
> కాలోఽయం జలదాగమః, కుశలినీ వత్సస్య వార్తాపి నో,

యస్మాత్ సంచితతైలబిన్దుఘటికా భగ్నే'తి పర్యాకులా
దృష్ట్వా గర్భభరాలసాం నిజవధూం శ్వశ్రూ శ్చిరం రోదితి."
తతః కృపావారిధిః క్షోణీపాలః తస్మై లక్షం దదౌ.

కోఙ్కణవాసీ.

అన్యదా కోఙ్కణవాసీ విప్రః రాజ్ఞే స్వస్తీ త్యుక్త్వా ప్రాహ:
శుక్తిద్వయపుటే భోజ యశోబ్ధౌ తవ రోదసీ;
మన్యే తదుద్భవం ముక్తాఫలం శీతాంశుమణ్డలమ్.
రాజా లక్షం దదౌ.

కాశ్మీరవాసీ.

అన్యదా కాశ్మీరదేశాత్ కోఽపి కాపీనావశేషః కవి రాగత్య రాజనికటకవీన్ కనకమాణిక్యపట్టదుకూలాలంకృతా నాలోక్యాహ:
నో పాణీ వరకఙ్కణక్వణయుతౌ, నో కర్ణయోః కుణ్డలే,
శుభ్యత్క్షీరధిదుగ్ధముగ్ధమహసీ నో వాససీ, భూషణమ్,
దన్తస్తమ్భవికాసికా న శిబికా, నాశ్వోఽపి విశ్వోన్నతో;
రాజన్, రాజసభాసుభాషితకలాకౌశల్య మే వాస్తి నః.
తతో రాజా లక్షం దదౌ.

కాళిదాసః.

అన్యదా రాజా రాత్రౌ చన్ద్రమణ్డలం దృష్ట్వా తదన్తస్థం కళఙ్కం వర్ణయతి స్మ:—
అఙ్కం కేఽపి శశఙ్కిరే, జలనిధేః పఙ్కం పరే మేనిరే,
సారఙ్గం కతిచి చ్చ సంజగరిరే, భూచ్ఛాయ మైచ్ఛన్ పరే,—
ఇతి రాజా పూర్వార్ధం లిఖిత్వా కాళిదాసహస్తే దదౌ. తతః స తస్మిన్నేవ క్షణే ఉత్తరార్ధం లిఖతి స్మ:—
ఇన్దౌ య ద్దళితేన్ద్రనీలశకలశ్యామం దరీదృశ్యతే,
త త్సాన్ద్రం నిశి పీత మన్ధతమసం కుక్షిస్థ మాచక్ష్మహే.
రాజా ప్రత్యక్షరలక్ష ముత్తరార్ధస్య దత్తవాన్. తతో రాజా కాళిదాసకవితాపద్ధతిం వీక్ష్య చమత్కృతః పున రాహ 'సఖే, అకళఙ్కం చన్ద్రమసం వ్యావర్ణయే'తి.
తతః కవిః పఠతి:

లక్ష్మీక్రీడాతటాకో, ధవళరుచిగృహం, దర్పణం దిగ్వధూనాం,
పుష్పం శ్యామాలతాయా, స్త్రిభువనజయినో మన్మథ స్యాతపత్రమ్,
పిణ్డీభూతం హరస్య స్మిత, మమరధునీపుణ్డరీకం,—మృగాఙ్కో-
జ్యోత్స్నాపీయూషవాపీం జనయతి, నికర స్తారకాగోళకానామ్.
రాజా పునః ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

వీణా కవిః.

ఏకదా కశ్చిద్దూరదేశా దాగతో వీణాకవి రాహ:
తర్క-వ్యాకరణాధ్వనీనధిషణో నాహం, న సాహిత్యవి-
న్నో జానామి విచిత్రకావ్యరచనాచాతుర్య మత్యద్భుతమ్.
దేవీ కాపి విరిఞ్చివల్లభసుతా పాణిస్థవీణాకల
క్వాణాభిన్నరవం తథాపి కి మపి బ్రూతే ముఖస్థా మమ.
రాజా తస్మై లక్షం దదౌ.

బాణః.

బాణ స్తస్య సులలితం ప్రబన్ధం శ్రుత్వా ప్రాహ:—"దేవ,
మాతఙ్గీ మివ మాధురీం ధ్వనివిదో నైవ స్పృశ న్త్యుత్తమాం,
వ్యుత్పత్తిం కులకన్యకా మివ రసోన్మత్తా న పశ్య న్త్యమీ,
కస్తూరీఘనసారసౌరభసుహృ ద్వ్యుత్పత్తిమాధుర్యయో
ర్యోగః కర్ణరసాయనం సుకృతినః కస్యాపి సంపద్యతే."

సీతా.

అన్యదా రాజా సీతాం ప్రాతః ప్రాహ 'దేవి, ప్రభాతం వ్యావర్ణయే' తి.
సీతా ప్రాహ:

విరళవిరళాః స్థూలా స్తారాః కలా వివ సజ్జనా,
మన ఇవ మునేః సర్వ త్రైవ ప్రసన్న మభూ న్నభః,
అపసరతి చ ధ్వాన్తం చిత్తాత్ సతా మివ దూరతః,
వ్రజతి చ నిశా క్షిప్రం లక్ష్మీ ర్నిరుద్యమినా మివ.

కాళిదాసః.

రాజా లక్షం దత్త్వా కాళిదాసం ప్రాహ 'సఖే, సుకవే, త్వ మపి ప్రభాతం వ్యావర్ణయే'తి. కాళిదాసః.—

అభూత్ పిఙ్గా ప్రాచీ రసపతి రివ ప్రాశ్య కనకం,
గతచ్ఛాయ శ్చన్ద్రో బుధజన ఇవ గ్రామ్యసదసి,
క్షణాత్ క్షీణా స్తారా నృపతయ ఇ వానుద్యమపరా,
న దీపా రాజన్తే వినయరహితానా మివ గుణాః.

రాజా తస్మై ప్రత్యక్షరలక్షం దదౌ.

మాలాకార పత్నీ.

అన్యదా ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ 'దేవ, కాపి మాలాకారపత్నీ ద్వారి తిష్ఠతీ' తి. రాజా 'ప్రవేశ యే' తి. తతః ప్రవేశితా సా చ నమస్కృత్య పఠతి:

సమున్నతఘన స్తనబకచుమ్బితుమ్బీఫల
క్వణన్మధురవీణయా విబుధలోకలోలభ్రువా
త్వదీయ ముపగీయతే హరకిరీటకోటిస్ఫుర
త్తుషారకరకన్దలీకిరణపూరగౌరం యశః.

రాజా, అహో మహతీ పదపద్ధతి రితి ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

సమస్యా.

అన్యదా రాత్రౌ రాజా ధారానగరే విచరన్, కస్యచి ద్గృహే కా మపి కామినీ ములూఖలపరాయణాం దదర్శ. రాజా తాం తరుణీం పూర్ణేన్దునిభాననాం సుకుమారాఙ్గీం విలోక్య తత్కరస్థం ముసలం ప్రాహ 'హే ముసల, ఏతస్యాః కరపల్లవస్పర్శే నాపి త్వయి కిసలయం నాసీత్. తదిహ సర్వథా కాష్ఠ మేవ త్వ మి' తి. తతో రాజా ఏకం చరణం పఠతి స్మ:

'ముసల కిసలయం తే తత్క్షణా ద్యన్న జాతమ్.'

తతో రాజా ప్రాతః సభాయాం సమాగతం కాళిదాసం వీక్ష్య 'ముసల కిసలయం తే తత్క్షణా ద్యన్న జాతమ్.' ఇతి పఠిత్వా 'సుకవే, త్వం చరణత్రయం పఠే' త్యువాచ. తతః కాళిదాసః ప్రాహ:

జగతి విదిత మేతత్, కాష్ఠ మే వాసి నూనం;
త దపి చ కిల సత్యం, కాననే వర్ధితోఽసి;
నవకువలయనేత్రాపాణిసఙ్గోత్సవేఽస్మిన్
ముసల, కిసలయం తే తత్క్షణా ద్యన్న జాతమ్.

రాజా పద్యత్రయస్య ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

కశ్చన కవిః.

అన్యదా రాజా దీర్ఘికాయాం జలకేళిం విధాయ పరిశ్రాన్త స్తీరస్థ వటవిటపి చ్ఛాయాయాం నిషణ్ణః. తత్ర కశ్చిత్ కవి రాగత్యాహ:

ధన్యం సైన్యరజోభరేణ భవతః శ్రీభోజదేవ, క్షమా
రక్షాదక్షిణ దక్షిణక్షితిపతిః ప్రేక్ష్యాన్తరిక్షం క్షణాత్
నిశ్శఙ్కో నిరపత్రపో నిరనుగో నిర్బాన్ధవో నిస్సుహృ
న్నిస్త్రీకో నిరపత్యకో నిరనుజో నిర్హాటకో నిర్గతః.
అకాణ్డధృతమానసవ్యవసితోత్సవైః సారస
గకాణ్డపటుతాణ్డవై రపి శిఖణ్డినాం మణ్డలైః
దిశః సముపలోకితాః సరసనిర్భరప్రోల్లస
ద్భవత్పృథువరూథినీజనితధూళిశ్యామలాః.

తతో రాజా లక్షద్వయం దదౌ.

జయదేవః.

తదానీ మేవ తస్య శాఖాయా మేకం కాకం రటన్తం ప్రేక్ష్య, కోకిలం చాన్య శాఖాయాం కూజన్తం వీక్ష్య, జయదేవనామా కవి రాహ:

నోచ్చారూ చరణౌ, న చాపి చతురా చఞ్చూః, న హృద్యం వచో,
నో లీలాచతురా గతి, ర్న చ శుచిః పక్షగ్రహోఽయం తవ;
క్రూరక్రేంకృతినిర్భరాం గిర మిహ స్థానే వృథైవోద్గిరన్,
మూర్ఖ, ధ్వాఙ్క్ష, న లజ్జసేఽప్యసదృశం పాణ్డిత్య మున్నాటయన్.

తత ఏనాం జయదేవకవినా కాకమిషేణ విరచితాం స్వగర్హణాం మన్యమానః స్పర్ధాలు ర్హరిశర్మా నామ కవిః కోపేనాహ:

తుల్యవర్ణచ్ఛదైః కృష్ణః కోకిలైః సహ సంగతః
కేన వ్యాఖ్యాయతే కాకః స్వయం యది న భాష్యతే.—

రాజా తయోః హరిశర్మజయదేవయోః అన్యోన్యవైరం జ్ఞాత్వా, మిథ ఆలిఙ్గనాదినా వస్త్రాలంకారాదిదానేన చ మైత్రీం వ్యధాత్.

తపోనిధిః.

అన్యదా రాజా యాన మారుహ్య గచ్ఛన్ వర్త్మని కఞ్చిత్ తపోధిం దృష్ట్వా తం ప్రాహ భవాదృశానాం దర్శనం భాగ్యాయత్తమ్. భవతాం క్వస్థితిః ? భోజ నాథం కే వా ప్రార్థ్యన్త ఇతి. తపోనిధి రాహ:

ఫలం స్వేచ్ఛాలభ్యం ప్రతివన మఖేదం క్షితిరుహాం,
పయః స్థానే స్థానే శిశిరమధురం పుణ్యసరితామ్,
మృదుస్పర్శా శయ్యా సులలితలతాపల్లవమయీ,
సహన్తే సంతాపం త దపి ధనినాం ద్వారి కృపణాః !

రాజన్, వయం క మపి నాభ్యర్థయామహే, న గృహ్ణీమ శ్చ. రాజా తుష్టో నమతి.

కాశీవాసీ.

తత ఉత్తరదేశా దాగత్య, కశ్చి ద్రాజానం స్వస్తీ త్యాహ. తం చ రాజా పృచ్ఛతి 'విద్వన్, కుత్ర తే స్థితి రి' తి. విద్వా నాహ:

యత్రామ్బు నిన్ద త్యమృత, మన్త్యజా శ్చ సురేశ్వరాన్,
చిన్తామణిం చ పాషాణా, స్తత్ర మే వ సతిః ప్రభో.—

తదా రాజా లక్షం దత్త్వా ప్రాహ 'కాశీదేశే కా విశేషవార్తే' తి. స ఆహ: 'దేవ, ఇదానీం కాచి దద్భుతా వార్తా తత్ర లోకముఖేన శ్రుతా. దేవా దుఃఖేన దీనా ఇతి.' రాజా.— 'దేవానాం కుతో దుఃఖం విద్వన్ ?' స ఆహ:

నివాసః క్వాద్య మే దత్తో భోజేన కనకాచలః
ఇతి వ్యగ్రధియో దేవా భోజ వార్తేతి నూతనా.

తతో రాజా కుతూహలోక్త్యా తుష్ట స్తస్మై పున ర్లక్షం దదౌ.

బ్రహ్మచారీ.

తతో ద్వారపాలః ప్రాహ 'దేవ, శ్రీశైలా దాగతః కశ్చిద్వి ద్వాన్ బ్రహ్మచర్యనిష్ఠో ద్వారి వర్తత' ఇతి. రాజా ప్రవేశ యే త్యాహ తత ఆగత్య బ్రహ్మచారీ 'చిరం

జీవే' తి వదతి. రాజా తం పృచ్ఛతి 'బ్రహ్మన్, బాల్య ఏవ కలికాలాననురూపం కిం నామవ్రతం తే? అన్వహ ముపవాసేన కృశోఽసి. కస్యచిత్ బ్రాహ్మణస్య కన్యాం తుభ్యం దాపయిష్యామి, త్వంచే ద్గృహస్థనియమ మఙ్గీకరిష్య సీ ' తి. బ్రహ్మచారీ ప్రాహ: “దేవ, త్వ మీశ్వర స్త్వయా కి మసాధ్యమ్ ?

సారఙ్గాః సుహృదో, గృహం గిరిగుహా, శాన్తిః ప్రియా గేహినీ,
వృత్తి ర్వన్యలతాఫలై, ర్నివసనం శ్రేష్ఠం తరూణాం త్వచః,
సద్వాక్యామృతపూరమగ్నమనసాం యేషా మియం నిర్వృతి,
స్తేషా మిన్దుకళావతంసయమినాం మోక్షేఽపి నో న స్పృహా.”

రాజా ఉత్థాయ పాదయోః పతతి. ఆహ చ 'బ్రహ్మన్, మయా కిం కర్తవ్య మి' తి. స ఆహ. 'దేవ, వయం కాశీం జిగమిషవః. తత ఏకం విధేహి. యే త్వత్సదనే పణ్డితవరాః, తాన్ సర్వా నపి సపత్నీకాన్ కాశీం ప్రతి ప్రేషయ. తతోఽహం గోష్ఠీతృప్తః కాశీం గమిష్యామి.' రాజా తథా చకార. తతః సర్వే పణ్డితవరా స్తదాజ్ఞయా ప్రస్థితాః.

కాళిదాసః.

కాళిదాస ఏకో న గచ్ఛతి స్మ. తదా రాజా కాళిదాసం ప్రాహ 'సుకవే, త్వం కుతో న గతోఽసీ'తి. కాళిదాసః ప్రాహ: “దేవ, సర్వజ్ఞోఽసి:

తే యాన్తి తీర్థేషు బుధా యే శమ్భో ర్దూరవర్తినః,
యస్య గౌరీశ్వర శ్చిత్తే తీర్థం భోజ పరం హి సః.”

తతో విద్వత్సు కాశీం గతేషు రాజా కదాచిత్ సభాయాం కాళిదాసం పృచ్ఛతి 'కాళిదాస, అద్య కి మపి శ్రుతం త్వయా?' స ఆహ:

మేరౌ మన్దరకన్దరాసు హిమవత్సానౌ మహేన్ద్రాచలే
కైలాసస్య శిలాతలేషు మలయప్రాగ్భారభాగే ష్వపి
సహ్యాద్రా వపి తేషు తేషు బహుశో భోజ శ్రుతం తే మయా
లోకాలోకవిచారిచారణగణై రుద్గీయమానం యశః.

తత శ్చమత్కృతో రాజా ప్రత్యక్షరలక్షం దదౌ.

కాళిదాసప్రవసనమ్.

తతః కదాచి ద్రాజా విద్వద్బృన్దం నిర్గతం, కాళిదాసం చ అనవరతం వేశ్యాలమ్పటం, జ్ఞాత్వా వ్యచిన్తయత్: 'అహహ! బాణమయూరప్రభృతయో మదీయా మా

ఙ్ఞాం వ్యధుః. అయం చ వేశ్యారసలమ్పటతయా మ మాజ్ఞాం నాద్రియతే. కిం కుర్మః? ఇతి. తతో రాజా సావజ్ఞం కాళిదాస మపశ్యత్. తత ఆత్మని రాజావజ్ఞాం జ్ఞాత్వా, కాళిదాసః అల్లాళదేశం గత్వా, తద్దేశాధినాథం ప్రాప్య ప్రాహ 'దేవ, మాళవేన్ద్రస్య భోజ స్యావజ్ఞయా త్వద్దేశం ప్రాప్తోఽహం కాళిదాసనామా కవి రి' తి. స రాజా త మాసనే ఉపవేశ్య ప్రాహ 'సుకవే, భోజసభాయా ఇ హాగతైః పణ్డితైః సముదితః శత శ స్తే మహిమా. సుకవే, త్వాం సరస్వతీం వదన్తి; తతః కి మపి పఠ.' తతః కాళిదాస ఆహ:

అల్లాళక్షోణిపాల త్వదహితనగరే సంచరన్తి కిరాతీ
కీర్ణా న్యాదాయ రత్నా న్యురుతరఖదిరాఙ్గారశఙ్కాకులాఙ్గీ
క్షిప్త్వా శ్రీఖణ్డఖణ్డం తదుపరి ముకులీభూతనేత్రా ధమన్తి
శ్వాసామోదానుయాతై ర్మధుకరనికరై ర్ధూమశఙ్కాం బిభర్తి.

రాజా ప్రత్యక్షరలక్షం దదౌ. తతః కదాచి దల్లాళరాజః కాళిదాసం పప్రచ్ఛ: 'సుకవే, ఏకశిలానగరీం వ్యావర్ణయ.' తః కవి రాహ:

అపాఙ్గపాతై రపదేశపూర్వై ర్ణేణీదృశా మేకశిలానగర్యామ్
వీథీషు వీథీషు వి నాపరాధం పదే పదే శృఙ్ఖలితా యువానః.

పున శ్చ ప్రత్యక్షరలక్షం దదౌ. పున శ్చ పఠతి కవిః:

అమ్భోజపత్త్రాయతలోచనానా మమ్భోధిదీర్ఘా స్విహ దీర్ఘికాసు
సమాగతానాం కుటిలై రపాఙ్గై రనఙ్గబాణైః ప్రహతా యువానః.

పున శ్చాల్లాళనృపః ప్రత్యక్షరలక్షం దదౌ. ఏవం తత్రైవ స్థితః కాళిదాసః.

మాఘకవిః.

అత్రాన్తరే, కదాచి ద్ధారానగర్యాం భోజం ప్రాప్య ద్వారపాలః ప్రాహ: 'దేవ, ఘూర్జరదేశాత్ మాఘనామా పణ్డితవర ఆగత్య నగరా ద్బహి రాస్తే. తేన చ స్వపత్నీ రాజద్వారం ప్రేషితా.' రాజా 'తాం ప్రవేశ యే' త్యాహ. తతో మాఘపత్నీ ప్రవేశితా సా రాజహస్తే పత్త్రం ప్రాయచ్ఛత్. రాజా త దాదాయ వాచయతి:

కుముదవన మపశ్రి, శ్రీమ దమ్భోజషణ్డం,
త్యజతి ముద ములూకః, ప్రీతిమాం శ్చక్రవాకః,
ఉదయ మహిమరశ్మి ర్యాతి, శీతాంశు రస్తమ్;
హతవిధిలలితానాం హా విచిత్రో విపాకః!!

రాజా త దద్భుతం ప్రభాతవర్ణన మాకర్ణ్య లక్షత్రయం దత్త్వా మాఘపత్నీ మాహ 'మాత రిదం భోజనాయ దీయతే. ప్రాత రహం మాఘపణ్డిత మాగత్య నమస్కృత్య పూర్ణమనోరథం కరిష్యామీ' తి. తతః సా త దాదాయ గచ్ఛన్తీ, యాచకానాం ముఖాత్ స్వభర్తుః శారదచన్ద్రికిరణగౌరాన్ గుణాన్ శ్రుత్వా, తేభ్య ఏవ ధన మఖిలం భోజద త్తం ద త్తవతీ, మాఘపణ్డితం స్వభర్తార మాసాద్య ప్రాహ: 'నాథ, రాజ్ఞా భోజే నాహం బహుమానితా. ధనం సర్వం యాచకేభ్య స్త్వద్గుణా నాకర్ణ్య ద త్తవతీ.' మాఘః ప్రాహ 'దేవి, సాధు కృతమ్. పర మేతే యాచకాః సమాయా న్తి కిల, తేభ్యః కిం దేయ మి' తి. తతో మాఘపణ్డితం వస్త్రావశేషం జ్ఞాత్వా కోఽప్యర్థీ ప్రాహ:

ఆశ్వాస్య పర్వతకులం తపనోష్ణత ప్త
ముద్దామదావవిధురాణి చ కాననాని
నానానదీనదశతాని చ పూరయిత్వా
రిక్తోఽసి య జ్జలద సైవ త వో త్తమశ్రీః.

ఇ త్యేత దాకర్ణ్య మాఘః స్వపత్నీ మాహ:—"దేవి,

అర్థా న స న్తి, న చ ముఞ్చతి మాం దురాశా,
త్యాగే రతిం వహతి దుర్లలితం మనో మే,
యాచ్ఞా చ లాఘవకరీ, స్వవధే చ పాపమ్.
ప్రాణాః, స్వయం వ్రజత, కిం పరిదేవనేన?
దారిద్ర్యానలసంతాపః శా న్తః సంతోషవారిణా;
యాచకాశావిఘాతో న్త దాహః కే నోపశామ్యతి?"

తత స్తదా మాఘపణ్డితస్య తా మవస్థాం విలోక్య స ర్వే యాచకాః యథాస్థానం జగ్ముః. ఏవం తేషు యాచకేషు యథాయథం గ చ్ఛత్సు, మాఘః ప్రాహ:

వ్రజత వ్రజత ప్రాణా అర్థిభి ర్వ్యర్థతాం గతైః.
పశ్చా దపి చ గ న్తవ్యమ్. క్వ సార్థః పున రీదృశః?—

ఇతి విలపన్ మాఘపణ్డితః పరలోక మగాత్. తతో మాఘపత్నీ స్వామిని పరలోకం గతే సతి, ప్రాహ:

సేవ న్తే స్మ గృహం యస్య దాసవ ద్భూభుజః సదా
స స్వభార్యాసహాయోఽయం మ్రియతే మాఘపణ్డితః.

తతో రాజా మాఘం విపన్నం జ్ఞాత్వా నిజనగరా ద్విప్రశతావృతో మానీ రాత్రా వేవ త త్రాగాత్. తతో మాఘపత్నీ రాజానం వీక్ష్య ప్రాహ 'రాజన్, యతః పణ్డితవర స్త్వద్దేశం ప్రాప్తః పరలోక మగాత్, తతోఽస్య కృత్యశేషం సమ్య గారాధనీయం

భవతే' తి. తతో రాజా మాఘం విపన్నం నర్మదాతీరం నీత్వా యథోక్తేన విధినా సంస్కార మకరోత్. తత్ర చ మాఘపత్నీ వహ్నిం ప్రవిష్టా. తయో శ్చ పుత్త్రివత్ సర్వం చక్రే భోజమహారాజః.

కాళిదాసాయ లేఖప్రేషణమ్.

తతో మాఘే దివం గతే, రాజా శోకాకులో విశేషేణ కాళిదాసవియోగేన చ పణ్డితానాం ప్రవాసేన చ కృశోఽభూ ద్దినేదినే బహుళపక్షశశీవ. తతోఽమాత్త్యై స్మిళిత్వా చిన్తితమ్ 'అల్లాళదేశే కాళిదాసో వసతి, తస్మి న్నాగతే రాజా సుఖీ భవిష్యతీ' తి. ఏవం విచార్యామాత్త్యైః పత్త్రి కి మపి లిఖిత్వా తత్పత్త్రిం చైక స్యామాత్త్యస్య హస్తే దత్త్వా ప్రేషితమ్. స కాలక్రమేణ కాళిదాస మాసాద్య 'రాజ్ఞోఽమాత్త్యైః ప్రేషితోఽస్మీ' తి నత్వా తత్పత్త్రిం దత్తవాన్. తత స్తత్ కాళిదాసోఽవాచయత్ :—

> న భవతి, స భవతి న చిరం భవతి, చిరం చేత్ ఫలే విసంవాదీ,
> కోపః సత్పురుషాణాం తుల్యః స్నేహేన నీచానామ్.
> సహకారే చిరం స్థిత్వా సలీలం బాలకోకిల,
> తం హిత్వా ద్యాన్యవృక్షేషు విచర న్న విలజ్జసే?
> కలకణ్ఠ యథా శోభా సహకారే భవద్గిరః
> ఖదిరే వా పలాశే వా కిం తథా స్యా ద్విచారయ.—

తతః కాళిదాసః ప్రభాతే తం భూపాలమాపృచ్ఛ్య మాళవదేశ మాగత్య రాజ్ఞః క్రీడోద్యానే తస్థౌ. తతో రాజా చ త త్రాగతం జ్ఞాత్వా, స్వయం గత్వా మహతా పరివారేణ, త మానీయ సమ్మానితవాన్. తతః క్రమేణ విద్వన్మణ్డలే చ సమాయాతే సా భోజపరిషత్ ప్రాగివ రేజే.

అరనాళకవిః.

తతః సింహాసన మలంకుర్వాణం భోజం ద్వారపాల ఆగత్య ప్రణమ్యాహ 'దేవ, కోఽపి విద్వాన్ జాలన్ధరదేశా దాగత్య ద్వా ర్యా స్తే' ఇతి. రాజా ప్రవేశ యే త్యాహ. స చ విద్వా నాగత్య సభాయాం తథావిధం రాజానం, జగన్మాన్యాన్ కాళిదాసాదీన్ కవిపుఙ్గవాం శ్చ, వీక్ష్య బద్ధజిహ్వ ఇ వాజాయత. సభాయాం కి మపి తస్య ముఖా న్న నిస్సరతి. తదా రా జ్ఞోక్తమ్ 'విద్వన్, కి మపి పఠే' తి. స ఆహ:

ఆరనాళగళదాహాశఙ్కయా మన్ముఖా దపగతా సరస్వతీ,
తేన వైరికమలాకచగ్రహ వ్యగ్రహ స్త, న కవిత్వ మ స్తి మే.—

రాజా తస్మై మహిషీశతం దదౌ.

సీ తా.

అన్యదా రాజా కౌతుకాకులః సీతాం ప్రాహ 'దేవి, సురతం పఠే' తి. సీతా ప్రాహ:

సురతాయ నమ స్తస్మై జగదానన్ద హేతవే
అనుషఙ్గి ఫలం యస్య భోజరాజ భవాదృశామ్.—

తత స్తుష్టో రాజా తస్యై హారం దదౌ.

కాళిదాసః.

తతో రాజా చామరగ్రాహిణీం వేశ్యా మవలోక్య, కాళిదాసం ప్రాహ 'సుకవే, వేశ్యా మేనాం వర్ణ యే' తి. తా మవలోక్య కాళిదాసః ప్రాహ:

కచభారాత్ కుచభారః, కుచభారా ద్భీతి మేతి కచభారః;
కచకుచభారా జ్జఘనం, కో౽యం చన్ద్రాననే చమత్కారః?

భోజ స్తుష్టః సన్ స్వయ మపి పఠతి:

వదనాత్ పదయుగళీయం, వచనా దధర శ్చ దన్తప ఙ్క్తి శ్చ,
కచతః కుచయుగళీయం, లోచనయుగళం చ మధ్యత స్త్రసతి.

సమస్యా.

అన్యదా భోజో ధారానగర ఏకాకీ విచరన్, కస్యచి ద్విప్రవరస్య గృహే కాఞ్చన పతివ్రతాం స్వాఙ్కే శయానం భర్తార ముద్వహన్తీ మపశ్యత్. తదా తస్యాః శిశుః సుప్తోత్థితః జ్వాలాయాః సమీప మగచ్ఛత్. ఇయం చ పతిధర్మపరాయణా స్వ పతిం నోత్థాపయామాస; శిశుం చ వహ్నౌ పత న్తం నాగృహ్ణాత్. రాజా చాశ్చర్య మవలోక్యాతిష్ఠత్. తతః సా పతిధర్మపరాయణా వైశ్వానరం ప్రార్థయత 'యజ్ఞేశ్వర, త్వం సర్వకర్మసాక్షీ, సర్వధర్మాన్ జానాసి. మాం పతిధర్మపరాధీనాం శిశు మగృహ్ణాతీం చ జానాసి. తతో మదీయ శిశు మనుగ్రహీతుం దక్షః, తం మా దహే' తి. తతః శిశు ర్యజ్ఞేశ్వరం ప్రవిశ్య తం చ హస్తేన గృహీ త్వార్ధఘటికాపర్యన్తం త త్రై వాతిష్ఠత్; నారోదీత్; ప్రసన్నముఖ శ్చాహసత్. సా చ ధ్యానారూఢా౽తి

స్తాత్. తతో యదృచ్ఛయా సముత్థితే భర్తరి సా ఝడితి శిశుం జగ్రాహ. తం చ పరమధర్మ మాలోక్య విస్మయావిష్టో నృపతి రాహ 'అహో! మమ భాగ్యం కస్యాస్తి! య దీదృశ్యః పుణ్యస్త్రియోఽపి మన్నగర మధివసన్తీ' తి.

తతః ప్రాతః సభాయా మాగత్య సింహాసన ఉపవిష్టో రాజా కాళిదాసం 'సుకవే, మహ దాశ్చర్యం మయా పూర్వేద్యూ రాత్రౌ దృష్ట మస్తీ' త్యుక్త్వా పఠతి 'హుతాశన శ్చన్దనపఙ్కశీతల' ఇతి. కాళిదాస స్తత శ్చరణత్రయం ఝడితి పఠతి:

సుతం పతన్తం ప్రసమీక్ష్య పావకే న బోధయామాస పతిం పతివ్రతా;
తదాఽభవత్ తత్పతిభక్తిగౌరవా ద్ధుతాశన శ్చన్దనపఙ్కశీతలః.

రాజా చ స్వాభిప్రాయ మాలోక్య విస్మిత స్త మాలిఙ్గ్య పాదయోః పతతి స్మ.

ఏకదా గ్రీష్మకాలే రాజా న్తఃపురే విచరన్, ఘర్మతాపతప్తః, ఆలిఙ్గనాదిక మకుర్వన్, తాభిః సహ సరససల్లాపాద్యుపచార మనుభూయ త త్రైవ సుప్తః. తతః ప్రాత రుత్థాయ రాజా సభాం ప్రవిష్టః కుతూహలాత్ పఠతి:

మరుదాగమవార్తయాపి శూన్యే సమయే, జాగ్రతి సంప్రవృద్ధతాపే,

భవభూతి రాహ:

ఉరగీ శిశవే బుభుక్షవే స్వా మదిశత్ ఫూత్కృతి మాననానిలేన.

రాజా ప్రాహ 'భవభూతే, లోకోక్తిః సమ్య గుక్తే' తి. తతోఽపాఙ్గేన రాజా కాళిదాసం పశ్యతి. తతః స ఆహ:

అబలాసు విలాసినోఽన్వభూవన్ నయనై రేవ నవోపగూహనాని.—

తదా రాజా స్వాభిప్రాయం జ్ఞాత్వా తుష్టః కాళిదాసం విశేషేణ సమ్మానితవాన్.

అన్యదా మృగయాపరవశో రాజాఽత్యన్త మార్తః కస్యచిత్ సరోవరస్య తీరే నిబిడచ్ఛాయస్య జమ్బూవృక్షస్య మూల ఉపావిశత్. తత్ర శయానే రాజ్ఞి జమ్బ్వా ఉపరి బహుభిః కపిభి ర్జమ్బూఫలాని సర్వాణ్యపి కమ్పితాని. తాని సశబ్దం పతితాని పశ్యన్ ఘటికామాత్రం స్థిత్వా శ్రమం పరిహృత్యోత్థాయ తురఙ్గమవర మారుహ్య గతః. తతః సభాయాం రాజా పూర్వానుభూతకపికమ్పితఫలపతనరవ మనుకుర్వన్ సమస్యా మాహ: 'గుళు గుగ్గుళు గుగ్గుళు.' తత ఆహ కాళిదాసః:

జమ్బూఫలాని పక్వాని పతన్తి విమలే జలే
కపికమ్పితశాఖాభ్యో గుళు గుగ్గుళు గుగ్గుళు.

రాజా 'సుకవే, అదృష్ట మపి పరహృదయం కథం జానాసి? సాక్షా చ్ఛారదా సీ' త్యుక్త్వా ముహు ర్ముహుః పాదయోః పతతి స్మ.

వైశ్వదేవి భార్యా.

ఏకదా ధారానగరే ప్రచ్ఛన్నవేషో విచరన్, కస్యచి ద్వృద్ధబ్రాహ్మణస్య గృహం రాజా మధ్యాహ్నసమయే గత్వా తత్ర తిష్ఠతి స్మ. తదా వృద్ధవిప్రో వైశ్వదేవం కృత్వా కాకబలిం గృహీత్వా గృహా న్నిర్గత్య భూమౌ జలశుద్ధాయాం నిక్షిప్య కాక మాహ్వాయతి స్మ. తత్ర హస్తవిస్ఫాలనేన హా హేతి శబ్దేన చ కాకాః సమాయాతాః. తత్ర కశ్చిత్ కాక స్తారం రారటీతి స్మ. త చ్ఛ్రుత్వా తత్పత్నీ తరుణీ భీ తేవ హస్తం నిజోరసి నిధాయ 'అయే మాతః!' ఇతి చక్రన్ద. తతో బ్రాహ్మణః ప్రాహ 'ప్రియే, సాధుశీలే, కిమర్థం బిభేషీ' తి. సా ప్రాహ: 'నాథ, మాదృశీనాం పతివ్రతానాం క్రూరధ్వనిశ్రవణం సహ్యం వా ?' 'సాధుశీలే, తథా భవే దే వే' తి విప్ర ఆహ. తతో రాజా తచ్చరితం సర్వం దృష్ట్వా వ్యచిన్తయ దేవమ్: 'అహో! ఇయం తరుణీ దుశ్శీలా నూనమ్. యతో నిర్వ్యాజం బిభేతి. స్వపాతివ్రత్యం స్వయ మేవ కీర్తయతి చ. నూన మియం నిర్భయా సతీ అత్యన్తం దారుణం కర్మ రాత్రౌ కరో త్యేవ.' ఏవం నిశ్చిత్య రాజా త త్రైవ రాత్రౌ వస్తుమీహిత ఏ వాతిష్ఠత్.

అథ నిశీథే భర్తరి సుప్తే సా మాంసపేటికాం వేశ్యాకరేణ వాహయిత్వా, నర్మదాతీర మగచ్ఛత్. రాజా ప్యాత్మానం గోపాయి త్వానుగచ్ఛతి స్మ. తతః సా నర్మదాం ప్రాప్య తత్ర సమాగతానాం గ్రాహాణాం మాంసం దత్త్వా నదీం తీర్త్వా అపరతీరస్థేన శూలాగ్రారోపి తేన స్వమనోరమేణ సహ రమతే స్మ. తచ్చరిత్రం దృష్ట్వా రాజా గృహం సమాగత్య ప్రాతః సభాయాం కాళిదాస మాలోక్య ప్రాహ: 'దివా కాకరుతా ద్భీతా' తతః కాళిదాస ఆహ: 'రాత్రౌ తరతి నర్మదామ్.' తత స్తుష్టో రాజా పునః ప్రాహ: 'తత్ర సన్తి జలే గ్రాహాః;' తతః కవి రాహ:- 'మర్మజ్ఞా సైవ సున్దరీ.' రాజా కాళిదాసస్య పాదయోః పతతి.

కన్దుక వర్ణనమ్.

ఏకదా ధారానగరే విచరన్ వేశ్యావీథ్యాం రాజా కన్దుకలీలాతత్పరాం తద్భ్రమణవేగేన పాదపతితావతంసాం కాఞ్చన సున్దరీం దృష్ట్వా సభాయా మాగత్య 'కన్దుకం వర్ణయన్తు కవయ' ఇ త్యాహ. తదా భవభూతి రాహ:

విదితం నను కన్దుక తే హృదయం ప్రమదాధరసంగమలుబ్ధ ఇవ
వనితాకరతామరసాభిహతః పతితః పతితః పున రుత్పతసి.

తతో వరరుచిః ప్రాహ:

ఏకోఽపి త్రయ ఇవ భాతి కన్దుకోఽయం కాన్తాయాః కరతలరాగరక్తరక్తః
భూమౌ తచ్చరణనఖాంశుగౌరగౌరః ఖస్థః సన్ నయనమరీచినీలనీలః.

తతః కాళిదాస ఆహ:

పయోధరాకారధరో హి కన్దుకః కరేణ రోషా దభిహన్యతే ముహుః,
ఇ తీవ నేత్రాకృతిభీత ముత్పలం స్త్రియః ప్రసాదాయ పపాత పాదయోః.

తదా రాజా తుష్టః త్రయాణా మక్షరలక్షం దదౌ. విశేషేణ చ కాళిదాస మదృష్టావ తంసకుసుమపతనబోద్ధారం సమ్మానితవాన్.

శివశర్మా.

తతః కదాచి చ్చిత్రకర్మావలోకనతత్పరో రాజా చిత్రలిఖితం మహాశేషం దృష్ట్వా సమ్యగ్లిఖిత మి త్యవదత్. తదా కశ్చి చ్ఛివశర్మా నామ కవిః శేషమిషేణ రాజానం స్తౌతి:

అనేకే ఫణినః సన్తి భేకభక్షణతత్పరాః,
ఏక ఏవ హి శేషోఽయం ధరణీధరణక్షమః.—

తదానీం రాజా తదభిప్రాయం జ్ఞాత్వా తస్మై లక్షం దదౌ.

హసన్తీవర్ణనమ్.

కదాచి ద్ధేమన్తకాలే సమాగతే జ్వలన్తీం హసన్తీం సేవమానో రాజా కాళిదాసం ప్రాహ 'సుకవే, హసన్తీం వర్ణయే' తి. తతః కాళిదాస ఆహ:

కవిమతి రివ బహులోహా సుఘటితచక్రా ప్రభాతవే లేవ,
హరమూర్తి రివ హసన్తీ భాతి విధూమానలోపేతా.

రాజా అక్షరలక్షం దదౌ.

సమస్యా.

ఏకదా భోజరాజోఽన్తర్గృహే భోగాహా స్తుల్యగుణా శ్చతస్రో నిజాఙ్గనా అపశ్యత్. తాసు కున్తలేశ్వరపుత్త్ర్యాం పద్మావత్యా మృతుస్నానమ్, అఙ్గరాజపుత్త్ర్యాం చన్ద్రముఖ్యాం క్రమప్రాప్తిం, కమలనామ్న్యాం చ ద్యూతపణజయలబ్ధప్రాప్తిమ్, అగ్రమహిష్యాం చ లీలాదేవ్యాం దూతీముఖే నాహ్వానం చ. ఏవం చతురో గుణాన్ దృష్ట్వా తేషు గుణేషు న్యూనాధిక భావం రాజా వ్యచిన్తయత్. తత్ర సర్వాత్ర దాక్షి

ణ్యానిధీ రాజరాజః శ్రీభోజ స్తుల్యభావేన ద్విత్రఘటికాపర్యన్తం విచిన్త్య విశేషానవ
ధారణేన నిద్రాం గతః. ప్రాత రుత్థాయ కృతాహ్నికః సభా మగాత్. తత్ర చ సిం
హాసన మలంకుర్వాణః శ్రీభోజః సకలవిద్వత్కవిమణ్డలమణ్డనం కాళిదాస మాలోక్య 'సు
కవే, ఇమాం త్ర్యక్షరోనతురీయచరణరూపాం సమస్యాం శృణ్వి' త్యుక్త్వా 'అప్రతి
పత్తిమూఢమనసా ద్విత్రాః స్థితా నాడికాః'ఇతి పఠి త్వాహ 'సుకవే, ఏతత్సమస్యా
పూరణం కు ర్వి' తి. తతః కాళిదాస స్తస్య హృదయం కరతలామలకవత్ పశ్యన్ త్ర్య
క్షరాధికచరణత్రయవిశిష్టాం తాం సమస్యాం పఠతి:

స్నాతా తిష్ఠతి కున్తలేశ్వరసుతా, వారో౽ఙ్గరాజస్వసు,
ద్యూతే రాత్రి రియం జితా కమలయా, దేవీ ప్రసాద్యాధునా,
ఇత్యన్తఃపురసున్దరీజనగుణే న్యూనాదికం ధ్యాయతా
దేవే నాప్రతిపత్తిమూఢమనసా ద్విత్రాః స్థితా నాడికాః.

తదా రాజా స్వహృదయ మేవ జ్ఞాతవతః కాళిదాసస్య పాదయోః పతతి స్మ. కవిమ
ణ్డలం చ చమత్కృత మజాయత.

ఏకదా రాజా ధారానగరే విచరన్ క్వచిత్ పూర్ణకుమ్భం ధృత్వా సమాయాన్తీం
పూర్ణచన్ద్రాననాం కాఞ్చి ద్దృష్ట్వా, తత్కుమ్భజలే శబ్దం చ కఞ్చన శ్రుత్వా, 'నూ
న మేతస్యాః కణ్ఠగ్రహే౽యం ఘటో రతికూజిత మివ కూజతీ' తి మన్యమానః, స
భాయాం కాళిదాసం ప్రాహ 'కూజితం రతికూజిత మి' తి. కవి రాహ:

విదగ్ధే సుముఖే రక్తే నితమ్బోపరి సంస్థితే
కామిన్యాశ్లిష్టసుగళే కూజితం రతికూజితమ్.

తదా తుష్టో రాజా ప్రత్యక్షరలక్షం దదౌ, ననామ చ.

ఏకదా నర్మదానద్యాం కుత్రచిన్మహాహ్రదే జాలకైః శిలాఖణ్డః ఈషద్భ్రిష్టాక్ష
రః కశ్చి ద్దృష్టః. తైశ్చ 'ఇద మత్ర లిఖిత మివ కిఞ్చి ద్భాతి, నూన మిదం రాజనికటం
నేయమ్.' ఇతి నిశ్చిత్య భోజసదసి సమానీతమ్. త దాకర్ణ్య భోజః ప్రాహ 'పూర్వం
భగవతా హనుమతా శ్రీమద్రామాయణం కృతమ్. త దత్ర హ్రదే ప్రక్షేపిత మితి శ్రుత
మస్తి. తతః కి మిదం లిఖిత మి త్యవశ్యం విచార్య మి' తి లిపిజ్ఞా నాకార్య జతుప
రీక్ష యాక్షరాణి పరిజ్ఞాయ పఠతి. తత్ర చరణద్వయ మానుపూర్వ్యా లబ్ధమ్:

అయి ఖలు విషమః పురాకృతానాం భవతిహి జన్తుషు కర్మణాం విపాకః

తతో భోజః ప్రాహ 'ఏతస్య పూర్వార్ధం కథ్యతా మి' తి. భవభూతి రాహ:

క్వ ను కుల మకలఙ్క మాయతాక్ష్యాః క్వ చ రజనీచరసంగమాపవాదః.

తతో భోజ స్తత్ర ధ్వనిదోషం మన్వాన స్త దేవ పూర్వార్ధ మన్యథా పఠతి స్మ:

క్వ జనకతయా క్వ రామజాయా క్వ చ దశకన్ధరమన్దిరే నివాసః.

తతో భోజః కాళిదాసం ప్రాహ 'సుకవే, త్వ మపి కవిహృదయం పఠే' తి. స ఆహ:

శివశిరసి శిరాంసి యాని రేజుః శివ శివ తాని లుఠన్తి గృధ్రపాదైః;
అయి ఖలు విషమః పురాకృతానాం భవతి హి జన్తుషు కర్మణాం విపాకః.

తత స్తస్య శిలాఖణ్డస్య పూర్వపుటే జతుశోధనేన కాళిదాసపఠిత మేవ దృష్ట్వా రాజా భృశం తుతోష.

బ్రహ్మరాక్షసః.

కదాచి ద్భోజేన విలాసార్థం నూతన గృహాన్తరం నిర్మితమ్. తత్రగృహాన్తర గృహప్రవేశాత్ పూర్వ మేవ కశ్చి ద్బ్రహ్మరాక్షసః ప్రవిష్టః. స చ రాత్రౌ తత్ర యే వసన్తి తాన్ భక్షయతి. తతో మాన్త్రికాన్ సమాహూయ తదుచ్చాటనాయ రాజా యతతే స్మ. స చ ఆగచ్ఛ న్నేవ మాన్త్రికా నేవ భక్షయతి. కిం చ స్వయం కవిత్వాదికం పూర్వాభ్యస్త మేవ పఠన్ తిష్ఠతి. ఏవం స్థితే త త్రైవ రక్షసి, రాజా కథ మస్య నివృత్తి రితి వ్యచిన్తయత్. తదా కాళిదాసః 'దేవ, నూన మయం రాక్షసః సకలశాస్త్ర ప్రవీణః సుకవి శ్చ భాతి. అత స్త మేవ తోషయిత్వా కార్యం సాధయామ. మాన్త్రికా స్తిష్ఠన్తు. మమ మన్త్రం పశ్యే' త్యుక్త్వా స్వయం తత్ర రాత్రౌ గత్వా శేతే స్మ. తతః ప్రథమయామే బ్రహ్మరాక్షసః సమాగతః. స చాపూర్వం పురుషం దృష్ట్వా ప్రతియామ మేకైకాం సమస్యాం పాణినిసూత్ర మేవ పఠతి. యే నోత్తరం తద్ధృదయగతం నోక్తం త 'మయం న బ్రాహ్మణోఽతో హన్తవ్య' ఇతి నిశ్చిత్య హన్తి. తదానీ మపి పూర్వవ 'దయ మపూర్వః పురుషః, అతో మయా సమస్యా పఠనీయా,' న చే ద్వక్తి సదృశ ముత్తరం తస్యాః, తదా హన్తవ్య' ఇతి బుద్ధ్వా పఠతి 'సర్వస్య ద్వే' ఇతి. తదా కాళిదాసః ప్రాహ 'సుమతికుమతీ సంపదాపత్తిహేతూ.' ఇతి. తతః స గతః పున రపి ద్వితీయయామే సమాగత్య పఠతి 'వృద్ధో యూనా' ఇతి. తదా కవి రాహ 'సహ పరిచయాత్ త్యజ్యతే కామినీభిః.' ఇతి. తృతీయే యామే స రాక్షసః పునః సమాగత్య పఠతి 'ఏకో గోత్రే' ఇతి. తతః కవి రాహ 'ప్రభవతి పుమాన్ యః కుటుమ్బం బిభర్తి.' ఇతి. తత శ్చతుర్థయామే ఆగత్య స రాక్షసః పఠతి 'స్త్రీ పుంవ చ్చ' ఇతి. తతః కవి రాహ 'ప్రభవతి యదా తద్ధి గేహం వినష్టమ్.' ఇతి. తతః స రాక్షసో యామచతుష్టయే స్వాభిప్రాయ మేవ జ్ఞాత్వా తుష్టః ప్రభాతసమయే సమాగత్య త మాశ్లిష్య ప్రాహ 'సుమతే. తుష్టోఽస్మి, కిం త వాభీష్ట మి' తి. కాళిదాసః ప్రాహ 'భగవ న్నేతద్గృహం విహాయాన్యత్ర గన్తవ్య మి' తి. సోఽపి త థేతి గతః. అనన్తరం తుష్టో భోజః కవిం బహుమానితవాన్.

మల్లినాథకవిః.

ఏకదా సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజే సకలభూపాలశిరోమణౌ, ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ: 'దేవ దక్షిణదేశాత్ కోఽపి మల్లినాధనామా కవిః కౌపీనావశేషో ద్వారి వర్తతే.' రాజా ప్రవేశ యేత్యాహ. కవి రాగత్య స్వస్తీ త్యుక్త్వా రాజాజ్ఞయోపవి శ్యాహ:

> నాగో భాతి మదేన, ఖం జలధరైః, పూర్ణేన్దునా శర్వరీ,
> శీలేన ప్రమదా, జవేన తురగో, నిత్యోత్సవై ర్మన్దిరమ్,
> వాణీ వ్యాకరణేన, హంసమిథునై ర్నద్యః, సభా పణ్డితైః,
> సత్పుత్త్రేణ కులం, త్వయా వసుమతీ, లోకత్రయం భానునా.

తతో రాజా ప్రాహ: 'విద్వన్, త వోద్దేశ్యం కిమ్?' కవి రాహ:

> అమ్బా కుప్యతి న మయా న తయా; సా చాపి నామ్బయా న మయా;
> అహ మపి న తయా న తయా; వద రాజన్, కస్య దోషోఽయమ్?

రాజా చ దారిద్ర్యదోషం జ్ఞాత్వా కవిం పూర్ణమనోరథం చకార.

కవిశేఖరః.

ఏకదా ద్వారపాల ఆగత్య రాజానం ప్రాహ: 'దేవ, కవిశేఖరో నామ మహాకవి ద్వారి వర్తతే.' రాజా, ప్రవేశ యేత్యాహ. తతః కవి రాగత్య స్వస్తీ త్యుక్త్వా పఠతి:

> రాజన్ దౌవారికా దేవ ప్రాప్తవా నస్మి వారణమ్;
> మదవారణ మిచ్ఛామి త్వత్తోఽహం జగతీపతే.

తదా ప్రాఙ్ముఖ స్స్థిత్వా రాజాఽతిసంతుష్ట స్తం ప్రాగ్దేశం సర్వం కవయే దత్తం మత్వా దక్షిణాభిముఖోఽభూత్. తతః కవి శ్చిన్తయతి 'కి మిదం రాజా ముఖం పరావృత్య మాం న పశ్యతీ' తి. తతో దక్షిణదేశం సమాగత్యాభిముఖః కవిః పఠతి:

> అపూర్వోయం ధనుర్విద్యా భవతా శిక్షితా కథమ్?
> మార్గణౌఘః సమాయాతి, గుణో యాతి దిగన్తరమ్.

తతో రాజా దక్షిణదేశ మపి మనసా కవయే దత్త్వా స్వయం ప్రత్యఙ్ముఖోఽభూత్. కవిస్తత్రాగత్య ప్రాహ:

> సర్వజ్ఞ ఇతి లోకోఽయం భవన్తం భాషతే మృషా;
> పద మేకం న జానీషే వక్తుం నాస్తీతి యాచకే.—

తతో రాజా త మపి దేశం కవే ర్దాతుం మ త్వోద్యన్ముఖో౽భూత్. కవి స్త త్రా ప్యాగత్య ప్రాహ:

సర్వదా సర్వదో౽సీతి మిథ్యా త్వం కథ్యసే బుధైః,
నారయో లేభిరే పృష్ఠం, న వక్షః పరయోషితః.

తతో రాజా సర్వాం భూమిం కవే ర్దాతుం మ త్వా, ఉత్తిష్ఠతి స్మ. కవి శ్చ తదభి ప్రాయ మజ్ఞాత్వా పున రాహ:

రాజన్, కనక ధారాభి స్త్వయి సర్వత్ర వర్షతి,
అభాగ్యచ్ఛత్త్రసంఛన్నే మయి నాయాన్తి బిన్దవః.—

తదా రా జా న్తఃపురం గత్వా లీలాదేవీం ప్రాహ 'దేవి, సర్వం రాజ్యం కవయే ద త్తమ్. తత స్తపోవనం మయా స హాగ చ్ఛే' తి.

అస్మి న్నవసరే విద్వాన్ ద్వారి నిర్గచ్ఛన్ బుద్ధిసాగరేణ ముఖ్యామాత్యేన పృష్టః 'విద్వన్, రాజ్ఞా కిం ద త్త మి' తి. స ఆహ 'న కి మ పీ' తి. త దామాత్యః ప్రాహ: 'త త్రోక్తం శ్లోకం పఠ.' తతః కవిః శ్లోక చతుష్టయం పఠతి. అమాత్య స్త తః ప్రాహ 'సుకవే, తవ కోటిద్రవ్యం దీయతే. పరం రాజ్ఞా య త్తవ ద త్తం భవతి, తత్ పున ర్విక్రీయతా మి' తి. కవి స్తథా కరోతి. తతః కోటిద్రవ్యం దత్త్వా కవిం ప్రేష్య, అమాత్యో రాజనికట మాగత్య తిష్ఠతి స్మ. తదా రాజా చ త మాహ 'బుద్ధిసాగర, రాజ్య మిదం సర్వం ద త్తం కవయే. పత్నీభిః సహ తపోవనం గచ్ఛామి. త త్ర తపోవనే త వా పేక్షా యది, మయా స హాగ చ్ఛే' తి. తతో౽మాత్యః ప్రాహ 'దేవ, తేన కవినా కోటిద్రవ్యమూల్యేన రాజ్య మిదం విక్రీతమ్. కోటిద్రవ్యం చ విదుషే ద త్తమ్. తతో రాజ్యం భవదీయ మేవ భుఙ్క్ష్వే' తి. తదా రాజా చ బుద్ధిసాగరం విశేషేణ సమ్మానితవాన్.

గోపకన్యా.

అన్యదా రాజా మృగయారసే నాటవీ మటన్ లలాటన్తపే తపనే దూనదేహః పిపాసాపర్యాకుల స్తురగ మారుహ్య ఉదకార్థీ నికటతటభువ మటన్ త దలబ్ధ్వా పరిశ్రా న్తః కస్యచి న్మహాతరో రధస్తా దుపవిష్టః. త త్ర కాచి ద్గోపకన్యా సుకుమారమ నోజ్ఞసర్వాఙ్గీ యదృచ్ఛయా ధారానగరం ప్రతి తక్రం విక్రేతుకామా తక్రభాణ్డ ము ద్వహన్తీ సమాగచ్ఛత్. తా మాగచ్ఛన్తీం దృష్ట్వా రాజా పిపాసావశా దేతద్భాణ్డస్థం పేయం చేత్ పిబామీతి బుద్ధ్యా౽పృచ్ఛత్ 'తరుణి, కిం వహసీ' తి. సా చ తం ముఖ శ్రియా భోజం మత్వా తత్పిపాసాం చ జ్ఞాత్వా తన్ముఖావలోకనవశా చ్ఛన్దోరూపే ణాహ:

హేమకున్దశశిద్యుతి శఙ్ఖనిభం పరిపక్వకపిత్థసుగన్ధిరసం
యువతీకరనిర్మథితం మథితం పిబ హే నృప సర్వరుజాపహరమ్.

రాజా తచ్చ తక్రం పీత్వా తుష్ట స్తాం ప్రాహ 'సుభ్రు, కిం త వాభీష్ట మి' తి. సా చ కిఞ్చిదాపత్కృతయౌవనా మదనపరవశా మోహాకులనయనా ప్రాహ: "దేవ, మాం కన్యా మే వావేహి.

ఇన్దుం కైరవిణీవ, కోకపటలీ వామ్భోజినీవల్లభం,
మేఘం చాతకమణ్డలీవ, మధుపశ్రేణీవ పుష్పవ్రజమ్,
మాకన్దం పికసున్దరీవ, రమణీ వాత్మేశ్వరం ప్రోషితం,
చేతోవృత్తి రియం సదా నృపవర త్వాం ద్రష్టు ముత్కణ్ఠతే."

రాజా చమత్కృతః ప్రాహ 'సుకుమారి, త్వాం లీలాదేవ్యా అనుమత్యా స్వీకుర్మ' ఇతి. ధారానగరం నీత్వా తాం త థైవ స్వీకృతవాం శ్చ.

సమస్యా.

కదాచిత్ రాజాభిషేకే మదనశరపీడితాయా మదిరాక్ష్యాః కరతలగలితో హేమకలశః సోపానపఙ్క్తిషు రట న్నేవ పపాత. తతో రాజా సభాయా మాగత్య కాళిదాసం ప్రాహ "సుకవే, ఏతాం సమస్యాం పూరయ:—

టంటంట టంటంట టటంట టంటమ్."

తదా కాళిదాసః ప్రాహ:

రాజాభిషేకే మదవిహ్వలాయా
హస్తా చ్చ్యుతో హేమఘటో యువత్యాః
సోపానమార్గేషు కరోతి శబ్దం
టంటంట టంటంట టటంట టంటమ్.—

తదా రాజా స్వాభిప్రాయం జ్ఞాత్వాఽక్షరలక్షం దదౌ.

భుశుణ్డనామా చోరః.

అన్యదా సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజే కశ్చన చోర ఆరక్షకై రాజనికటం నీతః. రాజా తం దృష్ట్వా కోఽయ మి త్యపృచ్ఛత్. తదా ఆరక్షకాః ప్రాహుః 'దేవ, అనేన కుమ్భీలకేన కస్మింశ్చి ద్వేశ్యాగృహే ఖాతపాతమార్గేణ ద్రవ్యా ణ్యపహృతాని' తి. తదా రాజా ప్రాహ 'అయం దణ్డనీయ' ఇతి. తతో భుశుణ్డో నామ స చోరః ప్రాహ:—

భట్టి ర్నష్టో భారవి శ్చాఽపి నష్టో
భిక్షు ర్నష్టో భీమసేనోఽపి నష్టః

> భుశుణ్డోఽహం భూపతి స్త్వం హి రాజన్
> భబ్భావశ్యా మస్తకః సన్నివిష్టః.

తదా రాజా ప్రాహ: 'భో, భుశుణ్డ, గచ్ఛ, యథేచ్ఛం విహర.'

కదాచి ద్భోజో మృగయాపర్యాకులో వనే విహరన్ పరిశ్రమావిష్టహృదయః కఞ్చి త్తటాక మాసాద్య స్థితవాన్, శ్రమాత్ ప్రసుప్తః. తతోఽపరపయోనిధికుహరం గతే భాస్కరే,

> తస్మై నారోపత నిశా తస్య రాజ్ఞః సుఖప్రదా
> విచ్ఛచ్ఛిద్రికరాసద్దసన్తోషాపరికద్దశా.

ప్రత్యూషసమయే నగరం ప్రతి ప్రస్థితో రాజా చరమగిరినితమ్బలమ్బమానం శశాఙ్కబిమ్బ మాలోక్య సకుతూహలః సభా మాసాద్య సమీపస్థాన్ కవీన్ద్రా న్నిరీక్ష్య సమస్యా మేతా మవదత్: 'చరమగిరినితమ్బే చన్ద్రబిమ్బం లలమ్బే.'

తతో దణ్డీ ప్రాహ: 'చలతి శిశిరవాతే మన్దమన్దం ప్రభాతే.'

తతః కాళిదాసః ప్రాహ:

> 'యువతిజనకదమ్బే నాథముక్తోష్ఠబిమ్బే,
> చరమగిరినితమ్బే చన్ద్రబిమ్బం లలమ్బే.

తతో రాజా సర్వా నపి సమ్మానితవాన్. తత్ర కాళిదాసం విశేషతః పూజితవాన్.

భోజ స్యాస్వస్థతా.

అథ కదాచి ద్భోజో నగరా ద్బహి ర్నిర్గతో నూతనేన తటాకామ్భసా బాల్యసాధితకపాలశోధనాది చకార. తన్మూలేన కశ్చన శఫరశాబః కపాలం ప్రవిష్టో వికటకరోటికానికటఘటితో న నిర్గతః. తతో రాజా స్వపురీ మవాప. తదారభ్య రాజ్ఞః కపాలవేదనా జాతా. తత స్తత్రత్యై ర్భిషగ్వరైః సమ్య క్చికిత్సి తాపి న శాన్తా: ఏవ మహర్నిశం నితరా మస్వస్థే రాజ్ఞి, అమానుషవిదితేన మహారోగేణ,

> క్షామక్షామ మభూ ద్వపు ర్గతసుఖం హేమ న్తకాలేఽబ్జవ,
> ద్వక్త్రం నిగళితకాన్తి రాహువదనాక్రాన్తేన్దుబిమ్బోపమమ్,
> చేతః కార్యపదేషు తస్య విముఖం క్లీబస్య నారీ ష్వివ,
> వ్యాధిః పూర్ణతరో బభూవ విపినే శుష్కే శిఖావా నివ.

ఏవ మతీతే సంవత్సరేఽపి కాలే, న కేనాపి నివారిత స్తద్గదః. తతః శ్రీభోజో నానావిధసమయాపద్గ్రసనపరో దుఃఖితమనాః సమీపస్థం శోకసాగరనిమగ్నం

బుద్ధిసాగరం కథ మపి సంయతాత్మా రాజా మువాచ వాచమ్: 'బుద్ధిసాగర, ఇతః పర మస్మద్విషయే న కోఽపి భిషగ్వరో వసతి మాతిమోతు. బాహటాది భేషజకోశాన్ నిఖిలాన్ స్రోతసి నిరస్యాగచ్ఛ. మమ దేవసమాగమసమయః సమాగత' ఇతి. తచ్ఛ్రుత్వా సర్వేఽపి పౌరజనాః కవయ శ్చ అవరోధసమాజా శ్చ విగళదస్రాసారనయనా బభూవుః. తతః కదాచి ద్దేవసభాయాం పురన్దరః సకలమునిబృన్దమధ్యస్థం వీణామునిమాహ 'మునే, ఇదానీం భూలోకే కా నామ వార్తే' తి. తతో నారదః ప్రాహ 'సురనాథ, న కి మ ప్యాశ్చర్యమ్. కిం తు ధారానగరవాసీ శ్రీభోజభూపాలో రోగపీడితో నితరా మస్వస్థో వర్తతే. స తస్య రోగః కే నాపి న నివారితః. త దనేన భోజనృపాలేన భిషగ్వరా అపి స్వదేశా న్నిష్కాసితాః. వైద్యశాస్త్ర మపి అనృత మితి నిరస్తమి' తి. ఏత దాకర్ణ్య పురుహూతః సమీపస్థౌ నాసత్యా విద మాహ 'భోః స్వర్వైద్యౌ, కథ మనృతం ధన్వన్తరీయం శాస్త్రమ్?' తదా తా వాహతు రమరేశమ్ 'దేవ, న వ్యళీక మిదం శాస్త్రమ్. కిం త్వమరవిదితేన రోగేణ బాధ్యతేఽసౌ భోజ' ఇతి. ఇన్ద్రః—'కోఽసా వవార్యో రోగః? కిం గ్రవతో ర్వ్యదితః?' తత స్తౌ వూచతుః 'దేవ, కపాలశోధనే కృతే భోజేన, తదా ప్రవిష్టః పాఠీనః. తన్మూలోఽయం రోగ' ఇతి. తదా ఇన్ద్రః స్మయమానముఖః ప్రాహ 'త దిదానీ మేవ యువాభ్యాం గన్తవ్యమ్. న చే దితః పరం భూలోకే భిషక్ఛాస్త్ర స్యాసిద్ధి ర్భవేత్. స ఖలు సరస్వతీవిలాసస్య నికేతనమ్. శాస్త్రార్థిణా ముద్ధర్తవ్య చే' తి. తతః సురేన్ద్రాదేశేన తా వుభా వపి ధృతద్విజన్మవేషౌ ధారానగరం ప్రాప్య ద్వారస్థం ప్రాహతుః 'ద్వారస్థ, శ్రీభోజాయ విజ్ఞాపయ, ఆవాం భిషజౌ, కాశీదేశా దాగతౌ. తే నానృత మి త్యఙ్గీకృతం వైద్యశాస్త్ర మితి శ్రుత్వా తత్ప్రతిష్ఠాపనాయ తద్రోగనివారణాయ చే' తి. తతో ద్వారస్థః ప్రాహ 'భో విప్రౌ, న కోఽపి భిషక్ప్రవరః ప్రవేశితవ్య ఇతి రాజ్ఞో క్తమ్. రాజా తు కేవల మస్వస్థః. నాయ మవసరో విజ్ఞాపనస్యే' తి. తస్మిన్ క్షణే కార్యవశా ద్బహి ర్నిర్గతో బుద్ధిసాగర స్తౌ దృష్ట్వా, కౌ భవన్తా విత్యపృచ్ఛత్. తత స్తౌ యథాగత మూచతుః. తతో బుద్ధిసాగరేణ తౌ రాజ్ఞః సమీపం నీతౌ. తతో రాజా తా వవలోక్య, ముఖశ్రియా అమానుషా వితి బుద్ధ్వా, ఆభ్యాం శక్యతేఽయం రోగో నివారయితు మితి నిశ్చిత్య, తౌ బహుమానితవాన్. తత స్తౌ వూచతుః 'రాజన్, న భేతవ్యమ్. రోగో నిర్గతః. కిం తు కుత్రచి దేకాన్తే త్వయా భవితవ్య మి' తి. తతో రాజ్ఞాపి తథా కృతమ్. తత స్తా వపి రాజానం మోహచూర్ణేన మోహయిత్వా శిరఃకపాల ముద్ఘాట్య తత్కరోటికాపుటే స్థితం శఫరకులం గృహీత్వా, కస్మింశ్చి ద్భాజనే నిక్షిప్య, సంధానకరణ్యా కపాలం యథావ దారచయ్య, సంజీవిన్యా గతం జీవయిత్వా త స్మై త దదర్శయతామ్. తదా త ద్దృష్ట్వా రాజా విస్మితః కి మేత దితి తౌ పృష్టవాన్. తదా తా వూ

చతుః 'రాజన్ త్వయా బాల్యా దారభ్య పరిచితకపాలశోధనతః సంప్రాప్త మిద మి' తి. తతో రాజా తా వశ్వినౌ మత్వా తచ్ఛోధనార్థ మప్పృచ్ఛత్ 'కి మస్మాకం పథ్య మి' తి. తత స్తా వూచతుః.—

అశీతే నామ్భసా స్నానం, పయఃపానం, వయస్ స్త్రియః,
ఏత ద్వో మానుషాః పథ్యమ్, ఇతి.

తత్రాన్తరే రాజా మర్త్యే మానుషా ఇతి సంబోధనం శ్రుత్వా 'వయం చే న్మానుషాః,కౌ యువా మి' తి తయో ర్హస్తౌ ఝడితి స్వహస్తాభ్యా మగ్రహీత్. తత స్తత్ క్షణ ఏవ తా వన్తరధత్తామ్, బ్రువన్తా వేవ 'కాళిదాసేన పూరణీయం తురీయచరణ మి' తి. తతో రాజా౽విస్మితః సర్వా నాహూయ తద్వృత్త మబ్రవీత్. త చ్ఛ్రుత్వా సర్వేఽపి చమత్కృతా విస్మితా శ్చ బభూవుః. త త్కాళిదాసేన తురీయచరణం పూరితమ్:

'స్నిగ్ధ ముష్ణం చ భోజనమ్' ఇతి.

తతో భోజోఽపి కాళిదాసం లీలామానుషం మత్వా పరం సమ్మానితవాన్. అథ ప్రతి దినం సంజాతకన్దళకాన్తి ర్వవృధే ధారాధీశః కృష్ణేతరపక్ష చన్ద్ర ఇవ.

మల్లినాథః.

తతః కదాచి త్సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజే, కాళిదాసభవభూతిదణ్డిబాణమయూరవరరుచిప్రభృతికవికులతిలకాలంకృతాయాం సభాయాం, ద్వారపాల ఏత్యాహ 'దేవ, కశ్చిత్ కవి ర్ద్వారి తిష్ఠతి. తే నేయం ప్రేషితా గాథాసనాథా చీటికా దేవసభాయాం నిక్షేప్యతా మి' తి. రాజా తాం గృహీత్వా వాచయతి.

కాచి ద్బాలా రమణవసతిం ప్రేషయ న్తీ కరణ్డం
దాసీహస్తాత్ సభయ మలిఖ ద్వ్యాళ మ స్యోపరిష్టాత్
గౌరీకాన్తం పవనతనయం చమ్పకం చాత్రభావం
పృచ్ఛ త్యార్యో నిపుణతిలకో మల్లినాథః కవీన్ద్రః.

త చ్ఛ్రుత్వా స ర్వాపి విద్వత్పరిష చ్చమత్కృతా. తతః కాళిదాసః ప్రాహ 'రాజన్ మల్లినాథః శీఘ్ర మాకారయితవ్య' ఇతి. తతో రాజాదేశా ద్ద్వారపాలేన ప్రవేశితః స కవీ రాజాసనం స్వస్తీ త్యుక్త్వా తదాజ్ఞ యోపవిష్టః. తతో రాజా ప్రాహ తం కవీన్ద్రమ్: 'విద్వన్, మల్లినాథకవే, సాధు రచితా గాథా.' తదా కాళిదాసః ప్రాహ: 'కి ముచ్యతే సా ధ్వితి?. దేశాన్తరగతకాన్తాయా శ్చారిత్రవర్ణనేన శ్లాఘనీ యాస్తి, విశేషత స్తత్తద్భావప్రతిభటవర్ణనేన.' తదా భవభూతిః ప్రాహ 'విశిష్యతే ఇయం గాథా పత్త్రికణ్ఠోద్యానవైరిణో వాతాత్మజస్య వర్ణనా ది' తి. తతః ప్రీతేన రాజ్ఞా తస్మై సువర్ణానాం లక్షం పఞ్చ గజా శ్చ దశ తురగా శ్చ దత్తాః. తతః ప్రీతో విద్వాన్ స్తౌతి రాజానమ్:

దేవ భోజ తవ దానజలౌఘైః సోఽయ మబ్ధి రజనీతి విశఙ్కే,
అన్యథా తదుదితేషు శిలాగోభూరుహేషు కథ మీదృశదానమ్?

తతో లోకోత్తరం శ్లోకం శ్రుత్వా రాజా పున రపి తస్మై లక్షత్రయం దదౌ. తతో లిఖతి స్మ భాణ్డారికో ధర్మపత్త్రే:

ప్రీతః శ్రీభోజభూపః సదసి విరహిణీ గూఢనమోర్ణ క్తిపద్యం
శ్రుత్వా హేమ్నాం చ లక్షం దశ చ సుతురగాన్ పఞ్చ నాగా నయచ్ఛత్;
పశ్చాత్ త త్రైవ సోఽయం వితరణగుణతో వర్ణనాత్ ప్రీతచేతా
లక్షం లక్షం చ లక్షం పున రపి చ దదౌ మల్లినాథాయ తస్మై.

భోజస్య చరమగ్రన్థః.

తతః కదాచి ద్భోజరాజః కాళిదాసం ప్రాహ: 'సుకవే, త్వ మస్మాకం చరమగ్రన్థం పఠ.' తతః క్రుద్ధో రాజానం వినిన్ద్య కాళిదాసః క్షణేన తం దేశం త్యక్త్వా విలాసవత్యా సహ ఏకశిలానగరం ప్రాప. తతః కాళిదాసవియోగేన శోకాకుల స్తం కాళిదాసం మృగయితుం రాజా కాపాలికవేషం ధృత్వా క్రమేణ ఏకశిలానగరం ప్రాప. తతః కాళిదాసో యోగినం దృష్ట్వా తం సామపూర్వం పప్రచ్ఛ 'యోగిన్ కుత్ర తే స్థితి రి' తి. యోగీ వదతి 'సుకవే, అస్మాకం ధారానగరే వసతి రి' తి. తతః కవి రాహ: 'తత్ర భోజః కుశలీ కిమ్?' తతో యోగీ ప్రాహ 'కిం మయా చ వక్తవ్యమి' తి. తతః కవి రాహ 'తత్ర వార్తా తిశయోఽస్తి చేత్ సత్యం కథ యే'తి. తదా యోగీ ప్రాహ 'భోజో దివం గత' ఇతి. తతః కవి భూర్ణమౌ నిపత్య ప్రలపతి 'దేవ, త్వాం వినాఽస్మాకం క్షణ మపి భూమౌ న స్థితిః, అత స్త్వత్సమీప మహ మాగచ్ఛామి.' ఇతి కాళిదాసో బహుశో విలప్య చరమశ్లోకం కృతవాన్:

అద్య ధారా నిరాధారా, నిరాలమ్బా సరస్వతీ,
పణ్డితాః ఖణ్డితాః సర్వే, భోజరాజే దివం గతే.

ఏవం యదా కవినా చరమశ్లోక ఉక్త స్త దైవ స యోగీ భూతలే విసంజ్ఞః పపాత. తతః కాళిదాస స్తథావిధం త మవలోక్య, అయం భోజ ఏ వేతి నిశ్చిత్య 'మహారాజ; తత్రభవతా వఞ్చితోఽస్మీ' త్యభిధాయ ఝుడితి తం శ్లోకం ప్రకారాన్తరేణ పపాఠ:

అద్య ధారా సదాధారా, సదాలమ్బా సరస్వతీ,
పణ్డితా మణ్డితాః సర్వే, భోజరాజే భువం గతే.

తతో భోజ స్త మాలిఙ్గ్య ప్రణనామ. తత ఉభౌ ధారాపురం యయతుః.

శ్రీ భోజమహారాజ చరిత్రం సంపూర్ణమ్.

టిప్పణము.

ప్రబన్ధః=కథ. ధారా=ధారాపట్టణముయొక్క. సిన్ధులసంజ్ఞః=సింధులుఁడను పేరుగల. సమజని=పుట్టెను. పఞ్చవర్షః=అయిదేండ్లవాఁడు. జరామ్=ముసలితనమును. అమాత్యాన్=మంత్రులను. అనుజమ్=తమ్ముని. ముఞ్జమ్=ముంజుని, (పేరు). ఆలోక్య=వీక్ష్య=చూచి. అపహాయ=వదలిపెట్టి. మారయిష్యతి=చంపఁగలఁడు. వంశోచ్ఛేదః=వంశనాశము...లోభః=ఆశ. ప్రతిష్ఠా=ఉనికిపట్టు. ప్రసూతిః=తల్లి. జనకః=పుట్టించునది. ప్రవర్తతే=కలుగును. విపశ్చితః=పండితుఁడు. సుహృత్తమమ్=ఉత్తమస్నేహితుని. ...ఉత్సఙ్గే=తొడయందు. ఆత్మజమ్=కుమారుని.ముమోచ=వదలెను...దివంగతే=స్వర్గమునకు పోఁగా. సంపత్తిః=సంపద. వ్యాపారముద్రాయాః=ఉద్యోగపుమొహరునుండి. పదే=అధికారమందు...పారగః=అవతలిగట్టును పొందినవాఁడు అనఁగా సంపూర్ణపండితుఁడు. వక్తి=చెప్పుచున్నది. పృచ్ఛ=అడుగుము.

ప్రకాశ్యా=ప్రకటింపఁదగినది. ప్రతార్యతే=వంచింపఁబడును.

2. పు. అహమ్మాభవముద్రయా=అహంకారముచేత. అభిజ్ఞానాని=చిహ్నములను. తుతోష=సంతోషించెను. ఖచిత=చెక్కిన. ఉపవేశ్య=కూర్చుండఁబెట్టి.

మాతే తి.—విద్యా=చదువు, మాతేవ (మాతా ఇవ)=తల్లివలె, రక్షతి=కాపాడును, పితేవ=(పితా ఇవ) తండ్రివలె, హితే=హితమయినదానియందు, నియుఙ్క్తే=నెక్కొల్పును, (కిం)చ=మఱియు, కాన్తేవ=ప్రియవలె, ఖేదమ్=దుఃఖమును, అపనీయ=పోఁగొట్టి, అభిరమయతి=క్రీడింపఁజేయును, కించ=మఱియు, కీర్తిమ్=యశస్సును,దిక్షు=దిక్కులయందు, వితనోతి=విస్తరించును, లక్ష్మీమ్=సిరిని, తనోతి=చేయును, కల్పలతేవ=కల్పవల్లివలె, కిం కి న సాధయతి=ఏలమేమి సాధింపదు. విద్యవలన సకలశ్రేయములును కలుగును అని భా.

ఆజానేయాన్=ఉత్తమజాతి గుఱ్ఱములను. ఆసీనః=కూర్చున్న. జన్మపత్త్రికామ్=జాతకమును. విధేహి=చేయుము (చెప్పుము). అధ్యయన=పాఠ. ఆనేతవ్యః=తేఁబడవలసినవాఁడు. కౌతుకాత్=కుతూహలముచేత...ఆనాయయామాస=తెప్పించెను. ఆనమ్య=నమస్కరించి. లావణ్యా=శోభచేత. మణ్డలే=సమూహము (నందు). మహీమణ్డలమ్=భూలోకమునకు. నిరూప్య=చూచి. విరిఞ్చిః=బ్రహ్మదేవుఁడు. న అలమ్=సమర్థుఁడు గాడు. ఉదరమ్భరిః=పొట్టపోసికొనువాఁడైన. ప్రేషయ=పంపుము.

పఞ్చాశత్ పఞ్చ=ఏఁబది యైదు. వర్షాణి=సంవత్సరములు. సగౌడః=గౌడదేశముతో అనఁగా బంగాళముతో కూడిన. దక్షిణాపథః=దక్షిణదేశము అనఁగా దక్కను దేశము,

విచ్ఛాయ వదనః=కళాహీనమయిన ముఖముగలవాఁడు, అనఁగా వెలవెలఁబోయిన ముఖము గలవాఁడు. ప్రేష్య=పంపి. నిశీథే=అర్ధరాత్రములో. ప్రాసాదమ్=మేడను. ఆసాద్య=పొంది.

తానీతి.—ఇన్ద్రియాణి=ఇంద్రియములు, అవికలాని=దృఢమైనవి, తాని=ఆ మునుపటివే, నామ=పేరు, తదేవ=ఆమునుపటిదే, బుద్ధిః=తెలివి, అప్రతిహతా=మొక్కవోనిది, సా=మునుపటిదే, వచనమ్=మాట(యు), తదేవ=మునుపటిదే, అర్థోష్మణా—అర్థ=ధనముయొక్క—ఊష్మణా=వేఁడిచేత, విరహితః=త్యజింపఁబడిన, పురుషః=నరుఁడు, సోపి=ఆ మునుపటివాఁడే అయినను, క్షణేన=క్షణములో అన్యఏవ=వేరొకఁడుగానే, భవతి ఇతి ఏతత్=అగును అనునిది, విచిత్రమ్=వింత.

3. పు. శరీ రేతి=(దం.) దేహముపై అపేక్షలేనివాఁడును నేర్పరియు ప్రయత్నపరుఁడునుబుద్ధిచేత ఆరంభింపఁబడిన కార్యముగలవాఁడును అగువానికి లేదు ఏదియు అసాధ్యము.

అసూయ యేతి—భర్తౄణామ్=ప్రభువులయొక్క, సంపత్=సిరి, సుహృద్భిః=మిత్రులచేతను, తథా=అట్లే, మన్త్రిభిః=అమాత్యులచేతను, అసూయయా=అసూయచేతను, హఠే నైవ=బలాత్కారముచేతనే, సర్వ...రపి—సర్వ=సకలమైన—ఉపాయ=సాధనములు – ఉద్యమైః అపి=ప్రయత్నములు—వీనిచేతను, గృహ్యతే=కైకొనఁబడుచున్నది.

అతిదాక్షి ణ్యేతి.—సంపదః=సిరులు, అతి దాక్షిణ్య యుక్తానామ్=మిక్కిలి మొగమోటమితో కూడుకొన్నవారును, పదే పదే=మాటి మాటికి, శఙ్కితానామ్=సందేహముగలవారును, పరా...రూణామ్—పర=ఇతరులయొక్క (ఇతరులుచేయునట్టి) అపవాద=నిందకు-భీరూణామ్=వెఱచువారును (అగువారికి), దూరతః=దూరముగా, యాన్తి=పోవును. (అతిదాక్షిణ్యాదిదోషములుగలవారికి సిరి పట్టదు.)

ఆదాన స్యేతి—క్షిప్రమ్=శీఘ్రముగా, అక్రియమాణస్య=చేయఁబడనటువంటి—ఆదానస్య=పుచ్చుకొనుటయొక్క (యు), ప్రదానస్య=ఇచ్చుటయొక్క (యు), కర్తవ్యస్య=చేయవలసినట్టి, కర్మణ శ్చ=పనియొక్కయు, సంపదః=సిరులను, కాలః=కాలము,పిబతి=త్రాగివేయును. (ఇచ్చుట పుచ్చుకొనుట, చేయవలసినపని—వీనిని వెంటనే చేయనివానికి సిరి నిలువదు.)

పురస్కృత్య=ముందు ఉంచుకొని. భ్రంశః=నాశము....స్వల్పస్య కృతే=స్వల్పము కొఱకు. భూరి=విస్తారమును....ప్రశమమ్=నాశనమును. న నయేత్=పొందింపఁడో. అఙ్గ=మంత్రి మిత్రుఁడు ధనము మొదలయిన రాజ్యాంగములతో....గుప్త=

రక్షింపఁబడిన. సంహతా అరయః=ఒకటిగా కూడిన శత్రువులు. హస్త న్యస్త ఆతపత్రస్య = చేత ఉంచుకొనఁబడిన గొడుగుకలవానికి....దురన్తాని = కీడుగలిగించునవి. సమ వ్యయ ఫలాని=సమమయిన ఖర్చును రాబడియు గలవి.

అభుక్త ఏవ=భుజింపక యే. మన్త్రయిత్వా=ఆలోచించి. ఆకారణాయ=పిలుచుటకొఱకు. ప్రాహిణోత్=పంపెను. అవతీర్య=దిగి. భవనమ్=ఇంటిని. అవలోక్య=చూచి. ప్రణిపత్య=నమస్కరించి....మానమాత్రమ్=సమ్మానమునుమాత్రమే.

4. పు. విపినే=అడవిలో. దేవాదేశః ప్రమాణమ్=ఏలినవారి ఆజ్ఞయే నియామకము. లాలనాత్ =చనవుచేత....పరమ్=మఱియు. పోతః=శిశువు....నృప పుఙ్గవ=రాజశ్రేష్ఠుఁడా....ప్రవృత్తమ్=జరిగిన. వృత్తమ్=వృత్తాంతమును....అవనీం వినా=భూమి లేకుండ, అనఁగా భూమిని పోఁగొట్టుకొని. వైరిఞ్చే=వసిష్ఠునియొక్క....ఉక్త్యా=మాటచేత.

ఉచితమ్=తగినది. జాతమ్=సమూహమును. పరిణతిః=పర్యవసానము, ఫలము. అవధార్యా=నిశ్చయింపవలసినది. రభస=సాహసముచేత. ఆ విపత్తేః=చావు దాఁక. హృదయ దాహీ=మనస్సును కాల్చునదైన. విపాకః=ఫలము.

ఆసితమ్=కూర్చుండుట. అశితమ్=భోజనముచేయుట. విస్రబ్ధమ్=నమ్మకముగా....ఉల్లోలకల్లోలవన్తః=పెద్దకెరటములుగల. పయోధయః ఇవ=సముద్రముల వలె. ప్లావయిష్యన్తి=ముంచివేయుదురు....సుకృత=చక్కఁగాఁజేయఁబడిన. వాత ఆళిః=గాలియొక్క పంక్తి.

5. పు. న యతతే=యత్నింపఁడో. భృత్యపాశకః=సేవకాధముఁడు. అజా గళకుచౌ=మేఁక మెడ చన్నులు.

దివాకరే లమ్బమానే=సూర్యుఁడు వ్రేలాడుచుండఁగా, అనఁగా సాయంకాలమందు. ఉత్తుఙ్గ సౌధ ఉత్సఙ్గాత్ అవతరన్తం కుపితం కృతాన్తమ్ ఇవ= ఉన్నతమయిన మేడయొక్క పైభాగమునుండి దిగుచున్న కోపగించిన యమధర్మరాజును బోలె. సభాసదః=సభ్యులు. స్వాగారపరిత్రాణార్థమ్ = తనయింటికాపుకొఱకు. వజ్ర ఆహతః=పిడుగుచేత కొట్టఁబడినవాఁడు. ఆవిష్టః = ఆవేశింపఁబడినవాఁడు. గ్రస్తః=పట్టఁబడినవాఁడు. అధీతమ్=చదివినదానిని. అన్వైషీత్=కొనిపోయెను. శోణి తేక్షణః=రక్తమువంటి కన్నులుగలవాఁడై. వామ చరణ పాదుకామ్=ఎడమ కాలి పైజారును. తాలుదేశే=దవడమీఁద. అపకోశమ్=ఒరనుండి తీసినదానినిగా. మహామాయా=భువనేశ్వరియొక్క.

విక్రోశన్తః=ఘోషించుచున్నవారై. హస్తి=ఏనుఁగులయొక్క. ఉష్ట్రి=లొట్టిపిట్టలయొక్క. వాజి=గుఱ్ఱములయొక్క. ప్రతోళీషు=వీథులలో. వేదికాసు=అరుఁ

గులయందు. విటశ్రేషు=పంచలలో. భేరీ పటహ మురజ మడ్డుక డిణ్డిమ నినాద ఆడమ్బరేణ=భేరి డప్పు మద్దెళ తుడుము రాయిడిగిడిగిడి—వీని ధ్వనియొక్క ఆర్భటి చేత. అమ్బరం విడమ్బితమ్ అభూత్=ఆకాశము తిరస్కరింపఁబడినది ఆయెను. అసి భల్ల తోమర ప్రాస పరశు=కత్తి బల్లెము చిల్లకోల ఈఁటె గండ్రగొడ్డలి. కున్త=ప్రాసవిశేషము.

సావిత్రీసంజ్ఞా=సావిత్రియను పేరుగలది. జననీ=తల్లి. పిధాయ=మూసికొని. పితృవ్యేన=పినతండ్రిచేత. మృష్టాః=తుడువఁబడినవి.

6. పు. స్తోమేన=సమూహముచేత. మలీమసే నభసి=మలినమయియుండఁగా ఆకాశము. మార్తణ్డ=సూర్య. దైవత=దేవ. ఉదీరితాయామ్=చెప్పఁబడఁగా. వ్యాదిష్టాః=ఆజ్ఞాపింపఁబడినది.

ప్రవ్రజనమ్=దేశాంతరముపోవుట. నియమనమ్=బంధనము. వృష్ణీనామ్=యాదవులయొక్క.నిధనమ్=చావు. కారా అగార=చెరసాలయొక్క. కో వా పరిత్రాయతే=ఎవఁడు రక్షించును?

లక్ష్మీతి.—లక్ష్మీ...జః—లక్ష్మీ=శ్రీదేవి—కౌస్తుభ=కౌస్తుభమణి—పారిజాత = కల్పవృక్షము—(అనువీనియూఁటికి) సహజః=తోడఁబుట్టినవాఁడు(ను,) సుధా అమ్బునిధేః=పాల సముద్రమునకు, సూనుః=కొమరుఁడు (ను), ప్రణ...నా—ప్రణయ=ప్రేమకును—ప్రసాద=అనుగ్రహమునకును—నిధినా=గనియైన (ఉనికిపట్టయిన), శమ్భునా దేవేన=శంభుదేవునిచేత, మూర్ధ్నా=తలచేత (తలయందు), ధృతః= తాల్పఁబడినవాఁడు(ను), (అయినట్టి), క్షపావల్లభః=రేదొర (చంద్రుఁడు,) దైవవిహితమ్—దైవ=పురాకృతముచే—విహితమ్=చేయఁబడిన, క్షైణ్యమ్=క్షీణత్వమును (కృశించుటను), అద్య అపి=ఇప్పటికిని, నోజ్ఝతి=వదలఁడు. పాషా...ఖీ—పాషాణ=రాతియందలి—లేఖా=వ్రాఁతకు—సఖీ=చెలియయిన (రాతియందు చెక్కినవ్రాఁతవలె శాశ్వతమయిన), విధిగతిః=బ్రహ్మ (నొసటవ్రాసిన) మార్గము, కేన అన్యేన=ఏ యితరునిచేత, విలఙ్ఘ్యతే=దాఁటఁబడును.

వికటేతి=(దం.) (వికట=) ఎగుడుదిగుడు (ఉర్వ్యామ్=) భూమియందుఁగూడ తిరుగుట, కొండ యెక్కుట, సముద్రమును దాఁటుట, సంకిలి, గుహలో దూరుట, దైవ పరిపాకము ఎట్లుగాఁ దాఁటఁదగినది!

అమ్భోధి రితి=(దం.) సముద్రము స్థలత్వమును, స్థలము సముద్రత్వమును, ధూళియొక్క లేశము పర్వతత్వమును, మేరువు మట్టియొక్క లేశత్వమును, గడ్డివజ్రాయుధత్వమును, వజ్రాయుధము గడ్డియొక్క సామ్యమును, అగ్ని చలువను, మంచు అగ్నిత్వ

మును, పొందుచూ ఎవని యిచ్ఛచేత, విలాసముయొక్క దుష్టక్రీడయొక్క యాదృచ్ఛతముల యందు ఆసక్తిగల దేవునికి అతనికి నమస్కారము.

పుటీకృత్య=దొన్నె చేసి. జఙ్ఘాం ఛురికయా=పిక్కను సురకత్తిచేత...సకరుణమ్=జాలితో. అగ్రజమ్=అన్నను...అనుయాతి=వెంబడించును. సమమ్=కూడ.

7. పు. శ్రుతవాక్=వేదముకలవాఁడైనను....జరా=ముసలితనము. చికిత్సామ్=వైద్యమును....త్రాసః=భయము.

ఘనే=దట్టమయిన. స్ఫురత్ వక్త్రమ్=ప్రకాశించుచున్న ముఖముగలదానిని. శ్రీమతా=ఏలినవారిచేత. ఆనాయ్య=తెప్పించి.

మాన్ధాతేతి=(దం.) మాంధాత కృతయుగమునకు అలంకారమయినవాఁడు (కృతయుగమునకు అలంకారభూతుఁడయిన మాంధాతృమహారాజు సయితము) పోయినాఁడు. సేతువు ఎవనిచేత మహాసముద్రమందు కట్టఁబడినదో ఎక్కడ ఇతఁడు దశకంఠుని (రావణుని) చంపినవాఁడు? ఇతరులునుంగూడ ధర్మరాజు మొదలయినవారు పోయినారు స్వర్గమునకు. ఓరాజా, కాదు ఒకనితో నైనను కూడ పోయినట్టిది భూమి; (భూమి వారిలో ఒకరితో నైనను గూడ పోయినది కాదు.) నిశ్చయముగా నీతో వచ్చును.

కర...అనిలేన=కమలము వంటి చేతితో వీవఁబడిన చీరయొక్క అంచుయొక్క గాలిచేత. ససంజ్ఞః=తెలివిగలవాఁడు....కురరః=కొరవంక. విలపన్=ఏడ్చుచు.

8. పు. కతిపయ దివస స్థాయిని=కొలఁది రోజులు ఉండునది....ఉత్సారణమ్=తీసివేయుట. ఉత్తమాఙ్గాత్=శిరస్సునుండి. ఆమనన్తి=తలంతురు....విస్మృతిం వ్రజతి=పరాకును పొందుచూ. అభిధా ముధా=మాట వ్యర్థము....హిరణ్యా=బంగారము. మహీభృతామ్=రాజులకు.

శనైః=మెల్లఁగా. తాత=బాబూ. నిష్క్రాన్తః=పోయెను. ముహూర్తేన=గంటసేపటికి. కర...ణ్డః—కర=చేత—కలిత=ధరింపఁబడిన—దన్తీన్ద్ర=శ్రేష్ఠమయిన యేనుఁగుయొక్క—దన్త=కోర—దణ్డః=చేతికఱ్ఱగాఁ గలవాఁడు (ఏనుగుదంతమును కఱ్ఱగా చేత ధరించినవాఁడు), విర...లాపః—విరచిత=చేయఁబడిన—ప్రత్యగ్ర=నూతనమయిన—జటా=జడల యొక్క—కలాపః=మొత్తముకలవాఁడు, కర్పూ...తనుః—కర్పూర=కప్పురముతో—కరమ్బిత=కలుపఁబడిన—భసిత=విభూతితో-అనూద్వర్తిత=పూయఁబడిన-సకల=సమస్తమైన—తనుః=దేహము కలవాఁడు, మూర్తిమాన్=రూపుగల, మన్మథ ఇవ=మదనునివంటివాఁడు, స్ఫటి...గళః—స్ఫటిక=స్ఫటికమణులయొక్క—కుణ్డల=కర్ణభూషణములచే—మణ్డిత=అలంకరింపఁబడిన—కర్ణ=చెవుల—యుగళః=జంటగలవాఁడు,

కౌశే...నః—కౌశేయ = పట్టుగుడ్డ—కౌపీనః=గోచిగాఁగలవాఁడు. సా...ఇవ—సాక్షాత్ = కేవలము—చన్ద్రమౌడఇవ=శివునివలె, కాపాలికః=పుఱ్ఱను పాత్రముగా చేత నుంచుకొని భిక్షాటనము చేయుయోగి, సభామ్=సభను, సమాయాతః=వచ్చెను.

శివ శివ తత్త్వ అర్థ వేదినామ్=మంగళమైన శివునియొక్క వాస్తవమయిన స్వరూపమును ఎఱిఁగిన....కుటీ=గుడిసె. నిర్ఝరే=ఏటిలో.

9. పు. కరతల అమలకవత్=అరచేతిలోని ఉసిరికకాయవలె. సంచయ=సమూహ.కుడ్య అన్తర్హితః=గోడచాటుననున్నవాఁడై. పులినే=ఇసుకతిన్నెయందు. ప్రథా=ప్రకటన. పరలోక పరిత్రాణ పరః=పరలోకమును కాపాడుకొనుటయందు ఆసక్తిగలవాఁడు.

లక్షితః=చూడఁబడెను. కృపణ=లోభియొక్క....ప్రసాదః=దయ. షణ్ఢమ్=నపుంసకుని.

10. పు. అప్రగల్భస్య=తెలివిలేనివానియొక్క.భీరోః=భయశీలునియొక్క....అభ్యధాయి=చెప్పఁబడెను....కృచ్ఛ్రే=కష్టమందు. షిడ్గ=విటులచేత...వక్రిత గ్రీవః=వంకరచేయఁబడిన మెడకలవాఁడు, అనఁగా (మంత్రులమాటను) మెడచెపిని పెట్టినవాఁడు...ఆశ్రయః=చోటు....ప్రముఖాః=మొదలయినవారు. ...అపాత్రవత్=పాత్రముగలదికానట్టి. కాయ=దేహ....సుకృతిభిః=ధన్యులచేత.పీయూష పూర=అమృతప్రవాహములో....వక్తా=చెప్పువాఁడు. శ్రోతా=వినువాఁడు....మనీషిణః=విద్వాంసులు. హిత ఏషిణః=మేలు కోరినవారు.

11. పు. విత్త=ధన. దిదృక్షవః=చూడఁగోరినవారై....కోశ బలాః=ధనమే బలముగాఁగలవారు.

జయీ=జయించువాఁడు. వరమాతఙ్గాః=ఉత్తమమయిన యేనుఁగులు. మేదినీ=భూమి. దుర్ధర్షః=ఎదుర్కొనరానివాఁడు.దుర్గమ్=కోట. దుర్జయః=జయింపరానివాఁడు.
కోటి ద్వయ ఆసక్తమ్=రెండు అగ్రములయందు కూడుకొన్నదైనను, రెండుకోట్లధనము కలదైనను అని శ్లేష. లక్షాయ=గుఱికి, లక్షధనమునకు. ప్రవణమ్=ఆసక్తమై యున్నది.

సమాహితా=చక్కఁగా స్థాపింపబడిన....విబుధస్య=పండితునికి....వితరణ=దాన....అశ్నాతి=అనుభవించును. దారైః=భార్యతో. ద్రవిణ=ధన....వారిదః=మేఘుఁడు. వారిధిః=సముద్రుఁడు....సంగ్రహ=సంపాదించుట. రసాతలే=పాతాళలోకములో. జలదమ్=మేఘుని.

12. పు. పాథేయమ్=బత్తెము. మృగయా=వేట.... గళన్తి=జాతిపోవుచున్నవి. మృగీదృశామ్ నీవీబన్ధః=లేడి కన్నులవంటి కన్నులుగల స్త్రీలయొక్క పోఁకముడి.... పులిన్ద=బోయ. కిరాత పోతమ్=బోయ పిల్లవానిని.

లక్ష్మీ వసతేః=లక్ష్మీదేవికి ఇల్లవయిన, తవ=నీయొక్క, కోశః=మొగ్గ, మధుపైః=తుమ్మెదలచేత, ఉపభుజ్యతే = అనుభవింపఁబడుచున్నది; (ఐశ్వర్యమునకు చోటయిన నీబొక్కసము త్రాగుఁబోతులచేత అనుభవింపఁబడుచున్నది, అని శ్లేష). ... కళావాన్=కళలుకలవాఁడు, చంద్రుఁడు; విద్యలుగలవాఁడు అని శ్లేష.

పక్ష్మపాః=అయిదారుగురు. విలక్షః=ఆశ్చర్యపడినవాఁడు.... సౌరభ=పరిమళ. మధునే=తేనెకొఱకు. శతపత్త్ర=నూఱురేకులుగలతామరమా. మృగ్యతే=వెదకఁబడుచున్నది. భ్రమరైః=తుమ్మెదలచేత.

13. పు. ఆగతానామితి—అ. వచ్చి నిండనివియు, నిండియును పోనివియు (నైన) కుండలను దేని దారిలో ఒరిపిడి లేదో అది సరోవరము.

కస్యేతి-అ. మంచి దారిగల ఓసరోవరమా మొసలి (నీ) లోపల నివసింపని యెడల, ఎవని దప్పికను దీర్పవు? (నీ) లోపల ప్రవేశించి ఎవఁడు నీ నీటిని త్రాగఁడు? (దుర్మార్గుఁడైన యీ గోవిన్దపణ్డితుఁడు నీయొద్ద లేనియెడల ఓభోజరాజా నీ వెల్లవారి దారిద్ర్యమును తీర్తువు;-అని భావము.)

కేనాపి=ఎవనిచేతను.... పురాత్=పట్టణమునుండి. కుమ్భకారః=కుమ్మరి.... వ్యజిజ్ఞపత్=విన్నవించెను. విరాజమానః=ప్రకాశించుచు.

రాజన్నితి-(వం.) ఓరాజా (నీకు) మేలు కలుగునుగాక. శంకరకవీ ఏమి ఆను లో? ఇది పద్యము. ఎవరికి? నీ కే భోజరాజా. మిక్కిలి చదువఁబడునుగాక. (ఇదిగో) చదువఁబడుచున్నది.

ఏతాసామితి.—అర...శామ్—అరవిన్ద=కమలములవలె- సున్దర=రమణీయములయిన-దృశామ్=నేత్రములుగలవారయిన, ఏతాసామ్ = ఈచెలువలయొక్క (ఈచెలువలు)-ద్రా...నాత్ —ద్రాక్=వడిగా - చామర=వీచోపులయొక్క (వీచోపులను)-ఆన్దోళనాత్=వీచుటవలన, ఉ...రః—ఉద్వేల్లత్ = పైకిచలించుచున్న - భుజవల్లీ=బాహులతలయొక్క - కఙ్కణ=గాజులయొక్క — ఝణత్కారః=ఝణఝణశబ్దము, క్షణమ్=ఇంచుకంతసేపు, వార్యతామ్=ఆఁపఁబడునుగాక.

యశః=కీర్తి, సితామ్=తెల్లనిదానినిగా. ఉద్యతమ్=యత్నించినది. పీడ్యతే=పీడింపఁబడుచున్నది. ప్రియా అలక ఆలీ ధవళత్వ శఙ్కయా=ప్రియురాలియొక్క తల

వెంద్రుకల మొత్తముయొక్క ధావళ్య భయముచేత-అనఁగా ప్రియురాలితలవెంద్రుకలు తెల్లనయి పోవు ననుభయముచేత.

14. పు. విభూపాలామ్=రాజులేనిదైన. విబుధగణః = పండితసమూహము. వితుష్టేన=తృప్తిపొందనివానిచేత. ప్రాగల్భ్యమ్=తెలివి.

రవే=శబ్దము. అభ్యగాత్=వచ్చెను. దివ్య అంశుక ప్రావరణః=ఉత్తమమయిన వస్త్రములను ధరించినవాఁడు. మృగమద పఙ్క కళఙ్కిత గాత్రః=కస్తూరియొక్క ద్రవముచేత చిహ్నితమయిన దేహముకలవాఁడు. నవ కుసుమ సమభ్యర్చిత శిరాః= క్రొత్తపువ్వులచేత పూజింపఁబడిన (అలంకరింపఁబడిన) శిరస్సుకలవాఁడు. చన్దన అఙ్గరాగేణ=గంధపు మైపూఁతచేత. విలోభయన్=ఆకర్షించుచు. స్యన్దః=ఓడిక. మృగేన్ద్రః =సింహము. నమస్తవ్యమ్=తలంపఁగూడదు. శఙ్కరపూజనే=శివపూజ.

ప్రోత్తుఙ్గ గవాక్షే=మిక్కిలి ఎత్తయిన కిటికీలో.

15. పు. వ్యసనిన ఇతి=(తా.) సురాపానాది వ్యసనములుగలవాని విద్య వలె కమలముల సిరి క్షయించుచున్నది. గుణవంతులు పరదేశమందుఁ బోలె తుమ్మెదలు దీనత్వమును పొందుచున్నవి. దుష్టుఁడైన రాజు వలె అంధకారము లోకమును పీడించుచున్నది. లోభియొక్క ధనము వలె కన్ను వ్యర్థతను పొందుచున్నది.

అనుత్పన్న సౌహృదాః=పుట్టిన స్నేహముకలవారు కానివారు, అనఁగా స్నేహము కలుగనివారు. కైతవమ్=కపటము....వర్ధ్యా=గొడ్రాలు. పరామ్ = ఉత్కృష్టమయిన. దౌహృద సంపదమ్=గర్భముధరించుటయొక్క సౌభాగ్యమును.

లమ్పటమ్=ఆసక్తుని. స్మర పీడా ప్రమాదః=మన్మథ బాధవలని పొరఁబాటు.

చేతోభువః ఇతి=(దం.) మన్మథునియొక్క తీఁగవంటివింటియొక్క ప్రసక్తియందు (మదనచాపముచేత) ఏమికథ మనుష్య లోకమున నుండువారియొక్క (మనుష్యులకుఁ గలుగుపాట్లు చెప్పవలయునా)? ఏల యనఁగా కాల్చుట స్వభావముగాఁగలవాఁడును త్రిపురములను జయించినవాఁడును అగు (శివునియొక్క) ఆప్రకారముగలదైన(=మిక్కిలి గొప్పదైన) పౌరుషము (పరాక్రమము, పురుషత్వము) (ఆమదనచాపముచేత) సగమయినది. (శివునిదేహములో సగము పార్వతి గనుక అట్లు చమత్కారముగా చెప్పుట.)

మహారాజేతి=(దం.) ఓమహారాజా, సిరిగలవాఁడా, ప్రపంచము కీర్తిచేత నీయొక్క (నీకీర్తిచేత) తెలుపు చేయఁబడఁగా:—పాలసముద్రమును విష్ణుమూర్తి ఇతఁడు వెదకుచున్నాఁడు, శివుఁడు కైలాసమును, ఉత్తమమయిన యేనుఁగును భూమిసంబంధకానిదానిని (ఐరావతమును) వజ్రాయుధమును ధరించువాఁడు (ఇంద్రుఁడు), కళల

దొరను (చంద్రుని) రాహువు, కమలము ఇల్లుగాఁగలవాఁడు (బ్రహ్మ) హంసను, (వెదకుచున్నారు), ఇప్పుడు. (కీర్తి తెలుపు, పాలసముద్రము మొదలగునవియు తెలుపు; తెలుపులో తెల్లనివి అగపడనందున వెదకవలసివచ్చెను. కీర్తి సకలలోకవ్యాపక మని భావము.)

నీరక్షీరే ఇతి=(దం.) నీళ్లను పాలను (చేతఁ) బట్టుకొని సకలమయిన పక్షిసమూహములకును పోవుచున్నాఁడు కమలమునుండి పుట్టువుగలవాఁడు (బ్రహ్మ), పెరుగు చేతఁగొని సకలమయినవానిని తిరుగుచున్నాఁడు సముద్రములను చక్రాయుధము చేతఁ గలవాఁడు విష్ణుమూర్తి (విష్ణువు పెరుగు చేతఁగొని ఎల్లసముద్రములకుం బోవుచున్నాఁడు), సకలమయిన యున్నత పర్వతములను కాల్చుచున్నాఁడు శివుఁడు లలాట నేత్రముచేత దాఁచుచు; వ్యాపించినది నీకీర్తి యను చెలువ మూఁడులోకములయందు ఓ మనుష్యులను పాలించువాఁడా, భోజరాజా, భూమియందు ఇంద్రుఁడా. (హంస పాలను నీటిని వేఱు సేయును, పెరుగుచే పాలసంద్రము గడ్డకట్టును, నిప్పునకు వెండికొండ కరఁగును, గాన వానిని కనిపట్టుటకై అట్లు చేసి రని భా.)

విద్వద్రాజేతి=(దం.) విద్వాంసులలో శ్రేష్ఠులయొక్క శిరోమణీ, తూఁచుటకు బ్రహ్మదేవుఁడు నీకీర్తిని కైలాసమును, చూచి దానియందు (కైలాసమందు) తేలికను, పెట్టినాఁడు పూర్తికై ఎద్దును, దానిపైని పార్వతియొక్క వల్లభుని (శివుని), ఆయన తలపైని గంగాజలమును, దానిపైని నాగేంద్రుని, అతనిపైని ప్రకాశించుచున్న చంద్రుని.

16. పు. స్వర్గాదితి=(దం.) (నారదుఁడు.—) స్వర్గమునుండి ఓగోపాలుఁడా ఎక్కడికిపోవుచున్నావు? (గోపాలుఁడు.—) ఓ దేవర్షీ (నారదుఁడా), భూతలమునకు (పోవుచున్నాను) కామధేనువుయొక్క దూడకు తేఁగోరినవాఁడనై పచ్చగడ్డి మోపును ఇప్పుడు. (నా.—) ఓరి మూఢా పాలు లేవా దానికి? (గో.—) విని శ్రీభోజరాజు యొక్క విస్తారమయిన దానమును సిగ్గుచేత ఎండిన చన్నులు గలది (అయినది) అది (కామధేనువు). వ్యర్థము నిశ్చయముగా అగును (నీ) శ్రమ, అదియును (పచ్చగడ్డియు) అతని శత్రువులచేత తినఁబడినది సమస్తమును భూమియందు. యుద్ధమున శత్రువు గడ్డి గఱచుట శరణు చొచ్చుటకు సూచకము.

పణ్డితమ్మన్యేన=తాను పండితుఁడని తలఁచుకొన్నవానిచేత. ఘృత సూప సమన్వితమ్=నేతితోను ప్రప్పుతోను కూడుకొన్న దానిని. న స్ఫురతి=తోఁచినదిగాదు. ప్రణామార్థమ్=(దేవతకు) నమస్కారము (చేయుట) కొఱకు. విధాన ధియా=చేయవలయు నను బుద్ధి (కోరిక) చేత. శరచ్చన్ద్ర చన్ద్రికా ధవళమ్=శరత్కాలపుఁ జంద్రుని వెన్నెలవలె తెల్లనైన. మాహిషం దధి చ=గేదె (ఒట్టి) పెరుగును కూడ. దౌవారికాన్=ద్వారపాలకులను.

రాజమాషనిభైః=అలసందెలవంటి. కటివిన్యస్త పాణయః=రొండియందు ఉంపఁబడినచేతులుగలవారు.

అప్రదృష్ట=చూడఁబడని. సంసత్=సభ.

17. పు. స్వాదువిత్=రుచియెఱుఁగువాఁడు....ఇక్షోః వికారాః=చెఱకుయొక్క పరిణామములు (పంచదార మొదలయినవి.) మతయః=యభిప్రాయములు. ముగ్ధ అఙ్గనా అపాఙ్గ తరఙ్గితాని=సుందర స్త్రీలయొక్క కడగంటిచూపుల చలనములు.

ఆకార మాత్ర విజ్ఞాన సంపాదిత మనోరథాః=స్వరూపమును మాత్రము తెలిసికొనుటచేత నెఱవేర్పఁబడిన కోరికగలవారు—అనఁగా ఒకరిని చూచినమాత్రముననే వారి కోరికను తెలిసికొని దానిని నెఱవేర్చువారు. దీనాః గిరః=దీనములయిన మాటలను.

భోజప్రతాప మితి=(దం.) భోజునియొక్క ప్రతాపమును అయినను చేసి బ్రహ్మదేవునిచేత మిగిలిన పాలువేయఁబడిన (బహ్మపాలువైవఁగామిగిలిన)పరమాణువులచేతనా యేమి ఇంద్రునియొక్క చేతిలో ఆయెను వజ్రాయుధము, ఆకాశములో ను సూర్యుఁడు (ఆయెను), సముద్రము కడుపులో బడబానలము (ఆయెను)?

క్షమీ=శాంతికలవాఁడు. దక్షః=సమర్థుఁడు.

18. పు. కువిన్దస్య=సాలెవానియొక్క. నిస్సర=లేచిలేపో. నిస్సారయామి=వెడలఁగొట్టుచున్నాఁడు.

చారు తరమ్=మిక్కిలి సుందరమయినదానిని. మౌళి=తలవెండ్రుకలు. సాహసాఙ్క=సాహసమే భూషణముగా లేక బిరుదుగాఁగలవాఁడా. కవయామి=కవనముచేయుదును. వయామి=నేయుదును. యామి=పోవుదను.

త్వఙ్కారవాదేన=నీవునీవు అని ఏకవచనప్రయోగముచేత. అన్తరమ్=భేదము. కాళిదాసాత్ ఋతే=కాళిదాసు తప్ప.

యత్ సారస్వ తేతి=(దం.) ఏది విద్యాసంబంధమయిన భాగ్యమో గురువుల యొక్క కరుణయనెడు నమృతముయొక్క పరిపాకమున పుట్టునదో అది (ఆభాగ్యము) పొంద శక్యమైనది కవిచేతనే (కవికే), (పొందశక్యము) కానేకాదు బలాత్కారముచేత చదువుయొక్క నిష్ఠను అవలంబించినవానిచేత (వానికి). సరస్సులో దినమంతయు వసించియు నీటియొక్క సమృద్ధిని మిక్కిలి బుగదనుగా చేయునట్టిది (దున్నకు విశేషణము) సరస్సుయొక్క పొందునా ఏమి పరిమళమును దున్నపోతు ?

అయమితి=(దం.) ఇది నా వాక్కుయొక్క కూర్పు(ఈనాకవనము)స్పష్టమయిన మాటల నేర్పుచేత తియ్యనిది, ప్రకాశించుచున్న బంధముకలది, స్వర్థమయినది(కవికన్న)

ఇతరుని హృదయమందు, సఫలము కవిహృదయమందు; కడగంటిచూపు సుందరముల యిన కన్నులుగలదానియొక్క ఇంచుక వికసించిన కంటియొక్క కొననుండి జాఱినట్టిది (కడగంటిచూపునకు విశేషణము) బాలునియందు నిష్ఫలము, అది ఏమో యావనవంతులను సుఖపెట్టుచున్నది.

వన్దితా=కొనియాడఁబడినది.

విపులేతి.—జడః=మూర్ఖుఁడు, విపు...యోగే—విపుల=గొప్పదైన—హృదయ=బుద్ధిగలవారికి—అభియోగే=ప్రవేశముగలదైన, కావ్యే=కవనమందు (కవనముగూర్చి) ఖిద్యతి=దుఃఖించును (ఏమిపాడుకవనము! అర్థము తెలియుటలేదు! అని దుఃఖపడును); స్వే=తనదైన, మౌర్ఖ్యే=మూఢతను, న (ఖిద్యతి)=దుఃఖింపఁడు. (ఇందులకు దృష్టాంతము.—) శుష్కస్తనీ=ఎండుచన్నులగలదైన, నారీ=స్త్రీ, విపుల=విశాలమయిన—హృదయా=రొమ్ముగల స్త్రీకి—అభియోగే=పొందికకలదైన (సరిపోవునదైన), కఞ్చుకమ్=రవికను, ప్రాయః=తఱుచుగా, నిన్దతి=దూషించును.

సురతే=సంగమమందు. సమరే=యుద్ధమందు....సాధు=భళి.

19. పు. ప్రాక్తన=పూర్వపు. ప్రచ్ఛన్నవేషః=మాఱువేషము వేసికొన్నవాఁడు. కియత్ వారమ్=ఎన్ని పర్యాయములు. జడీభవతి=మొద్దుపాఱును.

పురహార=త్రిపురములను హరించినవాఁడా. హాలాహల=కాలకూటవిషము యొక్కయు. ఫల్గు=అసారమయిన. రసజ్ఞా=నాలుక. తదు...మ్యజ్ఞా—తత్=ఆ కాలకూటయాచనాశనముల—ఉభయా=రెంటియొక్క—రస=రుచులయొక్క—తారతమ్య=భేదమును—జ్ఞా=ఎఱిఁగినది. (శివుఁడు కాలకూటమును మ్రింగినవాఁడును భిక్షాటనము చేయువాఁడును గదా.)

పరా మూర్తిః=ఉత్కృష్టస్వరూపము, ద్రవిణప్లుతిః=ధననాశము....మూల అవఘాతః కుఠారః=వేరును తెగఁగొట్టునట్టి గొడ్డలి....జలదః=నీళ్లను ఇచ్చువాఁడు (మేఘుఁడు). వల్లభతా మేతి=ప్రియాత్వమును పొం=ను (ప్రియుఁడగును). నిత్య ప్రసారిత కరః=సదా చాచఁబడిన చేతులు (కిరణములు) గలవాఁడు. సంతాపమ్=దుఃఖమును (వేఁడిమిని)...వైశ్వదేవ అవసరే=వైశ్వదేవమను కర్మయొక్క సమయమందు క్షుధా ఆర్తాః=ఆఁకలిచేత పీడింపఁబడినవారు. దునోతి=బాధించుచున్నది...వాగ్మీ=మాటనేర్పరి. వ్యపనీతః=తొలఁగింపఁబడినాఁడు. పరః=శత్రువు.

20. పు. వర్త్మని=దారిలో. స్ఫార అన్ధకార వితతే=విశాలమయిన చీఁకటిచే వ్యాప్తమయిన. అఞ్జనవశాత్=కాటుకమూలముగా. వసు=ధనమును. జాతమ్=సమూ

హాము. జాగరిష్యతి=మేలుకొనును. అపహృతమ్=దొంగిలింపఁబడినదానిని...ద్విజన్మనే =బ్రాహ్మణునికి. చారు=బాగు.

దదత ఇతి=(దం.) ఇచ్చువానికిని యుద్ధము చేయువానికిని రక్షించువానికిని, గగుర్పాటు కలుగు నేని, తనకును ఇతరులకు కూడ, ఆదానము (అయీవి, అఖండనము, ఆపాలనము) పురుషుని దని (శ్రేష్ఠ మని) తలఁపఁబడినది.

మూర్ఖ ఇతి=(తా.) మూర్ఖుఁడయిన పురుషుఁడు ధనమును ఇయ్యఁడు (ఇచ్చిన తనకు) పేదటికము కలుగునను భయముచేత; పండితుఁ డయిననరుఁడు ధనమును ఇచ్చును(ఇయ్యనియెడల జన్మాంతరమందు తనకు) దారిద్ర్యము కలుగు ననుభయముచేతను.

విప్ర వటుః=బాలుఁడైన బ్రాహ్మణ బ్రహ్మచారి.

వారాణ సీతి=(దం.) కాశీ పట్టణ నివాసముయొక్క వాసనచేత వాసనగల ఆత్మగలదానితో ఏమి కుక్కతో సామ్యమును పొందునా దీనుఁడైన యింద్రుఁడు ? (ఏ కుక్కయొక్క యాత్మ కాశీపట్టణనివాసముచేత పవిత్రమై యున్నదో ఆకుక్కకు దీనుఁడు ఇంద్రుఁడు సాటివచ్చునా యేమి ?)

కర్మ సస్యానాం=కర్మలనెడు పైరులకు. ఊషరం క్షేత్రమ్=చవుటి పొలము.

21. పు. కౌశేయమ్= పట్టువస్త్రము. కేన మీయతే=దేనితో పోల్పఁబడును ?

వినివృత్య=అవతలికిపోయి.

అర్థి నీతి= (దం.) యాచకుఁడు కవనముచేయునప్పుడు (రాజు తానును) కవనముచేయును, చదువునప్పుడు చదువును, పొగడుటకు మొగమెత్తఁగానే పొగడును, తర్వాత, పోయెద నని చెప్పఁగా మౌనముగలవాఁడై కన్ను మూయును.

కవీనా మితి=(దం.) కవులయొక్క మనస్సును పొగడుచున్నాను, దాఁటుచున్నదో ప్రతిభయొక్క బలముచేత ఏది, ఓడచేత నీళ్లను బలె లోకములను పదునాలుగింటిని. (ఓడచేత నీళ్లను దాఁటినట్లుగా ఏది యీ రేడులోకములను దాఁటుచున్నదో కవులయొక్క యా మనస్సునకు నమస్కరించెదను.)

భూధరాణామ్ శేఖరో మేరుః=పర్వతములయొక్క తలలోనిపూదండ యయిన (పర్వతశ్రేష్ఠమైన) మేరువు. భూరి భూతో ఉద్భవ ధరణ=గొప్ప ప్రాణులయొక్క పుట్టువునకును వహించుటకును.

22. పు. స్తనంధయీ=చన్నుత్రాగెడు. గభీర్యాగమ్ వచః=లోఁతయిన (అర్థపుష్టిగల) మాటను. న హి గాహతే=ప్రవేశింపదు. తోయనిధేః తలమ్=సముద్రముయొక్క అడుగును. వైణవీ యష్టిః=వెదురు గడ.

చ్యుతా మితి (దం.) జాటినదానిని చంద్రునియొక్క రేఖను (=జాటిన చంద్ర రేఖను) సురతకలహముచేత పగిలిన కంకణమును (=కంకణపుముక్కను) (స=) కూడ (చేర్చి) చక్రముచేసి, నగుమొగముగలదై పార్వతి అనెనో ఎవనిని చూడుమని, రక్షించును గాక (ఆ) శివుడును ఆ పార్వతియు ఆ క్రీడాచంద్రుడును దంతకాంతులచేత నిండింపఁబడిన దేహము గలవాఁడు (=ఆశివుఁడును ఆపార్వతియు, దంత కాంతులచే నడుమ నిండినయాయాటజాబిల్లియు రక్షింతురు గాక.)

మణ్డలే=దేశమందు...మహాదరిద్రాణాం ధురి=మహాదరిద్రులముందఱ, అనఁగా మహాదరిద్రులలో మొదటివారుగా. శిపాసామ్=దప్పికను. మరుః=ఎడారి....కాతరాణామ్=భయపడువారియొక్క. సదనే=ఇంటియందు. పరస్య అర్థ=ఇతరుని కొఱకు.

సువర్ణేతి=తక్కినరాజులు బంగారముయొక్కయు, రత్నములయొక్కయు (=బంగారముతోను రత్నములతోను చేయఁబడిన) బాహుపురులయొక్క ఆడంబరములచేత (రాజులై యున్నారు.) సారమెఱిగినవాఁడైన భోజుఁడు . కల యను=) విద్యచేతనే వారియొక్క పేరును (అనఁగా రాజు అను పేరును) పొందుచున్నాఁడు.

సుధాం గళ న్తి=అమృతమును స్రవించునవి. విద్వత్ సంయోజనమ్ అన్తరేణ=పండితుల వ్యాఖ్యానము లేకయే, నేర్పరుల (యిన తాప్పు గాండ్రయొక్క) తాప్పుట లేకయే. వారాఙ్గనానామ్=బోగమువాండ్ర. జాతు=ఎప్పటికిని. తత్ వ్యతిరేకేణ=రాజాశ్రయము లేక.

పదవ్యక్తీతి.—పద...యా—పద = మాటలయొక్క —వ్యక్తి= వ్యంజనావృత్తిచేత—వ్యక్తీకృత=స్పష్టపఱుపఁబడిన — సుహృదయా=మంచియభిప్రాయములుగలదైన, ధిషణా=ప్రజ్ఞ, కవీనామ్=కవులయొక్క, బద్ధలలితే-బద్ధ=కూర్పుచేత-లలితే=రమణీయమైన, అస్మిన్ మార్గ=ఈదారియందు, స్ఫురతి=ప్రకాశించును. (వ్యంజనావృత్తిప్రధానముగా కవనముచేయు భాగ్యము గొప్ప పండితులకే గాని ఇతరులకు అలవడదు—అని భా.) (ఇందులకు దృష్టాంతము.—) నను=ఓయి, కుల...నా= —కులవధూ=కులభార్యయొక్క- కటాక్షాణామ్=కడగంటిచూపులయొక్క, క్రీడా...నః—క్రీడా=కేళియొక్క— లేశ=రవంతయందు-వ్యసన=ఆసక్తియొక్క-పిశునః=సూచకమైన (రవంతకేళ్యభిలాషను తెలుపునదైన); ప్రస్తావః=ప్రకారము, యః=ఏదికలదో, సః=అది, గణికానామ్=వేశ్యలకు, అవిషయః ఖలు=అగోచరము గదా.

తా.—లజ్జామానవిభూషణ (యగు) కులస్త్రీ తన కటాక్షమాత్రముచేతనే క్రీడాసక్తిని రవంత సూచించి తనయభిప్రాయమును స్పష్టపఱుచును; అట్లే మహాకవి వ్యంగ్యప్రధానములయిన మాటలచేతనే పదలాలిత్యమును కొఱవడనీయకయే తన మంచియభి

ప్రాయములను స్పష్టపఱుచును. లజ్జామానవిహీన (యగు) వేశ్య తనకోరికను బట్టబయలుగా చెప్పును; అట్లే సామాన్యకవి బట్టబయలుగా యావదభిప్రాయమును వాచ్యార్థప్రధానమయిన మాటలచేతనే చెప్పును.—క్రీడాచంద్రుఁడు మహాకవి, తన పేరును చెప్పకయే చెప్పినట్లుగా స్పష్టపఱిచినాఁడు.

23. పు. కజ్జ్వణమ్=మురుగు, కమ్= జల=బాష్ప-కణమ్=బిందువు. తిలకమ్=బొట్టు, తిలోదకము. కర పల్లవే=చిగురువంటి చేతిలో. ప్రత్యర్థియోషితామ్=శత్రుస్త్రీలయొక్క. జరా జీర్ణ సర్వ అఙ్గ సన్ధిః=ముసలితనముచే శిథిలమయిన సకలమైన యవయవములయొక్క కీళ్లుకలవాఁడు. సుకవేః పఞ్చాననస్య=సుకవియను సింహమునకు. పారణా=భోజనము.

వాహానా మితి=(తా.) ఇతరవాహనములను, ఇతరపండితులను ఇతర మనుష్యుఁడు (గ్రహించును). కవీంద్రులను ఉత్తమమయిన యేనుఁగులను ఇతరుఁడైన రాజు గ్రహించును.

పట్ట చేలైః=పట్టు వస్త్రములచేత. రాజ నన్దనాః=రాజ కుమారులు....బుధ అగ్రే=పండితుని యెదుట. సాధు=చక్కఁగా. వేత్తి= తెలిసికొనుచున్నాఁడు. ప్రోక్తాన్=చెప్పఁబడినవానిని (గుణములను).

ఖ్యాతి మితి=అ. సత్పురుషుఁడు కీర్తిని పొందించును, సుకవి మాత్రమే కావ్యమును చేయును (సత్పురుషమాత్రుఁడు చేయలేఁడు); కమలమును నీరు పోషించును, లక్ష్మిని సూర్యుఁడు గదా ఉంచును.

పురస్ స్థిత మృగీ దృశా=ఎదుట నున్న లేడి కన్నులవంటికన్నులుగల స్త్రీచే.—దైవేన హతాః=విధిచేత కొట్టఁబడినారు. నృపాలేన్ద్ర గృహం వినా=రాజుయొక్క యింటిఁ దప్ప....గిరః = వాక్కులు.

24. పు. తరుణీ కృతాః= యౌవనవంతురాలిచేత చేయఁబడిన.

గుణ రాగిణో న భిద్యన్తే=గుణమందు ఆసక్తిగలవారు భేదపడరు, అనఁగా ద్వేషింపరు. శశిని=చంద్రునియందు....తులా=త్రాసు.

ప్రాప్యేతి=(దం.) పొందితూనిక యధికారమును, ఏమి ఇసీ కలదు ఓ త్రాసా గర్వము నీకు! నడుపుచున్నావు మిక్కిలి బరువైనదానిని క్రిందికి, మిక్కిలి తేలికయినదానిని మిక్కిలియెత్తున పెట్టుచున్నావు. (ఓ త్రాసా, నీవు ఎక్కువతక్కువలు గణించునధికారమును పొందినందులకు గర్వపడుచున్నావేగాని, ఆయధికారమునకేమో నీవు తగవు. ఏల యనఁగా—ఎక్కువదానిని క్రిందు పఱిచి తక్కువదానిని ఉన్నతపదవి యందు

ఉంచుచున్నావు.—అని యర్థము. ఓరాజా మహాకవినైన నన్ను తిరస్కరించి అల్పకవులను గౌరవించుచున్నావు, నీవు తారతమ్యమెఱుంగనేరవు, అని భా.)

కూపః=నూయి, బావి. బ్రువాణాః=చెప్పుచున్నవారయి. క్షారమ్=ఉప్పు.... నిజ వేశ్మ=తన యింటికి. యయౌ=పోయెను.

అవ క్షేతి=(దం.) అవమానముచేత పగిలిన యనురాగమును కూర్చుటకు ఎవఁడు సమర్థుఁడు? అదుకును పొందదు పగిలినట్టిది లక్క పూఁతచేత ముత్తెము.

విషాద=దుఃఖ. అంకురితో వరమ్=కలుగక యేయుండిన మేలు. హృత=హరింపఁబడిన. విషాదీ=దుఃఖితుఁడు. జాత్యన్ధః=పుట్టుగ్రుడ్డి.

25. పు. దోషాకర ఇతి=(దం.) దోషములకు గని (రాత్రిని చేయువాఁడు) అయినను, కుటిలుఁడు (వంకర) అయినను, అపవాదగలవాఁడు (మచ్చగలవాఁడు) అయినను, స్నేహితుని (సూర్యుని) అవసానకాలమందు తొల్పఁబడిన ఐశ్వర్యము (ఉదయము) కలవాఁడు అయినను, ఇత్యాది. ఉపైతి= పొందుచున్నాఁడు.

శ్వః=రేపు.

అన్యేద్యుః=మఱునాఁడు. గతే అహ్ని=గడచిన దినమందు, అనఁగా నిన్నను. అన్వహమ్=ప్రతిదినమును. మాయావినః=మాయగాండ్రు. సభాసదః=సభ్యులు.

భోజ ఇతి=(దం.) భోజుఁడు శాస్త్రజ్ఞుఁడు (చంద్రకళను పొందినవాఁడు) శివుఁడే, కాళిదాసును గౌరవించినందున; పండితులలో (దేవతలలో) చేయఁబడినాఁడో రాజుగా (రాజు అని చంద్రునికి కూడ పేరు) ఏభోజునిచేత దోషములగని (రాత్రిని చేయువాఁడు) అయినను ఇతఁడు (ఈకాఁగాదు).

26. పు. తాపుర్వాల వాహినీ=తాపుర్వాలయును అందియిచ్చునది. సుధ గే=చక్కనిదానా. గళయతి=జాఱిపోవునట్లు చేయుచున్నాఁడు.

చరణ సంవాహన సేవామ్=పాదములు ఒత్తుటయను సేవను. జాగరూకమ్=మేలుకొన్నవానినిగా. కిం జాగర్షి?=మేలుకొని యున్నావా? అపధ్వనిమ్=నిశ్శబ్దతను. పరే ద్యుః=మఱునాఁడు. శయానః=పరున్నవాఁడై. రజత=వెండి. ముద్గ దాళీం పర్యవేషయత్= పెసర ప్రప్పును వడ్డించెను. జిజ్ఞాసమానః=తెలిసికొనఁగోరి.

గదవ్యాళీ=రోగమునకు సర్పము, అనఁగా రోగమును పోఁగొట్టునది. పితుసా=పొట్టులేనిది.

అర్థ ఇతి=(దం.) అన్నమనెడు ప్రియునితోడి సంగమమందు అయినది పోయిన అవికగలది (అనఁగా అపికను విప్పివేసినది).

మనాక్ స్మేర ముఖీ=ఇంచుక నగు మొగముగలది.

27. పు. ప్లుతమ్=దుముకుటను. అవర్షణమ్=వానలేమిని.

బహూనా మితి=(దం.) అనేకులైన యల్పబలులయొక్క సమూహము దాటరానిది; గడ్డిపోచలతో చేయఁబడుచున్నది త్రాడు, కట్టఁబడుచున్నవి దానితో ఏనుఁగులు.

సంక్రామతి=తగులునో. దర్పణే ప్రతిచ్ఛాయా=అద్దములో ప్రతిబింబము.... దయిత మయి విద్యమానాయామ్=ప్రియుఁడా నేను ఉండఁగా. మత్ గృహ అన్తః కుహరే=నా యింటి లోపలి గుహయందు....

నితాన్త= నిబడతమా=మిక్కిలి దట్టమయినది.

ఇక్షో రితి=(దం.) చెఱుకుగడయొక్క చివరనుండి వరుసగా కణుపు కణుపునందును ఏప్రకారము అధికరుచి (కలుగునో) ఆప్రకారము సజ్జనుల చెలిమి. విపరీతుల దైననో (అనఁగా దుర్జనులదో) విపరీతమయినది (అనఁగా చెఱుకుయొక్క మొదటినుండి వరుసగా కణుపుకణుపునందును రుచి తగ్గినట్టె తగ్గిపోవు చుండును.)

శోక అరాతి పరిత్రాణమ్=శోకమను శత్రువునుండి రక్షించునది. ప్రీతి విస్రమ్భ భాజనమ్= అనురాగమునకు నమ్మకమునకు చోటు. సృష్టమ్=సృజింపఁబడ్డది.

28. పు. హాసపరా=నవ్వుము. కామినీభిః=కాముకురాండ్రచేత. సతీమ్ అసతీం వా=పతివ్రతను గాని అంకుటాలిని గాని. మరిష్యామి=చచ్చెదను. లోహగోళకమ్=ఇనుపగుండును. సజ్యమ్=అల్లెత్రాటితో కూడుకొన్న దానినిగా. జగచ్చక్షుః=ఓసూర్యుఁడా. జాగ్రతి=మెలఁకువయందు. సుషుప్తౌ=గాఢనిద్రయందు. భావితః=తలంపఁబడినవాఁడు.

దివ్యత్రయమ్=కాల్చినగుండును చేత నెత్తుట, ధనుస్సునుండి బాణమును ఒకఁడు ప్రయోగించి పరుగెత్తుకొనిపోయి ఆబాణమును తెచ్చునఱకు నీళ్ళలో మునిఁగియే యుండుట, కుండలో పెట్టియున్న త్రాచును చేత నెత్తుట, ఇవి మూఁడు దివ్యప్రమాణములు.

వియోగినీ=పతినెడఁబాసినట్టి. శక్ర రహిత దేవ సుధర్మా=ఇంద్రుఁడులేని దేవసభవలె.

29. పు. అవధిమ్ అభిధేహి=గడవును చెప్పు. సందేశమ్=వార్తను. తారుణ్యమదేన=యౌవన గర్వముచే....ఉమా రూపస్య=పార్వతీ స్వరూపునితో....సంగ్రామేషు=యుద్ధములో. భటేన్ద్రాణామ్=ఉత్తమభటులకును. దీప్తిః=ప్రకాశము....యాది రోచతే=రుచించు నెడల. ప్రముషిత చన్ద్రమసి=దొంగిలింపఁబడిన చంద్రుఁడుగల, అనఁగా చీఁకటిగల. బలీవర్ద ప్రాయేషు శకటేషు=ఎద్దులచేత లాగఁబడిన బండ్లలో.

వేశ్యా చేటీమ్=భోగముదాని చేడియను.

30. పు. పరితః=చుట్టురా. వాసాంసి=వస్త్రములను. హితానుబద్ధమ్ హితము తోఁకూడినది. చారణః=దేశసంచారినటుఁడు. జిగమిషవః= పోఁగోరినవారు. విపశ్చిత్ =పండితుఁడు. అపాఠి= చదువఁబడినది. పుం రూపేణ=పురుష రూపముచేత.

ఉత్తార్య=దింపి. ఝడితి=శీఘ్రముగా. యోజయిత్వా=ఆలోచించి. వేద= ఎఱుఁగును.

31. పు.—తులనామితి= (దం.) సామ్యమును జైను (నిజముగా) అనుసరించును చంద్రుఁడు ముఖచంద్రునియొక్క సుమా ఈబిడయొక్క (చంద్రుఁడు నిజముగా ఈప్రేయసీముఖమునకు సాటివచ్చును) ; జైను అని వర్ణింపఁబడుచున్నది ; ప్రియాముఖముతో ఎట్లు పోలిక అతనికి పాడ్యమియందు చంద్రునికి? (పాడ్యమినాఁడు చంద్రుఁడు నిండుగా నుండమిచే సాటి రాఁడు.)

వ్యవసిత=ఉద్దేశింపఁబడిన. రుక్మాణామ్=బంగారములయొక్క అనఁగా వరహాలయొక్క. వ్యధాయి=చేయఁబడినది. మదీయ నగరమ్ అధ్యాస్తే=నా పట్టణములో నున్నాఁడు. తురఙ్గాః పల్యాణ్యాస్తామ్=గుఱ్ఱములకు జీను వేయవలసినది. వ్యగ్రః= ఆసక్తుఁడు. అశ్రౌషం=విన్నారము. సంభూయ=గుంపుకూడి. యత్ర చారణప్రసఙ్గః సమజని=ఎక్కడ చారణునితోడి కూడిక కలిగెనో. చరతాం చోరాణామ్=సంచరించుచున్న దొంగలయొక్క....పదత్రాణం త్రుటితమ్=చినిఁగిన పాదరక్షను. చర్మకార=మాదిగవాని.

32. పు. ఉపస్థితే ఇతి=(తా.) ఆపద వచ్చినప్పుడే అందుమూలముగా పురుషులయొక్కకూడిక (స్నేహము) కొలువఁబడును(పరీక్షింపఁబడును). గాలి వీచినప్పుడు దూదిరాశికిని పర్వతమునకును ఏమియు భేదము అగపడదు గదా.

ఆపత్ నికష పాషాణే=ఆపదయనెడు ఒఱ గంటియందు....అత్ర=దుఃఖము వచ్చినప్పుడు. అతిరిచ్యతే=ఎక్కువైయున్నది.

కాళిదాస ఇతి= (దం.) కాళిదాసా, విద్యయొక్క యిల్లా, దాసునివలె తఱుమఁబడితి వేని రాజమార్గమందు పోవుచు ఇందు, ఇతరులకు అందు ఏమి అవమానము?.

శకున్తః=పక్షి....మార్గయతి=తుడుచుచున్నాఁడు. ప్రసన్నః= తుష్టుఁడై.

33. పు. పరిపత తీతి=(దం.) పడుచున్నాఁడు సముద్రములో సూర్యుఁడు, కమలములయొక్క కడుపులలో మత్తెక్కిన తుమ్మెద (పడుచున్నది), ఉద్యానవన వృక్షగంధిమందు పక్షి (పడుచున్నది), జవరాండ్రయందు మెల్ల మెల్లఁగా మన్మథుఁడు (ప్రవేశించుచున్నాఁడు).

ఉక్త్యా=మాటచేత. వదాన్య=దాత. త్యాగ అభావః=గాగియొక్క లేమి....
శృఙ్ఖలైః=సంకిళ్లచేత. శాసనపత్త్రైః= (దాన) శాసనపురేకులచేత.

పత్నీ= భార్య. సపాద శతమ్=పాతికతోకూడిన నూఱు, అనఁగా నూటయి రువదియైదు.... భపకాః=కుక్కలు....దధార=ధరించెను.

34. పు. రిక్తి శాఖినః కృపాణీ వాణీ=దారిద్ర్యమనెడు చెట్టునకు కత్తియయిన విద్య (ఎప్పుడును కాశీపట్టణమువిద్యాస్థానము).

దే వేతి= (తా.) ఓ రాజా నీ కీర్తియను సముద్రములో మునుఁగుచున్న దారిద్ర్యమునకు మదపుటేనుఁగులదొర (౧ మదపుటేనుఁగులుకలవాఁడు, ౨ గొప్పమదపుటేనుఁగు) ఎవఁడును (ఏదియు) చేపట్టును (తొండముయొక్క పట్టును) ఇయ్యఁడు (ఇయ్యదు).

వింశతిమ్=ఇరువదింటిని. విలోచనః=గ్రుడ్డివాఁడు....దదానమ్ = ఇచ్చుచున్న వానిని. వదన= ముఖము.

ఘట ఇతి =(దం.) కుండ పుట్టువునకు చోటు, లేళ్లు పరివారము, బుజపత్త్రి వస్త్రము, అడవిలో నివాసము, దుంపలు మొదలయినవి ఆహారము; ఇట్టి గుణముగలవాఁడు అగస్త్యుఁడు సముద్రమును ఎండుచేత చేసెనో (ధరించెనో) (అమ్భోజ=) కమలమునంటి (కర=) అరచేతియొక్క (కుహరే=) పల్లములో (అం=చేత) కార్యసిద్ధి మహిమయందున్నది గొప్పవారికి, లేదు సాధనములో.

మూల్యమ్=ఖరీదు. రథ స్యేతి= (దం.) రథమునకు ఒకటే చక్రము, పాముల తో కట్టఁబడినవి ఏడుగుఱ్ఱములు, (కాలు ఊనుటకు) పట్టులేనిది దారి, కాళ్లు లేనివాఁడు (అనూరుఁడు) సారథికూడ; సూర్యుఁడు పోనె పోవుచున్నాఁడు అంతమునకు ప్రతిదినము హద్దులేని యాకాశముయొక్క; కార్యసిద్ధి....

35. పు. విజేత వ్యేతి= (దం.) జయింపవలసినది లంక, కాళ్లతో దాఁటవలసినది సముద్రము, శత్రువు పులస్త్యబ్రహ్మయొక్క మనుమఁడు రావణుఁడు యుద్ధభూమిలో సహాయులా కోఁతులు, కాలుబంటు మనుష్యమాత్రుఁడు (రాముఁడు), ఇతఁడు సమస్తమును సంహరించెను రాక్షసకులమును; కార్యసిద్ధి....

చమ్పకలతామ్=సంపఁగితీఁగను. స్నుసామ్=కోడలిని.

ధను రితి= (దం.) ధనుస్సు పువ్వులది, నారి తుమ్మెదలమయము, చంచలదృష్టులుగల స్త్రీల దృష్టులయొక్క అగ్రము బాణము, చెలికాఁడును మందమతియైన (జలస్వరూపుఁడైన) చంద్రుఁడు, తాను ను ఏకాకి దేహములేనివాఁడు (మన్మథుఁడు), సకల లోకమును కలఁతపెట్టుచున్నాఁడు; కార్యసిద్ధి....

అనర్ఘాన్=వెలలేని.

పన్థా ఇతి=(దం.) ఓ దారీ తగ్గింపుము దూరమును, వదలుము నీ కఠోర తేజము ను ఓసూర్యుఁడా, ఓ శ్రీమంతుఁడా వింధ్యపర్వతుఁడా కరుణింపు దయతో, ఇప్పుడే దగ్గ అను రమ్ము: ఈప్రకారము దూరము పరుగెత్తుటచేత ఆయాసముగలదైనట్టి చూచి తమప్రి యాను ఓశ్రీమంతుఁడా భోజరాజా నీ శత్రువులు ప్రతిదినమును మొఱపెట్టుచున్నారు, మూర్ఛపోవుచును ఉన్నారు.

ప్రాన్తేషు=అంచులయందు. ముమోచ=వెట్టెను.

36. పు. మృగయా రసేన=వేఁట తమిచేత. వరాహమ్=పందిని. అమర వాణీ పరి జ్ఞానమ్= దేవభాషా (సంస్కృతభాషా) జ్ఞానము. కలమాన్=వరిని.

కలమా ఇతి=(దం.) వరిపైరు పంటచేత వంగినదై క్రిందిప్రదేశమునుండి ఆఘ్రాణిం పఁబడిన పరిమళముగల యెట్టిగలువలుగలదై, గాలిచేత కొంచెము కదపఁబడిన తలలు దై, మిక్కిలి చేయుచున్నది పరిమళముయొక్క పొగడుటను.— వరిపైరు పంటచే వంగు టయు తలలు (ఎన్నులు) గాలికి కదలుచుండుటయు ఎట్లున్నదనఁగా ఆపైరు తనచెంత నున్న ఎఱ్ఱగలువల తావిని వరివెన్నులకొనలచే (క్రిందినుండి) యెగఁబీల్చుటగాను ఆతావికి తల యూచుటగాను ఉన్నది అని యర్థము.

న తే అభిధాస్యామి=నీకు చెప్పను.... నిధానమ్=నిక్షేపము. జ్ఞాపయితుమ్ అ భ్యాగామ్=తెలియఁజేయుటకు వచ్చితిని.... ఉత్థాప్య=లెఱచి.

రాజన్ ఇతి=(తా.) ఓరాజా నిన్ను భూలోకమునకు వచ్చినచంద్రునిఁగా చూ చి, రత్నరాశియను మిషచేతను నక్షత్రములు (చంద్రుని భార్యలు) సయితము వచ్చిన వని తలఁచెదను.

లోకోత్తరమ్=లోకముకంటె మైదానిని (సర్వశ్రేష్ఠమును).

37. పు. ఆబద్ధేతి= కట్టఁబడిన మాయ(సటా=) జూలుచేత దట్టమయిన (భిత్తిః=గోడ—అంసః=మెడ) గోడవంటి మెడగలదైన కుక్క ఎక్కింపఁబడెనేని సిం హముయొక్క అధికారమును (అధికారమందు) మదపుటేనుఁగుయొక్క గట్లవంటి కుం భస్థలములను పగులఁగొట్టుటయందు ఆసక్తమయిన సింహముయొక్క ధ్వనిని చేయునా ఏమి?.

ఆపన్నః=ఆపదలోనున్నవాఁడు. న వైదుష్యమ్=పండితులకుఁదగినదిగాదు. ఉప పన్నమ్=(చేతికి) దొరకినది.... ప్రజాపతేః=బ్రహ్మయొక్క

38. పు. అంశుకమ్=వస్త్రమును. తపన కర క్లాన్త=సూర్యుని కిరణములచేత వాడిన.

లుబ్ధక వధూః=బోయవానిభార్యను, లేక, బోయదానను. పలమ్=మాంసము. క్షౌమమ్=కొంచెము. సహజ మితి—వా స్తవమును చెప్పెదను రాజా(ఆదరాత్=) దయతో (శ్రూయతే=) వినఁబడుచెడల: పాడుచున్నారు నీ శత్రువుల భార్యల (అశ్రు=) కన్నీటి యేళ్లతీరములయందు సిద్ధ స్త్రీలు; పాటచేత గ్రుడ్డివై గడ్డిని మేయుట లేదు లేళ్లు; అందుచేత మాంసము దొరక లేదు.

గవాక్షే=కిటికీలో.

ఇత ఇతి=(దం). ఇక్కడ ఇక్కడ నీళ్లచే పగులఁగొట్టఁబడిన దరిగలది అనకట్టు సముద్రముయొక్క; ఇటువైపు (దుర్లఙ్ఘ్య=) దాఁటరాని (ఆత్మా=) స్వరూపముగలది విస్తారమయిన మంచు బురదగల కొండ యిది; ఇప్పుడు జరుగఁగా ఏనుఁగులయొక్కయు గుఱ్ఱములయొక్కయు నీరాజనకృత్యము, (న జానే=) ఎఱుఁగను పోవుదురో నీ శత్రువులు ఏమార్గముచేత. (ఎటు పోవుటకును మార్గము లే దని తా. ఏనుఁగులకును గుఱ్ఱములకును ఆరతి యెత్తుటచేత జయము కలుగును.)

హయమ్=గుఱ్ఱమును. ప్రతస్థే=బయలు వెడలెను.... ఆరోపిత ఇన్ధనమ్=మోపఁబడిన వంటచెఱకుగలవానిని.

కియన్మానం జలం విప్ర=ఓ బ్రాహ్మణుఁడా నీరు ఎంతకొలతగలది? (ఎంతలోఁతు అనక ఎంతకొలత యని యడుగుట పొరఁబాటు.) జాను దఘ్నం నరాధిప = మోఁకాలిలోఁతు రాజా. (బ్రాహ్మణుఁడు లోఁతును స్పష్టముగా తెలియఁజేయు దఘ్నచ్ ప్రత్యయమును ప్రయోగించి మానశబ్దప్రయోగమందలి పొరఁబాటును తెలిపినాఁడు.)

39. పు. దాపయతి=ఇప్పించుచున్నాఁడు, అనఁగా, ఇమ్మన్నాఁడు.

రాజ న్నితి=(దం.) రాజా బంగారపు ధారలతో నీవు అంతటను వర్షించుచుండఁగా, దౌర్భాగ్యమను గొడుగుచేత కప్పఁబడియున్న నావిూఁద (న ఆయాన్తి=) పడవు బిందువులు.

త్వయీతి—అ. మేఘుఁడవయిన నీవు వర్షించుచుండఁగా (అవర్షముచేత) అన్ని (ద్రుమాః=) చెట్లును (పల్లవితాః=) చిగిర్చినవి, జిల్లేడు చెట్లమయిన మాకు ముందున్న యాకులయందు సందేహము. (ఇతరులకు నీవు విశేషముగా బహుమానము లిచ్చుచున్నావు. నాకు నీవలన సంభావన లేదు సరియే గదా, నాకట్టెలమోపు కూడ పోవునని భయ మగుచున్న దని తా.)

ఏక మితి—అ. ఇతని (భోజుని) యుద్దేశ్య మొకటి ప్రయత్న ము మఱియొకటి; ఇతరునికి (సరాబునకు) పనిలో భయము లేదు. సదా సూర్యునిచేత (భోజునిచేత) తఱు

మంబడుచు నేయున్నది (యున్నాను), సదా చీంకటి (నేను) పరువెత్తుచు నేయున్నది (యున్నాను).

జానుదఘ్న ప్రభాషణాత్=(జానుమానమ్ అనక) జానుదఘ్నమ్ అన్నందునకు. దారిద్ర్య విడమ్బితః=దారిద్ర్యముచేత వంచితుండు.

40. పు. కా స ఖేతి=(తా.) శుకుండు। దేనికి సంతోషింపండో అది యేమిసభ? ఇత్యాది. సూత్ర బద్ధాః=దారముతో కట్టివేయంబడిన. మిత్ర=సూర్యుండు, చెలికాండు. ఔర్వః=బడబానలము. బాడబ=బడబానలము, బ్రాహ్మణుండు. తటిత్ = మెఱపుతీంగ.

41. పు. చిన్తామణిభిః జగత్ నో జీవితమ్=చింతామణులచేత ప్రపంచము బ్రదికింపంబడ లేదు. నిరన్తరం జల భరైః తామ్ ఉర్వరాం సిక్త్వా ధారేయేణ అద్య ధురం వహతా అమ్భోదేన త్వయా జగత్ జీవితమ్ మన్యే=సదా నీటి బరువులచేతను ఆ సర్వసస్యాఢ్యయయిన భూమిని తడుపుచున్న భారమువహించునట్టి (యు) ఇప్పుడు భారమును వహించుచున్నట్టి మేఘుండవయిన నీచేత లోకము బ్రదికింపంబడినది (అని) తలంచుచున్నాను.

భిత్త్వా=గోడలో. వ్యక్తాని=స్పష్టమయిన. సంచిత=కూడంబెట్టిన.

వ్యఙ్గాః=అంగహీనులు. కుష్ఠినః=కుష్ఠరోగులు. పఙ్గవః=కుంటివారు. అశ్నన్తి= అనుభవించుచున్నారు. దేహినః = ప్రాణులు....ప్రమోదభరాత్ = సంతోషాతిశయముచేత.

చేతోహరాః=మనోహరమయినవారు. ప్రణయ గర్భ గిరః=అనురాగ యుక్తమయిన వాక్కుకలవారు. వల్గన్తి=నడచుచున్నవి. దన్తి నివహాః=ఏనుంగుల సమూహములు. తరళాః=చంచలములయిన....నయననోః సంమీలనే = కన్నులయొక్క మూయుటయందు, కన్నులు మూసినప్పుడు, వచ్చినప్పుడు.

42. పు. పణ్యవీథ్యామ్=బజాఱులో. పట్టమయూరాని=పట్టువస్త్రములు. రాజకీయాః=రాజసంబంధమయినవారు. నికటే=సమీపమునను. పటమ్=వస్త్రము.

భేకై రితి=(దం.) కప్పలు (కోటరే=) రంధ్రములలో (శాయిభిః=) శయనించునవి చచ్చినట్లే (పడియుండినవో), (క్ష్మా అన్తః=) భూమిలోనికి చొచ్చినవో తాంబేళ్లు, కొఱ్ఱచేపలు గొప్ప బురద బల్లలమీంద పొర్లుటచేత ఎంతలో (ఏయుండనప్పులో) మాటిమాటికి మూర్ఛపోయినవో, ఆ యెండు సరస్సులో అకాలమేఘము వచ్చి దానిని (ఆపనిని) చేసినది, దేనిచేత (ఏపనిచేత) కుంభస్థలమువఱకు మునింగిన యడవి యేనుంగుల యొక్క సమూహములచేత నీరు త్రాగంబడుచున్నదో.—మహావృష్టిచే తటాకము నిండెనని తా. ఒకానొకండు ఆకస్మికముగా వచ్చి నాకు అమితధన మిచ్చెనని భా.

విష్ణ్వాఖ్యః=విష్ణువను పేరుగలవాఁడు.

ధారాధీశేతి=ధారా (పట్టణపు) రాజా భూలోకమందలి మహేంద్రులను లెక్కపెట్టుటయందు ఉత్సాహము గలవాఁడై దేనిని ఈ బ్రహ్మదేవుఁడు నీలెక్కను చేసెనో బలపపు ముక్కతో గీఁతను ఆకాశమందు (నిన్నుఁ దెలిపెడు లెక్కగా ఏగీఁతను ఆకాశమున బలపపుముక్కతో బ్రహ్మదేవుఁడు గీచెనో) అది (ఆగీఁత) యే యీ దేవనది (ఆకాశగంగ) ఆయెను; నీ సాటి రాజు లేనందున (ఇంకొకగీఁతకు ప్రసక్తి లేనందున) దానిని (ఆబలపపుముక్కను) (బ్రహ్మ) పాఱవేసినాఁడు; అదే యిది భూమి మీఁద మంచుకొండ.

జీర్ణ మపి=చినిఁగినదయినను.

నిరవద్యాని=(దం.) నిర్దోషమయిన పద్యములు కలిగినయెడల దరిద్రునికి ఏమి లోపము? కటీ నిక్షిప్తః=చంకలో పెట్టుకొనఁబడిన.

43. పు. ఏతే ష్వితి=(అ.) అన్యోన్య బలమయిన గాలిచే (ఘూయమాన=) రేపఁబడిన దావాగ్నులచే కబళింపఁబడిన (ఏతేషు మహీరుహేషు=) ఈచెట్లమీఁద నీటిని ఓ మేఘుమా వదల వేని వదలకుము, పిడుగును మఱి పడవేసెదవు నిర్దయుఁడా ఏ హేతువుచేత?

శోచ్యతమే మయి=మిక్కిలి కనికరింపఁదగిన నావిషయమై. సోమనాథేన కల్పద్రుమాయితమ్=సోమనాథుఁడు కల్పవృక్షమువలె ఆచరించినాఁడు....వన వీరుధామ్=అడవి తీఁగలకు. న తరతి=ఇయ్యఁడు (ఇయ్యనియెడల).

ఫణా ఫలక స్థితామ్=పలకలవంటి పడగలమీఁద నున్నట్టి. కమఠ=తాఁబేలు. పయోనిధిః క్రోడాధీనమ్ కురుతే=సముద్రుఁడు రొమ్ములో పెట్టుకొనుచున్నాఁడు. చరిత్రవిభూతయః=చరిత్రైశ్వర్యములు, ఉత్కృష్టచరిత్రములు. నిస్సీమానః=హద్దులేనివి.

44. పు. సీదతా త్వత్ అభిముఖ విసృష్ట ఉత్తాన చఞ్చుపుటేన చాతకేన=పడియున్నట్టియు నీకు ఎదురుగా తెఱవఁబడిన వెదకిలఁబడియున్న ముక్కుడిప్పగలిగినట్టియు వానకోయిలచేత. అస్తామ్ తావత్=అటుండనిమ్ము.

ధిక్ జీవితమ్=బ్రదుకు నింద్యము, ఛీ ఈబ్రదుకేల. భాణ్డారిక=ఓ కోశాధికారీ.

జలధౌ=సముద్రమందు....యావన్తి ఆసన్=ఎన్ని యుండినవో. తావన్తః=అన్ని. ఉదార=ఓదాతా.

మా భూత్=కాకుండును గాక. ఇయమ్=ఈనక్షత్రరూపమున నున్న. దుశ్శీలతా భాజనమ్=దురాచారమునకు పాత్రము.

నిష్ణాతమ్=చక్కఁగా తెలిసికొనఁబడినది. ప్రసాదే=దయయందు. తృణకణా యతే=గడ్డిలేశమువలె ఆచరించుచున్నది (అగుచున్నది).

45. పు. క్షీరాబ్ధి తుల్యమ్=పాలసముద్రముతో సమానముగా. న క్షమతే=ఓర్వఁజాలదు. గ్రీష్మ ఊష్మణా=వేసవియొక్క వేఁడిచేత. వర్ష తావత్ కియత్=వర్షిం పుమా అందాఁక కొంచెము.

ఆస్తర ఆసన్నః=పడకకు సమీపస్థుఁడవు. ఉపవీత=జంధెము.

క్షుత్క్షామా ఇతి= ఆఁకటిచేత క్షయించిన శిశువులు శవములవలె (నున్నారు), బంధువులు మిక్కిలి మందమయిన (-ఆశయాః=) యభిప్రాయముగలవారు (ఆదరము మానినారు), అంటింపఁబడినది పగిలిపోయిన గరిగపిడత లక్క లేశములచేత, (ఇ దంతయు) నన్ను బాధింపదు.—(నా) భార్య వస్త్రము చినిఁగిపోయినను కుట్టుకొనుటకు స్వరవికారముతోఁగూడుకొన్న నవ్వును చేసి (నవ్వి), కోపగించుచున్నదైన యెదుటియింటి వాని ఇల్లాలిని సూదిని యాచించుట (నన్ను) ఎట్లు బాధించినదో అట్లు, (అని పూర్వమున కన్వయము.)

46. పు. అభ్యుద్ధృతా ఇతి=(దం.) చక్కఁగా ఉద్ధరింపఁబడినది (పాలింపఁబడినది, ఎత్తఁబడినది) భూమి, ఖండింపఁబడినది శత్రుసమూహము, గ్రహింపఁబడినది బలవంతునిచేత బలవంతులయిన రాజులయొక్క సిరి (బలిచక్రవర్తియొక్క ఐశ్వర్యము);—ఒకజన్మమందు చేయఁబడినదో ఏది యీయనావనవంతునిచేత, మూఁడు (వరాహ పరశురామ వామన) జన్మములలో దానిని చేసెను పురాణపురుషుఁడు (విష్ణుమూర్తి).

హరిణ్యాం బాణేన విద్ధాయామపి=లేడి బాణముచే కొట్టఁబడినను.

శ్రీభోజే ఇతి=(దం.) శ్రీమంతుఁడైన భోజరాజు వేఁటకు పోయినను, త్వరగా విల్లు ఎక్కు పెట్టఁబడినను, చెవికొనవఱకు వచ్చినను (అనఁగా నారిని చెవివఱకు ఆకర్షించినను), పిడికిటినుండి జాఱి బాణము దేహములో గ్రుచ్చుకొన్నను, (ఉన్న) చోటి నుండి పాఱిపోలేదు, కదలలేదు, వణఁకలేదు, దుముకలేదు, లేడి; 'నాకు వశ్యునిగా చేయును (నా) ప్రియుని మన్మథుఁడు ఇతఁడు' అనెడి యాశచేత. (భోజరాజు మన్మథుని వంటి సుందరుఁడని తా.)

జాహ్నవీ=గంగానది. విదుషీ=విద్వాంసురాలు.

భోజ ఇతి=(దం.) భోజునియొక్క ప్రతాపమను నిప్పు క్రొత్తది ఇది ప్రకాశించుచున్నది రాజుల(నెడి కొండల) పట్టణ(ములనెడి నెత్తముల) ప్రదేశములయందు; ఈ భోజప్రతాపాగ్ని ప్రవేశింపఁగానే శత్రురాజులయొక్క ఇంటి ముంగిళ్లయందు గడ్డిమొల

చుచున్నది (సామాన్యమయిన యగ్నికి గడ్డి కాలిపోవును, ఈయగ్నికి మొలచును అని దీనియందు అపూర్వత్వము. ఈయనప్రతాపమునకు జడిసి శత్రురాజులు తమపట్టణములు వదలి పాఱిపోఁగా అవి పాడై అందు గడ్డి మొలచె నని భావము.)

47. పు. శ్రీమ న్నితి=(దం.) శోభాయుక్తమయిన ఓగంధపుచెట్టా, కలవు అనేకములు ఆ చెట్లు అడవిలో వేనికి పరిమళముమాత్రము ఉండునో బహుళః పువ్వుల శోభతో (పువ్వు లున్నంతకాలమే). ప్రత్యవయవమందును చక్కఁగా చేయఁబడిన యా తెల్లని కొనియాడఁబడిన ప్రసిద్ధస్వరూపమయిన యే యీ పరిమళ గుణము నీ చేత (ప్రసిద్ధస్వరూపముగలయట్టి నీచేత ఏయీ పరిమళ గుణము) ప్రకటింపఁబడినదో ఎక్కడ అది (ఆపరిమళగుణము) ఇక్కడ (కడమచెట్లలో) చూడఁబడును?

సూత్రధారీ=నటి.

బలి రితి= (దం.) బలి (చక్రవర్తి) పాతాళము నివాసముగాఁగలవాఁడు క్రిందుచేయఁబడినాఁడు, ఆశ్చర్యము ఇందు ఏమి? క్రిందుచేయఁబడెను స్వర్గముననున్న దైనను ఆశ్చర్యము కల్పవృక్షము నీచేత! (బలికల్పవృక్షములకంటె భోజుఁడు దాత యనితా.)

సహకారతరోః=తీయమామిడి చెట్టుయొక్క....వితతాః=వ్యాపించినవి. పరిమళేతి=సువాసనయొక్క అతిశయముచేత కూడుచున్న తుమ్మెదల సమూహముచేత పీల్చఁబడిన చిగుళ్లుకలవైన చెట్లు కొంచెపాటివి.

48. పు. భాగ్యాధీనా = అదృష్టాధీనము....భూతి = ఐశ్వర్యము యొక్క. ధనసంచయ కర్తౄణి=ధనముయొక్క కూర్చుటయొక్క కర్తలు, అనఁగా ధనమును కూర్చునట్టివి. పృథ గేవ హి=వే ఱే సుమా.

ఆత్మాయత్త ఇతి=(దం.) స్వాధీనమైయుండఁగా గుణసమూహము, గుణములేమి నిందింపఁదగినది. అదృష్టాధీనములయియుండఁగా ధనములు, పురుషులకు ఏమి దోషము? (గుణహీనత దోషముగాని ధనహీనతగాదు అని తా.)

అస్ఖలిత...ప్రసరః = తడఁబడని...విజృంభణకలవాఁడు. వాఙ్మయ జాతమ్=వాక్స్వరూపముయొక్క సమూహమును. హస్త అమలకవత్=చేతిలోని ఉసిరికకాయవలె.

ధారాధరః ఇతి=(దం.) మేఘము (దారుగలది) నీకత్తి యిది, ఓరాజా ఆశ్చర్యము! వర్షించుచున్నవి శత్రు స్త్రీ జనముల కన్నులు; (వారు నీకత్తిచేత తమభర్తలు తెగఁగా ఏడ్చుచున్నా రని భావము). ధనముతో (జగతో) సర్వదా సాంగత్యములేమి యుద్ధములో దీనికి (నీకత్తికి), పేదఱికము కలుగుచున్నది (నీ) శత్రు రాజులకు (యుద్ధములో నీకత్తికి జడిసి శత్రువులు తమసిరి నంతయు నీ కిచ్చి పేదలై రని భావము.)

కిం జాత ఇతి=(దం.) ఏల పుట్టితివి (మొలచితివి) నాలుగుదారుల కూడికలో? మిక్కిలి దట్టమయిన నీడగలదానవు అయితివి ఏల? నీడచే కప్పఁబడినదాన వయినను ఫలములుగలదానవు అయితి వేల? ఫలభారములతో నిండినదానవయినను ఏల వంగితివి? ఓ మంచిచెట్టా సహింపుము ఇప్పుడు చాలసేపు కొమ్మలయొక్క అగ్రములయొక్క (అగ్రములను) లాగుట కదపుట త్రుంచుట విఱుచుట (ఈశ్రమలను) జనులవలననుఁడి నీయావేఅయినట్టి (చతుష్పథములో మొలచుట మొదలయిన) తప్పిదములచేత. (దుష్టుని కడకు వత్తురా? నీవు సౌమ్యుఁడవును దాతవును గనుక నీకడకు యాచకులు వచ్చుచున్నారు.—అని భావము.)

49. పు.—కూర్మ ఇతి=(దం.) తాఁబేలు పాతాళగంగయొక్క (భోగవతియొక్క) నీటియందు విహరించును గాక; ఆపాతాళగంగయొక్క గట్టున మొలచిన తుంగము స్తను గ్రహించునుగాక ఆదివరాహము; సడలించుకొనును గాక పడగల సమూహమును నాగేంద్రుఁడు; దిగ్గజములు తామరతూండ్లయొక్క భక్షణ వ్యాపారమును చేసికొనును గాక; పర్వత శ్రేష్ఠములు అన్నియు యథేచ్ఛముగా సంచరించును గాక; నీవు మోయుచుండఁగా ఓ ప్రభూ భోజా దేవతను భూమిని (భూదేవిని). (కూర్మాదులు సదా భూమిని మోయునవి, భూభారమును భోజరాజు వహింపఁగానే వానికి తమ సేవనుండి ఆటవిడుపు గలిగెనని భావము.)

వదాన్యః= దాత.

సంజల్పవత్ =ముద్దుమాటలవలె. ఏలా ఉశీర=ఏలకులు వట్టివేరు. లసత్ =ఒప్పుచున్న జాతీ...తామ్=సన్నజాజిపువ్వులు పాదిరిపువ్వులు మొగలిపువ్వులు—వీనిచేత పరిమళవంతముగాఁ జేయఁబడిన మంచినీళ్లు తేఁబడును గాక.

మాగధః=వంది.

వక్త్రాంభోజ మితి=(దం.) ముఖకమలములో సరస్వతీనది (విద్య) వసించియున్నది సర్వదా; శోణము నెను ఏతే (ఎఱ్ఱనిదే) అధరోష్ఠము నీది; చేయి శ్రీరాములవారి పరాక్రమముయొక్క స్మరణము చేయుటయందు (పరాక్రమమును జ్ఞప్తికి తెచ్చుటయందు) సమర్థమయినది దక్షిణదిక్కునునుండునది (కుడిది) నీది సముద్రము (ముద్దుటుంగరముగలది); నదులు (సేనలు) ప్రక్కను ఇవి ఎట్లును నీయొక్క. వదలనే వదలవు సదా; (ఈనదులు (సేనలు) సదా నీప్రక్క నేయుండును;) తేట గాయియుండఁగా మనస్సు, ఏలకలిగెను చెప్పుము రాజా నీకు నీళ్లు త్రాగుటకుకోరిక?

50. ఫ.—అష్టా వితి=(దం.) ఎనిమిది బంగారపు (వరహాల) కోట్లు, తొంబది మూఁడు ముత్తెముల తులలు (౧౦౦పలములు=౧తుల), ఏఁబది మదముయొక్క వాసన

చేత మదించిన తుమ్మెదలుగలట్టివి కోపముచేత గర్వించినయేనుఁగులు, గుఱ్ఱములు పదివేలు, లోకములో (చెల్ల) నేర్పుగల వేశ్యలు నూర్గురు, ఈయఁబడినట్టిది పాండ్యరాజుచేత కప్పము మాగధునికి ఇయ్యఁబడుచునుగాక.

శీతార్తమ్=చలిచే బాధపడుచున్నవానిని.

శీతే నేతి=(దం.) చలిచేత అధివసింపఁబడి మాఘమాసపు నీళ్లవలె,- చింతాసముద్రములో మునుఁగుచు చల్లారిన నిప్పుగలిగి పగిలిన క్రిందిపెదవిగలిగి (ఆనిప్పును) ఊదుచు ఆఁకలిచేత క్షయించిన కడుపుగల (వాఁడనైన)—నాకు, నిద్ర ఎక్కడికో అవమానింపఁబడిన ప్రియవలె వదలి దూరము పోయినది, మంచి పాత్రునికి దానముచేయఁబడిన సిరివలె క్షయింపకున్నది రాత్రి.

దివా=పగలు. జాను భాను కృశానుభిః=మోఁకాళ్లు సూర్యుఁడు నిప్పు వీనిచేత.

ధారయి త్వేతి=(దం.) ధరించి (=నీవు ధరింపగా) తమ (=బలికర్ణాదులయొక్క) స్వరూపమును, అధికమయిన యీవియే ధనముగాఁగలవాఁడా, ఇప్పుడు విడిపింపఁబడినారు బలిచక్రవర్తి కర్ణుఁడు మొదలయినవారు తమ కీర్తియనెడు రహస్యపు టింటిమండి. (బలికర్ణాదులకీర్తి రహస్యమైయుండెనేగాని భోజునికీర్తివలె జగద్విత్తము గాదనియు వారే భోజరూపమున అవతరించి ఇప్పుడు పూర్ణకీర్తిని పొందినారనియు వారికన్న నితఁడు అధికదాత యనియు భావము.)

కాన్త ఇతి=(దం.) ప్రియమైనదానవు (ప్రియమయినవాఁడవు), ఎల్లప్పుడును తియ్యనిదానవు (తియ్యఁగా పలుకువాఁడవు), రసముచేత నిండినదానవు (శృంగారరసములయందు ఆసక్తుఁడవు), మఱియు అగుదువు అయిదు బాణములవాని (మన్మథుని) ధనుస్సవు ఈడులేని (ఈడులేనిమదనచాపమవు) (మన్మథబాణమువలె స్త్రీలను మోహపెట్టువాఁడవు); ఓ చెఱకా (చెఱకుమిషచేత రాజును కవిసంబోధించినాఁడు) నీకు ఉన్నది సమస్తము మంచిది, ఒకటి లోపము, ఏమనఁగా భక్షింపఁపడి (ఆశ్రయింపఁబడి) పొందుచున్నావు రసహీనతను క్రమముగా.

51. పు.—శశాఙ్కమ్=చంద్రుని.

య దేత దితి=(దం.) ఏ యిది చంద్రునిలోపల మబ్బుయొక్క లేశముయొక్క విలాసమును చేయునో (మబ్బుముక్కవలె అగపడుచున్నదో) దానిని చెప్పును మనుష్యుఁడు (దానిని లోకు లందురు) కందే లని, కాదు నన్నుఁగూర్చి అట్లు (అది నా మతము గాదు).

సౌధాన్తరమ్=మేడలోపల.

అహ మితి=(దం.) నేనో చంద్రుని తలఁచెదను నీ శత్రువులతోడి విరహముచేత ఆక్రమింపఁబడిన జవరాండ్రయొక్క కడగంటిచూపులనెడు (ఉల్కా) కొఱకచ్చు

ల (కొఱకచ్చులు) (మీఁద) పడుటచేతనైన గాయముల (కిణ=) మచ్చల గుర్తులచేత చి
హ్నితమయిన దేహము గలవానినిగా.

మహాభాగ=మహానుభావుఁడా.

ప్రతివిహిత మృత్యు ప్రతిభియే=పోఁగొట్టఁబడిన చావుయొక్క భయము కలవా
నికి (అభయ మిచ్చి అనుట), ఉపరితన=పై. కృతే=కొఱకు. దశన కోటి క్షత గిరీన్=
దంతములకొనలతో పగుల్పఁబడిన పర్వతములు గలవైన. మద ముదిత కూజత్ మధులిహః
=మదముచే సంతోషించినవై ఝుంకరించుచున్న తుమ్మెదలు గలవానిని.

52. పు.—ఆమోదై రితి=(దం.) పరిమళములచేత వాయువులు, లేఁత చిగురుటా
కుల ప్రసరములచేత, నారచేత తాపసులు, పువ్వులచేత తుమ్మెదలు, పండ్లచేత పక్షులు,
ఎండచేత బాధింపఁబడినవారు నీడచేత, పలవలచేత మదపుటేనుఁగులు, నీచేతనే చేయఁ
బడినవి అన్నియు ధన్యములుగా; నీవు లోకోపకార సమర్థుఁడవయి యున్నావు. నీచేత
పోఁగొట్టఁబడిన యాపదగలవి కడమ చెట్లు. (ఓ రాజా నీవు సర్వజనోపకారివి అని తా.)

ఫణితిః=ఫక్కి. వమతి=క్రక్కుచున్నది. అనధిగత=పొందఁబడని.

అర్ధ మితి=(దం) సగము విష్ణుమూర్తిచేత, (విష్ణుమూర్తి ఒకప్పుడు మోహినియై
శివునికి భార్య యయినాఁడు. భార్య పురుషుని యర్ధదేహ మని శాస్త్రములు చెప్పుచున్న
వి.) పార్వతిచేత నయితము సగము శివునియొక్క హరింపఁబడినది; ఓ రాజా ఈప్రకార
ము భూతలమందు త్రిపురహరుని (శివుని) యొక్క లేమి వెల్లడియైయుండఁగా (అ
నఁగా శివుఁడే లేకపోఁగా), గంగానది సముద్రమును, ఆకాశమును చంద్రరేఖ, నాగేం
ద్రుఁడు భూమియొక్క యడుగును, సర్వజ్ఞత్వము ఈశ్వరత్వము పొందెను నిన్ను, న
న్నో భిక్షాటనము. (నేను మహాదరిద్రుఁడను నీవు మహావిద్వాంసుఁడవు మహైశ్వర్య
సంపన్నుఁడవు; నాదారిద్ర్యమును ఎఱుఁగుదువు, పోఁగొట్ట సమర్థుఁడవు: అని తా.)

53. పు.—అనురాగిణీ=అనురాగము (ప్రేమ) కలది. ఆశు=శీఘ్రముగా.

కేచి దితి=అ. కొందఱు వాక్కు అనెడు తీఁగయొక్క వేరునందు వ్యాపించిన
ఆశగలవారు (వాగ్వల్లియొక్క వేరునుమాత్రమే చూడఁగోరుదురు), మఱి కొంద ఱయిన
నో మొదటిపలవలతో సంబంధము పొందినవారు, నీడను కొందఱు పొందినారు, మూలా
గ్రములను. మఱికొందఱు, (మఱికొందఱు) చిగుళ్లను కోయుదురు, ఇతరులు పువ్వులను
చేత ధరింతురు, వారికన్న నితరులు పరిమళమునకు మాత్రమే పాత్రము; మఱి యేమనిన
మూఢులు పండును అహాహా నిశ్చయముగా చూడనైనఁ గోరరు.

పరిచ్ఛిన్న ఇతి= (దం.) పరిమితమైనది రుచి అమృతము బెల్లము మకరందము
తేనె పాలు వీనిది; (అమృతము, బెల్లము, మకరందము, తేనె, పాలు-అనెడిపదార్థము

లయందు రుచి కొంచెపాటిని గాక్షే యుండును); ఒకానొకప్పుడు పలుమాఱు అనుభవిం చుటచేత పొందును గదా రుచిహీనతను మిక్కిలి; (అట్లుగాక) ప్రియయొక్క దొండపం డువంటి పెదవియందును రసముగల కవివాక్యమునందును హద్దులేనిది క్రొత్తయానందము గలట్టిది చెప్పశక్యము గానిది ప్రకాశించును మఱి రుచి ఇది సాటిలేనిది.

నానీయన్తే ఇతి= (దం.) తేఁబడవు తేనెవిషయమైె తుమ్మెదలు పారిజాతపుష్ప ములచేత (మాయొద్దతేనె కలదు రండు త్రాగుఁడు అని తుమ్మెదలను పారిజాతపుష్పము లు పేరంటము పిలువవు. తుమ్మెదలు తమంతట తామే వచ్చి త్రాగును); ప్రార్థింపఁబడ వు చంద్రునిచేత వెన్నెలవిషయమై చకోరములు ; మా వాక్కుయొక్క మాధుర్యము యొక్క అతిశయమును పొంది (విని, ఎఱిఁగి) ముందుగా (మీఁదమీఁదఁ బడి) వచ్చు వారు (ఏ మయిన కవనము చెప్పుఁడు చెప్పుఁడు అని) బిగ్గరయైన మాటలుగలవారు (బి గ్గరగా ప్రార్థించువారు) అగుదురు తమంతట తామే పండితులు. ఏమి ఫలము (మాయొ క్క) వ్యర్థ ప్రార్థనలచేత ?

నాస్మాక మితి=(దం.) లేదు మాకు సవారి, లేదు ఏదియు కంకణములు (ఆద్య=) మొదలయిన యలంకారములయొక్క సత్కారము, లేదు ఎత్తయిన గుఱ్ఱము, లేఁడు ఎ వఁడును సేవకుఁడు, లేనే లేదు వస్త్రము సుందరమయినది; మఱి యే మనిన భూతలమం దుండు సమస్త విద్వాంసులకు సాహిత్య విద్యను పొందినవారికి మన స్సంతోషము చే యునది తల వంపు చేయునది విద్య దోషములేనిది కలదు మాకు (సాహిత్యవంతులగు సకలవిద్వాంసులను సంతోషపెట్టి వారిచే మాకు నమస్కారములు చేయించునట్టి విద్య నిర్దోషమయినది మాయందుఁ గలదు).

అః=ఇది కోపపీడలను లెలియఁజేయు నవ్యయము. ఇక్కడ కోపమును తెలుపు ను. మా కృథాః=చేయకు.

54. పు. నిశ్వాస ఇతి=(దం.) ఊపిరి సయితము బయటికిరాదు బాణకవి (బాణ ము) మనస్సున (రొమ్ములో) నుండఁగా. ఎట్లు (వచ్చును) మఱి ప్రసిద్ధమయిన యాడంబ రముతోడి (శ్లోక) పాదముల (అడుగుల) కట్టుపాటుగల కవనము (సరస్వతి) ?

హఠా దితి=(దం.) బలాత్కారముచేత లాగఁబడిన కొన్ని పదములను రచించున ట్టి మనుష్యుఁడు స్పర్థగలవాఁడు అగునేని అహహా కవితో వశ్యమయిన వాక్కుగలవా నితో (అటనుండి యొకపదమును ఇటనుండి యొక పదమును ఈడ్చి తెచ్చి వేసికొని యు న్లెడి మనుష్యుఁడు మహాకవితో పోటికి వచ్చునేని), కలుగును ఈదినమో రేపో, ఏల ఇ క్కడ పెక్కుమాటలు ? పాపిష్ఠయైన కలియుగములో, కుండలయొక్క (కుండలను) చేయు

వానినికి (కుమ్మరికిని) మూఁడులోకములయొక్క (—లను) చేయువానికిని (బ్రహ్మదేవునికిని) కలహము.

కలయతి=పొందును....శివసన్నిభః=శివునితో సమానుఁడైన (సర్వజ్ఞుఁడైన).

ముక్తాభూషణ మితి= (దం.) ముత్తెములు ఆభరణములుగాఁగలదిగా చంద్రబింబము ఆయెను. వెదచల్లఁబడిన నక్షత్రములుగలదిగా ఆకాశము (అయెను.) మన్మథునిదైన విల్లు పోయిన చాంచల్యముగలదిగా (నిశ్చలము) ఆయెను. నల్లఁగలువలు (రెండు) ముద్రగలవి (ముకుళించినవి) (అయినవి). అడఁగిపోయినది కోకిలలయొక్క మెల్లనయిన కూఁత. మెల్లనివాయువులు కుంఠనమైపోయినవి. చలనములేని పూగుత్తులు గలదిగా సంపంగితీఁగ అది ఆయెను. ఎఱుఁగను పిమ్మట.

(తా). (రతాంతమందు) ప్రేయసిముఖమందు చెమటబిందువులు గలిగి ముఖమునకు ఒక క్రొత్తశోభను గలిగించినవి. మెడలోని హారముల ముత్తెములు నడుమునై వ్యాపించినవి. బొమముడిపాటుజంకెనలు పోయినవి. కన్నులు మూసికొని పోయినవి. మణితధ్వనులు నిలిచిపోయినవి. నిశ్వాసము మంద మయినది. కుచములయుబ్బులాటము తీఱినది. అటుపైదశ మనోగోచరము కాదు.

స్విన్న మితి=(దం.) చెమర్చినది బింబము చంద్రునిది. జాఱిపోయినది పువ్వులసరముల మొత్తముచేత కట్టఁబడిన చీఁకటి. పూర్వమే ప్రకటముగానున్న (ముదురుచున్న) మొగలిపువ్వుయొక్క అగ్రముయొక్క రూపముకలదియైనది చక్కని చిఱునవ్వు. శమించినది కమ్మలయొక్క (కుండలములయొక్క) (ఆరభటీవృత్తిప్రధానమయిన పురుష) నాట్యము. కలువల జంట అడ్డముగా ముకుళించినది. పోయినది పగడముయొక్క సీత్కారము. పైని ఎఱుఁగను జూమా ఏమయినదో అని.

(తా.) (ప్రేయసికి) ముఖము చెమర్చినది. పూలసరములతో కట్టఁబడినకొప్పు వీడిపోయినది. చిఱునవ్వు ముదురుచున్న మొగలిరేకుకొనవలె అయినది. (మొగలిరేకు లేఁతలో మిక్కిలి తెల్లఁగానుండును. ముదిరిన కొలఁదియు చుట్టును ఓరను మొదట కొంచెముగాను పిమ్మట మఱికొంత తరువాత మఱియుం గొంతగా తెలుపెల్ల తగ్గిపోయి చిట్టచివరను రవంతధావళ్యము రేకుయొక్క మూలమందు మిగిలి పిమ్మట అదియును బోవును; తత్ప్రకారమే చిఱునవ్వుయొక్క ధవళకాంతి మొదట కొంతదూరము వ్యాపించి పిమ్మట అంతదూరము రాక అంతకన్న తగ్గి క్రమక్రమముగా మఱియు మఱియు సంకోచించి చివరకు అధరమందే నిలిచి పిమ్మట అందుఁగూడ అదృశ్యమైనది.) కుండలములయొక్క ఊఁగులాటలు శమించినవి. (కుండలములకు ఉద్ధతనాట్యమును చెప్పుటచేత పురుషాయితము సూచింపఁబడినది.) కన్నులు అడ్డముగా మూఁతపడినవి. ప్రియుఁడు నాటిమాటికి ముక్క

న నధరమును కఱచుటచే నయిన నొప్పికి కలుగుచున్న సీత్కారము నిలిచిపోయినది. అటుపైదశ మనోగోచరము గాదు.

అవనౌ=భూమియందు.

55. పు. ఘటాయామ్=త్రాసులో. సదసి=సభలో. తత్పరిభవ=అతని కవమానము. స్వ అవతంస కల్హార మకరన్దమ్=తన కొనచెవియలంకారమైన యెఱ్ఱగలువయందలి తేనెను. వామ కర నఖ అగ్రేణ=ఎడమ చేతి గోటి కొనతో. చిక్షేప=చిమ్మెను.

అహో ఇతి=(దం.) ఆహా! నా యదృష్టము! నాయొక్కయు భవభూతియొక్కయు వాక్కును (కవనమును) తులయందు నెట్టి, అగపడఁగా దానియందు (భవభూతివాక్కునందు) తేలిక (భవభూతి కవనమున రసము తక్కువయగుటచే ఆవైపు, తక్కెడ పైకి లేవఁగా), వాక్కులయొక్క దేవత (సరస్వతి) వెంటనే (తన) చెవియందున్న యెఱ్ఱగలువ మొగ్గయొక్క తేనెయొక్క మాధుర్యమును చల్లుచున్నది పూర్తికై భగవతి!

మనుతే స్మ= తలఁచెను. స్వైరిణీమ్= జారిణిని. సంకేతమ్=జార సంగమమునకు ఏర్పఱచుకొన్న చోటికి. చతురా= నేర్పరియైన.

త్వత్తోఽపీతి= (దం.) నీకన్నను క్రూరుఁడు ఓ రాజా (ఆ) చేసి (క్రూర) బాణములవాఁడు (మన్మథుఁడు) ఓ భూమియొక్క భర్తా (రాజదండన యైనను సహ్యముగాని, మదనబాధ సహ్యముగా దని భావము.), ఆజ్ఞను ఎవనియొక్క. (ఏమన్మథునియొక్క యాజ్ఞను) రుద్రాదులు దాసులవలె శిరస్సున వహించుచున్నారో. (మదనబాధను లోఁబడుట నాయందు తప్పుగా గ్రహింపఁగూడదు. త్రిలోచనుఁడు కూడ దానిని జయింపలేక పోయెను గదా, నావలన నగునా అని భావము.)

దోర్దణ్డాత్ = దండమువంటి బాహువునుండి. అఙ్గద=బాహుపురి.

మఞ్చక=మంచము. స్థూణా=నిట్రాడు. జలద ఆగమః = మేఘముల రాక (వర్షాకాలము). వత్సస్య=కుమారునియొక్క. ఘటికా = పడెత. పర్యాకులా=దుఃఖితురాలై. వధూమ్=కోడలిని. శ్వశ్రూః=అత్తగారు.

56. పు. శుక్తిద్వయేతి = (దం.) ముత్తెపుఁజిప్పలజంటయొక్క సంపుటము ఓ భోజరాజా కీర్తియను సముద్రములో నీయొక్క ఆకాశము; (ఆకాశము నీకీర్తి సముద్రములోని ముత్తెపుఁజిప్ప సుమా). తలంతును అందునుండి పుట్టువుగల ముత్తెమునుగా చంద్రబింబమును.

క్వణ యుతౌ=ధ్వనితో కూడినవి. క్షుభ్యత్ క్షీరధి దుగ్ధ ముగ్ధ మహసీ = కదలుచున్న పాలసముద్రముయొక్క పాలయొక్క సుందరమయిన కాంతికలవి. వాసనీ

=రెండువస్త్రములు. వికాసికా= ప్రకాశించునది. సు భాషిత కలా కౌశల్యమ్=మంచి పలుకులయొక్క విద్యయందు నేర్పు.

అఙ్క మితి= (దం.) మచ్చనుగా కొందఱు తలంచినారు, సముద్రముయొక్క బురదనుగా ఇతరులు తలఁచినారు, లేడినిగా కొందఱు చెప్పినారు, భూమియొక్క ప్రతిబింబమునుగా ఇచ్ఛగించినారు ఇతరులు; చంద్రునియందు ఏది పగులఁగొట్టఁబడిన యింద్రనీలముల ముక్కలవలె నల్లనిది మిక్కిలి యగపడుచున్నదో దానిని దట్టమయిన దానిని రాత్రి త్రాగఁబడిన కటికిచీఁకటిని కడుపులో నున్న దానినిగా (రాత్రులయందు త్రాఁగబడి కడుపులో పేరుకొనియున్న దట్టంపుఁగటికిచీఁకటినిగా) చెప్పుచున్నాము.

57. పు.— లక్ష్మీ రతి= (దం.) లక్ష్మియొక్క క్రీడాసరస్సు, తెల్లకాంతియొక్క యిల్లు, అద్దము దిక్కులనెడు స్త్రీలకు, పువ్వు రాత్రియను తీఁగకు, మూఁడులోకముల ను జయించువాఁడయిన మన్మథునియొక్క గొడుగు, ముద్దయాయిన శివుని నవ్వు, దేవనది (గంగ) యొక్క తెల్లదామర, (ఈ) చంద్రుఁడు వెన్నెలయను నమృతముయొక్క బావిని పుట్టించుచున్నాఁడు, సమూహము నక్షత్రములనెడు గుండ్లయొక్క (నక్షత్రములనెడి గుండ్లయొక్క మొత్తమయినవాఁడు.)

తర్క ఇతి= (దం.) తర్కవ్యాకరణ మార్గహితమయిన బుద్ధిగలవాఁడను కాను, సాహిత్య మెఱిగిన వాఁడను కాను, ఎఱుఁగను విచిత్రకావ్య నిర్మాణముయొక్క నేర్పును మిక్కిలి ఆశ్చర్యమగు దానిని; దేవత యొకానొకతె బ్రహ్మయను ప్రియునిచేత పొగడఁబడినట్టిది (తనచేత నున్న) వీణయొక్క మసృణ ధ్వనితో వేఱుకాని ధ్వనిగలుగునట్లుగా అట్లయినను ఏమో చెప్పమన్నది నోట నున్నదై నాయొక్క (తనవల్లభుఁడగు బ్రహ్మచే పొగడఁ బొందిన సరస్వతీదేవి నా నాలుకయందు నెలకొని తనచేతివీణయొక్క మధుర నాదమే యనునట్లుగా ఏమేమో పలుకుచున్నది.)

సులలితం ప్రబన్ధమ్=మనోహరమయిన రచనను.

మాతఙ్గీ మితి=(దం.)మాలదానిని బలె మాధుర్యమును (మనోహరపదగుంఫనను) వ్యఙ్గ్యార్థాతిశయముగల కావ్యముల నెఱిఁగినవారు స్పృశింపనే స్పృశింపరు ఉత్తమమయినదానిని (ధ్వన్యర్థపరాయణులు ఉత్తమమయిన మాధుర్యమును సరకుసేయరు); వ్యుత్పత్తిని (పాణ్డిత్యమును) కులకన్యకనుబలె (శృంగారాది) రసములచేత నున్మత్తులయినవారు చూడరు వీరు. కస్తూరీ కర్పూరముల పరిమళములకు చెలి (యయిన) వ్యుత్పత్తి మాధుర్యముల కూడిక చెవికి మధురౌషధము ధన్యునికి ఎవని కో కలుగును.

విర ళేతి=(దం.) దూరదూరముగానున్నవి పెద్ద నక్షత్రములు కలియుగమందుఁ బోలె సత్పురుషులు (కలియందు సజ్జను లెట్లు అరుదుగానున్నారో అట్లే పెద్దనక్షత్ర

ములు మాత్రము కొన్ని అక్కడక్కడ అగపడుచున్నవి). మనస్సువలె మునియొక్క అన్నిచోట్లను స్వచ్ఛ మాయెను ఆకాశము (ఆకాశము మునిమనస్సువలె అన్ని చోట్లను స్వచ్ఛ మాయెను). తొలఁగిపోవుచున్నది చీఁకటి (అజ్ఞానము) మనస్సునుండి సత్పురుషులయొక్కయుం బోలె దూరమునకు (సజ్జనుల హృదయమునుండి యజ్ఞానమెట్లు తొలఁగునో అట్లు చీఁకటి తొలఁగుచున్నది). పోవుచున్నది రాత్రి త్వరగా సిరి ఉద్యోగహీనులయొక్కపోలె (నిరుద్యోగుల సిరివలె రాత్రి త్వరగా క్షయించుచున్నది).

58. పు. అభూదితి=(దం.) ఆయెను పచ్చనిదిగా తూర్పు పాదరసమువలె భక్షించి బంగారమును (బంగారమును గ్రసించిన పాదరసమువలె తూర్పు పచ్చఁబాటినది). పోయిన కాంతిగలవాఁడు చంద్రుఁడు పండితుఁడుపోలె మూర్ఖుల సభలో (మూర్ఖులనడుమ తగులుకొని వారిని రంజింపలేక వారిచే పరిహసితుఁడై వెలవెలఁబోవుచున్న పండితునివలె చంద్రుఁడు శోభాహీనుఁ డాయెను). క్షణములో క్షయించినవి నక్షత్రములు రాజులవలె ప్రయత్నాసక్తులుకాని. ప్రయత్నహీను లయిన రాజులవలె నక్షత్రములు క్షణములో క్షీణించినవి). దీపములు వెలుఁగుట లేదు వినయహీనులయొక్క పోలె సుగుణములు.

మాలాకార పత్నీ=పువ్వులసగములుచేయు (గ్రుచ్చు) వానిభార్య.

సమున్న తేతి= (దం.) మిక్కిలియున్నతమయిన దట్టమయిన చను గుబ్బలను ముద్దుగొనుచున్న ఆనపకాయ (బుఱ్ఱ) చేత ధ్వనించుచున్న మధురమయిన వీణగలదైన దేవ లోకముయొక్క చంచలమయిన కనుబొమలుగలదానిచేత (సుందరిచేత) నీది పాడఁబడుచున్నది శివుని కిరీటపుఁగొనను ప్రకాశించు మంచు కిరణములవాని (చంద్రుని) మొలకయొక్క కిరణముల ప్రవాహమువలె తెల్లని కీర్తి. (నీకీర్తి స్వర్గమున కూడ వ్యాపించినది అని తా.)

ఉలూఖల పరాయణామ్=ఱోటియందు ఆసక్తురాలిని (ఱోటిలో ఏమో దంపుచున్నదానిని). ముసలమ్=రోఁకటిని. కాష్ఠమ్=కొయ్య.

59. పు.—జగతీతి=(దం.) లోకములో తెలిసినదే ఇది, కొయ్యవే అగుదువు నిజముగా; అది యును గదా సత్యము అడవిలో పెంపఁబడినదానవు; క్రొత్త కలువలవంటి కన్నుల దానియొక్క చేతితోడి కూడికయను పండువునందు దీనియందు, ఓరోఁకలీ చిగురు నీకు తత్క్షణమే ఏల పుట్టలేదో. (నీవు మహాజడపదార్థమవు, ఆసుందరిచేతి స్పర్శయొక్క స్వారస్యము నీ కెట్లు తెలియును? రసికునికే ఆపాణిసంగము కలిగినయెడల అతనిదేహము చిగిర్చియే యుండును అని భావము.)

ఛన్న మితి=(దం.) కప్పఁబడినదానిని సైన్యముయొక్క ధూళియొక్క భాగము చేత నీయొక్క శ్రీమంతుఁడవయిన భోజరాజా భూమియొక్క పరిపాలనయందు నేర్పు

గలవాఁడా దక్షిణదేశపు రాజు చూచి అంతరిక్షమును (ఓ, భోజరాజా నీసేనాధూళిచే ఆవరింపఁబడిన యాకాశమును దక్షిణఖండపురాజు చూచి) క్షణములో సందేహములేని వాఁడై అవమానములేనివాఁడై సేవకులులేనివాఁడై బంధువులులేనివాఁడై స్నేహితులులేని వాఁడై భార్యలులేనివాఁడై పిల్లలులేనివాఁడై తమ్ములులేనివాఁడై బంగారములేనివాఁడై వెడలిపోయెను. (భోజునిదాడికి అడలి దక్షిణదేశపురాజు సర్వమును వదలి పాఱి పోయెను.)

అకా ల్లేతి=(దం.) అకాలమందు ధరింపఁబడిన మానససరస్సునకైన (ప్రయాణ) ప్రయత్నముయొక్క సంతోషముగలవైన (...సంతోషమును ధరించినవైన) హంసల చేతను, అకాలమందలి వృథ తాండవముగల నెమళ్ల సమూహముచేతను, దిక్కులు చూడఁ బడినవి వీరావేశముతో భరింప శక్యముకాకుండ నడచుచున్నదైన నీ గొప్ప సేనచేత రేఁపఁ బడిన భూమియొక్క ధూళిచేత నల్లనివి. (నీసేన నడవఁగా రేఁగినదుమారముచే చీఁకట్లు గ్రమ్మిన దిక్కులను అంతటను చూచి, మేఘావరణ మని తలఁచి, హంసలు మానససరస్సునకు ప్రయాణమైనవి, నెమళ్లు ఆడసాగినవి.—హంసలు వర్షాకాలములో మానససరస్సునకు పోవు ననియు, మేఘమును చూచి నెమ ళ్లాడు ననియు, కవిసమయములు.)

రట న్తమ్=కటువుగా అఱచుచున్న. కూజ న్తమ్=కూయుచున్న.

నో చారూ ఇతి=(దం.) కావు అందమయినవి కాళ్లు, కాదు మఱియు అందమ యినది ముక్కు, కాదు చెప్పఁదగినది మాట, కాదు విలాసముచేత చతురమయినది నడక, కాదు తెల్లనిది ఱెక్కలస్వీకారము ఇది నీయొక్క (నీయొక్క యీ ఱెక్కలును తెల్లనివి గావు); పరుషమయిన క్రేంకారధ్వనిచేత భరింపశక్యముగాని వాక్కును ఈచోట వృథా గానే పలుకుచు మూర్ఖమవయిన ఓకాకీ సిగ్గయిన పడవు(నీవు) తగని పాండిత్యమును మిక్కిలి యభినయించుచు.

గర్హాణమ్=నిందనుగా.

తు ల్యేతి= (దం.) సమాన వర్ణపు ఱెక్కలుగలవైన (కోకిలలకు విశేషణము.) నల్లనిది (కాకికి వి.) కోకిలతోకూడ చేరినది (కాకికి వి.) ఎవనిచేత చెప్పఁబడును కాకి స్వ యముగానే మాటలాడని యెడల? (కాకియు నలుపు. కోకిలయు నలుపు. రెండును కూడియున్నప్పుడు కాకి కట్టని కూయనియెడల అది కాకి యని తెలియదు. మాసాంగత్య ము చేత నిన్ను మహాకవి యని తలంతురు, నీమాటచేత నే నీవు కవివి కా వని తెలియఁబ డుచుకొంటివి, అని భావము.)

60. పు. మిథః=పరస్పరము.

క్షితిరుహామ్=చెట్లయొక్క. శిశిర=చల్లని, సరితామ్=నదులయొక్క.

యత్రేతి=(దం.) ఎక్కడ నీరు అమృతమును నిందించునో (అమృతముకన్న శ్రేష్ఠమో), చండాలురు ఇంద్రుని (నిందింతురో- నూఱుయజ్ఞములు చేసినయింద్రునికన్న పుణ్యాత్ములో), చింతామణిని రాలు (నిందించునో-చింతామణికన్న పావనములో), అక్కడ మా యునికి ఓరాజా.

నివాస ఇతి=(దం.) ఉనికిపట్టు ఎక్కడ ఇప్పుడు మాకు? దానము చేయఁబడినది భోజునిచేత బంగారపుఁ బర్వతము (మేరువు) ; అని దేవతలు వ్యాకుల చిత్తము గలవారు (అని) భోజరాజా వార్త క్రొత్తది.

61. పు. సారఙ్గా ఇతి=(దం.) (ఏసిద్ధయోగులకు) లేళ్లు చెలికాండ్రు, ఇల్లు కొండగుహ, శమమే ప్రియ భార్య, జీవనము అడవి తీఁగలయొక్క ఫలములచేత, వస్త్రము ఉత్తమమయినది చెట్లయొక్క పట్టలు,—మంచిమాటలనెడి యమృత ప్రవాహమందు మునిఁగిన మనస్సుగల యెవరికి (ఏశివయోగులకు) ఈసౌఖ్యము (కలదో); వారికి చంద్రకళాశేఖరుని (శివుని) యొక్క యతులమయిన మోక్షమందు కూడ మాకు ఆశ లేదు (అట్టిశివయోగులమయిన మాకు మోక్షమందు సయితము ఆశ లేదు).

తీర్థేషు=తీర్థములకు. తీర్థం భోజ పరం హి సః= భోజరాజా అతఁడే ఉత్తమతీర్థము సుమా.

మేరా వితి=(దం.) మేరువునందు, మందరపర్వత గుహాలయందు, హిమవంతముయొక్క చఱియయందు, మహేన్ద్ర పర్వతమందు కైలాసముయొక్క రాల మీఁదను, మలయపర్వతముయొక్క శిఖరముల ప్రదేశములయందును, సహ్య (అద్రౌ=) పర్వతమందుఁ గూడ ఆ యాచోట్ల తఱుచుగా ఓభోజరాజా వినఁబడినది నీది నాచేత చక్రవాళమందు సంచరించెడు చారణ సమూహముచేత బిగ్గరగా పాడఁబడుచున్న కీర్తి (ఓ భోజరాజా నీకీర్తిని చక్రవాళ సంచారులగు చారణులు గుములుగాఁగూడి బిగ్గరగా పాడుచున్నారు, ఆపాట నాకు వినఁబడుచున్నది).

నాద్రియతే=ఆదరింపఁడు. సావజ్ఞమ్=తిరస్కారముతో. సముదితః=చక్కఁగా చెప్పఁబడినది.

అల్లాళక్షోణిపా లేతి= (దం.) అల్లాళరాజా, నీశత్రువుయొక్క పట్టణములో తిరుగుచున్నదై-బోయది- (అక్కడక్కడ) పడియున్నవానిని గ్రహించి రత్నములను మిక్కిలిగొప్ప చంద్రుడ నిప్పుకలనెడు భ్రమచే ఆకులమయిన యంతరంగము (మనస్సు) గలదై-వేసి చందనపు ముక్కలను వానిపైని (ఆరత్నములపై)-మూఁతపడిన కన్నులుగలదై ఊఁదుచున్నదై ఊర్పులయొక్క పరిమళమునకై వచ్చిన తుమ్మెదల గుంపులచేత పొగయనెడుభ్రమను వహించుచున్నది.

(అల్లాళరాజుయొక్క ప్రతాపమునను భయపడి అతని శత్రురాజు అడవిఁబట్టఁగా వానిరాజధాని పాడై అడవి కాఁగా, అందు కిరాతులు చేరి నివసించియుండఁగా, అట కూలి పడిపోయిన రత్నఖచితములైన గోడల పెద్దపెద్దరత్నములు అక్కడక్కడ పడి యుండఁగా, వంటకు నిప్పు సంపాదించుటకై ఎక్కడ నయిన కార్చిచ్చుండునా యని వెదకుచు వచ్చినయొకకిరాతి ముగ్ధ యగుటచేత ఈపడియున్న దేదీప్యమాన రత్నములను అడవులలో సహజముగానే యుండెడుకార్చియొక్క పెద్దపెద్ద చంద్రనిప్పుకలని తలంచి వానిని పిడకమీఁద పెట్టి ఆ నిప్పుని నలిగా - పొడుపడిన యాపట్టణపుటింట్లకలపయొక్క చందనపుముక్కలను అక్కడక్కడ పడి యున్న వానిని-వేసి ఊఁద సాగినది. అంతట తనశ్వాసపరిమళమునకు ముఖముమీఁద తుమ్మెదలు మూఁగఁగా వానిని నిప్పు రాజి బయలుదేఱినపొగ యని తలఁచి, ఆపొగ తనకన్నులలో చొరకుండునట్లు కన్నులు మూసికొని మంటకొఱకు ఊఁదుచున్నది.—అని అర్థము. అల్లాళరాజు మహాప్రతాపశాలి, ఎంతటిమైశ్వర్యవంతులయిన శత్రురాజులును ఈయనప్రతాపమునను నిలువలేక తమరాజ్యములు పాడుపెట్టి నామరూపములు లేక పోయినారు, అని తా.)

ఏణీదృశామ్=ఆఁడులేడియొక్క కన్నులవంటి కన్నులుగల స్త్రీలయొక్క.

అపాఙ్గేత్యాది.—అపదేశపూర్వైః=వ్యాజపూర్వకములయిన. అపాఙ్గపాతైః=కటాక్షములయొక్క ప్రసారములచేత. యువానః=యౌవనవంతులు. శృఙ్ఖలితాః=సంకెళ్లు వేయఁబడినారు. (మేడలనుండి స్త్రీలు వీథిని పోవుచున్న పురుషులను క్రేగంటి చూచిన మాత్రముననే ఆపురుషులు వారిని మోహించి నిలిచినచోటనే నిశ్చేష్టులై యుండు రేగాని అవతలికి మఱి యడుగు పెట్టనేరరని యర్థము. ఆపట్టణపుస్త్రీలు మహాసుందరాంగులు ను జాణలు నని తా.)

అమ్భోజేతి.—ఇహ=ఈయేకశిలానగరమందు, అమ్భోధి దీర్ఘాసు=సముద్రమువలె విశాలములైన, దీర్ఘికాసు=దిగుడుబావులయందు, సమాగతానామ్=వచ్చునట్టి, అమ్భోజ పత్త్ర ఆయత లోచనానామ్=కమల దళములవంటి విశాల నేత్రములుగల స్త్రీల, కుటిలైః=వక్రములయిన, అపాఙ్గైః=క్రేగంటి చూపులనెడు, అనఙ్గబాణైః=మన్మథబాణములచేత, యువానః=కోడెకాండ్రు, ప్రహతాః=కొట్టఁబడినారు.

కుముదేతి= (దం.) తెల్లగలువల సమూహము తొలఁగిన సిరి గలది (శోభాహీనము) (అయినది), శ్రీగలది (ఆయెను) కములముల (షణ్డమ్=) సమూహము, వదలుచున్నది (ముదమ్=) సంతోషమును గ్లానిచే, సంతోషముగలది (అగుచున్నది) చక్రవాకము, ఉదయమును (పొడుచుటను, అభ్యుదయమును) సూర్యుఁడు పొందుచున్నాఁడు, చంద్రుఁడు అస్తమును (క్రుంకుటను, నాశనమును) (పొందుచున్నాఁడు); పాపుపిధ

యొక్క క్రీడలకు అన్యోన్య విచిత్రముగానున్నది పరిణామము! (ఇది ప్రాతఃకాలవర్ణనము. ఎట్టివారికిని కలిమిలేములు అనియతము లనియు కనుక నేను మహైశ్వర్యసంపన్నుఁడనై యుండినతనకు ఇప్పుడు లేమి వచ్చిన దనియు, తా.)

శారద చన్ద్ర కిరణ గౌరాణ్=శరత్కాల చంద్రుని కిరణములవలె తెల్లని. ఆశావ్యేతి= (దం.) ఓదాతా పర్వతముల సమూహమును సూర్యుని వేఁడిచేత కాల్పఁబడినదానిని, (ఉద్దామ=)ఉగ్రమయిన కార్చిచ్చుచేత పాడయిన యడవులను కూడ, అనేకములయిన నదుల (తూర్పునకు పాఱెడు నేళ్లి) యొక్కయు నదముల (పడమటికి పాఱెడు నేళ్లి) యొక్కయు మూర్గను కూడ నిండించి, రిక్తుఁడవై తివనుట యేదో (యేది కలదో) ఓమేఘుఁడా అదే నీకు ఉత్కృష్టమయిన సిరి. (ఎల్లవారికిని త్యాగము చేసి దరిద్రుఁడ వయినాఁడవు, మాఘపండితా, అదే నీగొప్ప అని తా.)

రతిమ్=కోరికను. దుర్లలితమ్=దుష్టమయిన. ప్రాణాః= ఓప్రాణములారా. ప్రజత =పొండి. పరిదేవనేన కిమ్= దుఃఖించి ఏమిఫలము....అనల=నిప్పుయొక్క. విఘాత అన్తర్ దాహః=భంగపెట్టుట వలని లోపలి మంట...అర్థిభిర్ వ్రజత=యాచకులతో పొండి. పశ్చాదితి=(దం.) పిమ్మట నైనను పోవలసినదే, ఎక్కడిది సోబత్తు మఱి యిట్టిది?...

విలపన్=ఏడ్చుచు. అగాత్=పోయెను.... భూభుజః=రాజులు. స్వభార్యా సహాయః=తన భార్య తోడుగాఁ గలవాఁడై. మ్రియతే= చచ్చిపోవుచున్నాఁడు....విపన్నమ్=చచ్చినవానినిగా.

ఫలే విసంవాదీ=ఫలమందు విపరీతము (అగును.) హిత్వా=వదలి. భవత్ గిరః =నీ వాక్కునకు. పలాశే=మోదుగుచెట్టున. తం భూపాలమ్ ఆపృచ్ఛ్య=ఆరాజునొద్ద సెలవుపుచ్చుకొని.

ఆరనాళ= (దం.) తరవాణియొక్క గొంతులో కాల్చుటయొక్క భయముచే (తాను నాకంఠములో నున్నయెడల తన్ను నేను త్రాగెడు తరవాణి కాల్చునని భయపడినదై) నా నోటినుండి లేచిపోయినది సరస్వతి. అందుచేత శత్రువుల లక్ష్మియొక్క కొప్పును పట్టుకొనుటయందు ఆసక్తమయిన చేయిగలవాఁడా లేదు కవనము నాకు.

తా.—నేను మిక్కిలి పేదవాఁడను, మంచిభోజనము లేక తరవాణి నీళ్లచేత కాలము గడపుచున్నాను. విశేషపండితుఁడను, కాను నీవిద్వత్సభను చూడఁగా సభాకంపము గలిగి అంతకు ముందు ఊహించుకొని వచ్చిన కవనమును కూడ మఱచినాఁడను నీవు శత్రువులను జయించి వారిసిరినెల్ల గ్రహించి మహైశ్వర్య సంపన్నుఁడ వయి యున్నావు, నా కేమయిన దయచేసి నాదారిద్ర్యమును తీర్పవలయును.

మహిషీ శతమ్=నూఱుగేదెలను. (గేదెలను ఇచ్చుటయందు ఇఁకమీఁద తర వాణి త్రాఁగ నక్కఱలేదు, సమృద్ధిగా గేదెపెఱుఁగు త్రాఁగుచు సుఖముగా జీవింపుము, అని భోజుని యభిప్రాయము).

అనుషజ్గీ=సంబంధించినది.

కచభారా దితి=(దం.) కొప్పుబరువునకు స్తనభారము (భయపడుచున్నది), స్తన భారమునకు భయపడుచున్నది కచభారము, కచకుచముల భారమునకు పిఱుఁదులు భయ పడుచున్నవి. ఏమి యిది చంద్రముఖీ చమత్కారము? కచకుచజఘనములు ఒకదానికన్న నొకటి గొప్పవిగా నున్నవని తా. మఱియు విషయనిగరణముచేత రాత్రికి చక్రవాకము లు భయపడెను, ఏనుఁగుకుంభములకు నాచు భయపడెను, మేఘమును కొండలను చూచి వర్షము కురియు ననియు సెలయేళ్లు వెల్లువలు పాఱు ననియు ఆవెల్లువలు తన్ను కోసివేయు ననియు తలఁచి యిసుకతిన్నెయు, భయపడెను.—అని యర్థము.

వదనా దితి=(విషయనిగరణముచేత) చంద్రునికి కమలములును, చిలుకలకు దొండ పండును దాడిమగింజలపజ్త్తియు, రాత్రికి చక్రవాకములును, లేడి సింహమునకును, భయ పడుచున్నవి—అని యర్థము.

స్వ అఙ్కే శయానమ్=తన తొడమీఁద నిద్రించుచున్న. వైశ్వానరమ్=అగ్ని దేవుని. యదృచ్ఛయా=స్వేచ్ఛగా, తనంతట.

హుతాశనః=అగ్ని. పావకే=నిప్పులో. చన్దన పఙ్కశీతలః=గంధపు ద్రవము వలె చల్లనివాఁడు. ఘర్మ=గ్రీష్మ=వేసవి.

మరు దితి=(దం.) గాలియొక్క రాకయొక్క వార్తచేత సయితము హీనమై యుండఁగా కాలము (గాలి బొత్తిగా లేనప్పుడు), మేలుకొని (=దుస్సహమై) యుం డఁగా మిక్కిలి ప్రబలిన యుష్మదము.

ఉర గీతి=(దం.) ఆఁడుఁబాము శిశువునకు ఆఁకలిగొన్నదానికి తన దానిని పె ట్టెను ఘూత్కారమును (బుసను) ముఖవాయువుచేత. (పాములు గాలిని తిని బ్రదుకునవి కాఁబట్టి గాలి లేనందున తల్లిపాము శిశువునకు తనఘూత్కారవాయువును మేపెను.)

అబలా స్వితి= (దం.) సుకుమారస్త్రీలయందు విలాసవంతులు అనుభవించిరి నేత్రములచేత నే క్రొత్త (ఉపగూహనాని=) యాలింగనములను (దర్శనానందము నను భవించిరే గాని స్పర్శానందము ననుభవింపరైర).

ఆర్తః=బడలినవాఁడై. నిబిడ=దట్టమయిన. జమ్బ్వా=నేరేడు. కపిభిః= కోఁతులచేత.

హస్త విస్ఫాలనేన=చేతి చప్పట్లచేత. తారం రారటీతి స్మ=గట్టిగా మాటిమాటికి అఱచినది. ఉరసి=ఱొమ్ముమీఁద. అయే మాతః=అయ్యో అమ్మా! చక్రన్ద=ఏడ్చెను. అస్తగ్రాహః=దాఁగినవాఁడై (ఘూఁటు వేసుకొని). పేటికామ్=పెట్టెను. వాహయిత్వా=మోయించి (పట్టించుకొని). ఆత్మానం గోపాయిత్వా=ప్రచ్ఛన్నముగా. గ్రాహేణామ్=మొసళ్లకు. శూల అగ్ర అర్పితేన=కొఱ్ఱయొక్క కొనను ఎక్కింపఁబడిన (కొఱుత వేయఁబడిన). రుతాత్=కూఁతవలన. తరతి=దాఁటును.

కన్దుక లీలా=బంతి యాట....ప్రమదా...ఇవ=సుందరియొక్క యధరోష్ఠమును చుంబించుటకు ఆశగలదాని వలె. తామరస=తామరపువ్వు. ఉత్పతసి=ఎగురుచున్నావు. రాగ=ఎఱుపు....నఖ శ్రేణీ=కాలి గోళ్ల (అంశు=) కిరణములచేత తెల్లతెల్లగాను, అంతరాళమున నున్నదై కన్నుల కిరణములచేత నల్లనల్లగాను.

పయోధర ఇతి=(దం.) కుచముల ఆకారమును ధరించిన దగుటచే బంతి చేతితో కోపముతో కొట్టఁబడుచున్నది మాటిమాటికి; ఇట్లనియుం బోలె కంటియాకారముకలది (కనుకనే) భయపడిన (కొనచెవియందలి) కలువ స్త్రీయొక్క దయకై పడెను పాదములతో.

అనేకేతి=(తా.) ఎందఱో రాజులు కలరు దుర్బలులను కొట్టి వారిసిరిని హరించువారు. ఓ భోజరాజా! నీవొకఁడవే కలవు లోకము నంతయు పాలింప సమర్థుఁడవు.

హేమన్తకాలే=చలికాలములో. జ్వలన్తీం హసన్తీం సంసేవమానః=మండుచున్న కుంపటిని కాఁచుకొనుచు.

కవిమతి రితి=(దం.) కవియొక్క బుద్ధి వలె (బహుల=) విస్తారమయిన యూహలుకలదై (విస్తారమయిన లోహముగలదై), చకముఁగా కూర్పఁబడిన చక్రవాకములుగలదై (చక్రములు గలదై) ప్రాతః కాలము వలె, శివుని యాకృతి వలె కుంపటి (నవ్వుచున్నదై) ప్రకాశించుచున్నది (విధు—ఉమా—అనల=) చంద్రుఁడు పార్వతి నిప్పు (అను) వీనితో (విధూమ అనల=పొగలేని నిప్పుతో) కూడుకొన్నదై.

ద్యూత పణ జయ=జూదముయొక్క పందెముయొక్క గెలుపుచేత. అగ్రమహిష్యామ్=పెద్దరాణియందు. దాక్షిణ్య=దయా. విశేష అనవధారణేన=విశేషముయొక్క అనిశ్చయముచేత. కృత ఆహ్నికః=చేయఁబడిన ప్రాతరనుష్ఠానముకలవాఁడై. త్ర్యక్షర ఊన తురీయ చరణామ్=మూఁడక్షరములచేత (—ములు) తక్కువయైన నాలవపాదము గలదానిని.

స్నాతేతి=(దం.) స్నానముచేసినదై యున్నది కుంతలేశ పుత్త్రీ, వంతు అంగరాజుయొక్క చెల్లెలికి, జూదములో రాత్రి యిది (ఈరాత్రి) జయింపఁబడినది కమల

చేత, దేవియొక్క కోపమును తీర్పవలసియున్నది ఇప్పుడు, అని అంతఃపుర సుందరీ జనముయొక్క గుణమునందు తక్కువ యెక్కువలు ఆలోచించుచు నీవు (అప్రతిపత్తి=) నిర్ణయము తోఁపమిచే మూఢమయిన మనస్సుగలవాఁడవై రెండుమూఁడు ఉంటివి గడియలు.

విద గ్ధేతి=(దం.) చక్కఁగా కాల్పఁబడినదియు (నేర్పరియు), అందమైన నోరుకలదియు (ముఖముకలవాఁడును) ఎఱ్ఱనిదియు (అనురాగము కలవాఁడును) పిఱుఁదుపైని ఉన్నదియు (ఉన్నవాఁడును) కాముకురాలిచేత కౌఁగిలింపఁబడిన సుందరమయిన మెడగల (కుండ) యందు (ప్రియునియందు) ధ్వని మణితమువంటిది.

ప్రహదే=మడుగులో. జాలకైః = జాలారివాండ్రచేత. జతు=లక్క. ఆనుపూర్వ్యాత్=వరుసగా.

అయి ఖలు జన్మసు పురాకృతానాం కర్మణాం విపాకః విషమో హి భవతి=అయ్యో నిశ్చయముగా ప్రాణులకు పూర్వకృత కర్మలయొక్క పరిణామము క్రూరము గదా అగును.

క్వ న్విత=(దం.) ఎక్కడి కులము నిష్కళంకమయినది విశాలనేత్రయొక్క (సీతయొక్క పవిత్రవంశమెక్కడ), ఎక్కడను రాక్షసునితోడి సంగముముయొక్క (సంగముము కలిగె నదను) అపనింద? (అసంభావ్య మని భావము.)

ధ్వనిదోషం మన్వానః=అభిప్రాయ దోషము (అభిప్రాయము పరుషముగా నున్నదని) తలఁచుచున్నవాఁడై.

క్వ జన కేతి= (దం.) ఎక్కడి జనకుని కూఁతురు, ఎక్కడి రాముని భార్య, ఎక్కడను పదిమెడలవాని యింట నివాసము?

శివశిర సీతి= (దం.) శివుని తలమీఁద తలలు ఏవి ప్రకాశించినవో శివశివా (అయ్యయ్యో)! ఆతలలు దొర్లుచున్నవి గద్దల కాళ్ల చేత! (తనతలలను ఖండించి వానితో పుష్పములతోనుంబోలె శివుని పూజించిన రావణాసురునియాతలలను ఆతనిసంహార మయినతర్వాత గద్దలు మాంసమునిమిత్తము దొర్లించి శోధించుచున్న వని యర్థము.)

ఉచ్చాటనాయ=తరుముటకై. యతతే స్మ=యత్నముచేసెను. శేతే స్మ=శయనించెను....తత్ హృదయ గతమ్=బ్రహ్మరాక్షసుని మనస్సు లోనిది. పాణినిసూత్రమ్=పాణినిమహర్షి కృతవ్యాకరణసూత్రమును.

సర్వస్య ద్వే=(సూ.) అన్నిపదములను రెండు మాఱులు ఉచ్చారణ గలుగును: ఉ. ఇల్లిల్లు తిరిగెను, ఊఱూఱు చాటెను.

సర్వ స్యేతి=(దం.) అందఱకును రెండు-మంచిబుద్ధి, చెడ్డబుద్ధి, సంపదకు, ఆపదకు హేతువులు.

వృద్ధోయూనా...=(సూ.) యూనా సహోక్తౌ గోత్రం శిష్యతే...ఉ. గార్గ్యశ్చ గార్గాయణ శ్చ గార్గ్యౌ.

వృద్ధో యూ నేతి=(దం.) ముసలివాఁడు వయసువానితో కూడ స్నేహముచేత విడువఁబడుచున్నాఁడు కాముకురాండ్రచేత. (వయసుచెలువుఁడు దొరకినయెడల కాముకురాండ్రు ముసలిగాని విడుతురు.)

ఏకో గోత్రే=(సూ.) 'అపత్యం పౌత్రప్రభృతి గోత్రమ్' అనుసూత్రమువలనఁ పౌత్రుఁడు మొదలగాఁగల వంశ్యునికి గోత్ర మని పేరు. అట్టి గోత్ర మర్థ మగునప్పుడు (ఎన్నవతరమువాఁడు అర్థ మయినను) (ప్రకృతిశబ్దముపై) ఒకటియే ప్రత్యయము వచ్చును. ఉ:—ఉపగుని గోత్రాపత్యము (ఉపగునికి ఎన్నవతరమువాఁ డయినను) ఔపగవుఁడు.

ఏకో గోత్ర ఇతి=(దం.) ఒక్కఁడు వంశమునందు జన్మించును పురుషుఁడు ఎవఁడు కుటుంబమును భరించుచూ. (కుటుంబములో ఆర్జకుఁడొకఁడే, భోజనము చేయువారు అనేకులు.)

స్త్రీ పుంవ చ్చ=(సూ). యూనా సహోక్తౌ వృద్ధా స్త్రీ శిష్యతే, తదర్థ శ్చ పుంవత్: ఉ. గార్గీ చ గార్గ్యాయణశ్చ గర్గాః.

స్త్రీ పుంవ చ్చే తి=(దం.) స్త్రీ పురుషునివలె స్వతంత్రముగా వ్యవహారము చేయుచూ (ఏ) యింట, అది నిశ్చయముగా ఇల్లు పాడు.

నాగః=ఏనుఁగు. శర్వరీ=రాత్రి. జవేన=వేగముచేత. మిథునైః=దంపతులచేత. వసుమతీ=భూమి.

అ మ్బేతి=(దం.) తల్లి కోపగించుచున్నది, నామూలముగాఁ గాదు నాభార్యమూలముగాఁ గాదు; నాభార్యయు కోపగించుచున్నది, తల్లివలనఁ గాదు నావలనఁ గాదు; నేనును కోపగించుచున్నాను, తల్లివలనఁ గాదు భార్యవలనఁ గాదు; చెప్పుము రాజా ఎవరి దోషము ఇది.

రాజ న్నితి=(దం.) రాజా ద్వారపాలకునివలన నే పొందినవాఁడను అయితిని ఏనుఁగును (నివారణమును); మదపుటేనుఁగును (మద మణఁచుటను) కోరుచున్నాను నీవలననుండి నేను భూమీశ్వరా.

ప్రాక్=తూర్పు. పరావృత్య=త్రిప్పి. శిక్షితా=నేర్పఁబడినది.

మార్గ ణేతి=(ద.) బాణములయొక్క (యాచకులయొక్క) సమూహము (నీదగ్గఱకు) వచ్చుచున్నది. అల్లెత్రాడు (కీర్తి) పోవుచున్నది అన్యదిక్కునకు. (సామాన్యధను

ర్విద్యలో బాణము దూరముగా పోవును, అల్లెత్రాడు చెవియొద్దికి వచ్చును, భోజునిధనుర్వి ద్యయందు అది విపరీతము, అని చమత్కారము. యాచకులు భోజునియొద్దకు వత్తురు, భోజునికీర్తి దిగంతములకు పోవును అని తా.)

ప్రత్యక్=పడమర. మృషా=అసత్యము. ఉదక్=ఉత్తరము. సర్వదః=సర్వము ను ఇచ్చువాఁడు. మిథ్యా=అబద్ధము.

నారయ ఇతి=(తా.) శత్రువులు నీవీఁపును పొందలేదు (=నీవు యుద్ధములలో వెన్ను చూపలేదు) నీహృదయమును పరస్త్రీలు పొందలేదు (=సత్పురుషుఁడవు పర స్త్రీకాముకుఁడవు గావు.)

౮౭. పుట.—చతుష్టయమ్ = నాలిగింటిని. మూల్యేన=వెలకు. భుజ్క్ష్వ=అనుభ వింపుము.

తపనే లలాటంతపే దూనదేహః=సూర్యుఁడు నొసటిని కాల్చువాఁడై యుండఁగా తపింపఁబడిన దేహముగలవాఁడై. పిపాసా=దప్పిచేత. నికట తట భువమ్ అటన్=సమీ పమందలి (చెఱువు) గట్టుయొక్క ప్రదేశమునకు తిరుగుచు. గోప=గొల్ల. మనోజ్ఞ=మ నోహరమయిన. తక్రమ్=మజ్జిగను. పేయం చేత్=త్రాగఁదగిన దైనయెడల.

హీర మేతి=(దం.) మంచు మల్లెపువ్వు చంద్రుఁడు అనెడి వీనికాంతివంటి కాంతి గలది, శంఖమువంటిది, (వ్యాతి కిబచులుగా ప్రభ యనుపాఠమందు—ప్ర=ప్రకృష్ట=గొప్ప— భ=నక్షత్రములు అని యర్థము.) చక్కఁగా పండిన వెలగపండువలె పరిమళవంతమైన రుచికలది, జవరాలియొక్క చేతులచేత మిక్కిలిచిలుకఁబడినదైన (యీ) మజ్జిగను త్రా గుము ఓ రాజా సకల రోగములను హరించుదానిని.

సుభ్రు=చక్కని కనుబొమలుకలదానా. ఆవిష్కృత=ప్రకటిత.

ఇన్దు మితి=(దం.) చంద్రుని కలువతీఁగ వలె, చక్రవాక సమూహము వలె కమ లలతయొక్క ప్రియుని (సూర్యుని చక్రవాక సమూహమువలె), మేఘమును చాతక స మూహము వలె, తుమ్మెదల గుంపు వలె పువ్వుల సమూహమును, మామిడిచెట్టును ఆఁడు కోకిల వలె, స్త్రీవలె తిపథగ్గను దేశాంతరముపోయినవానిని, మనోవృత్తి యిది సర్వదా రాజశ్రేష్ఠుఁడా నిన్ను చూచుటకు మిక్కిలి కోరుచున్నది.

మదిరాక్ష్యాః= (చూచువారికి) కామోన్మాదమును కలిగించునట్టి నేత్రములుగల స్త్రీయొక్క (సుందరియొక్క). సోపాః=మెట్లయొక్క.

రాజాభిషే కేతి=రాజుయొక్క స్నానమందు మదనోన్మాదపరవశయయిన గుబ్బె తయొక్క చేతినుండి జాఱిన బంగారు కలశము,

ఆరక్షకైః=తలవరులచేత. కుమ్భిలకేన=దొంగచే. ఖాతపాత=కన్నము వేయుట.

భ బ్భావళ్యామ్ అ_స్తకః సన్నివిష్టః= భ భా భి భీ అనువరుస యందు యమధర్మరాజు ప్రవేశించినాఁడు. (భకారగుణితమున వరుసగా వచ్చునక్షరములు ఎవరెవరిపేరికి మొదటివగునో వారి నందఱను వరుసగా చంపుచున్నాఁడనుట.)

అపర=పడమటి. కుహరమ్=గుహను. భాస్కరే= సూర్యుఁడు. అరోచత=ప్రకాశించెను. స్తనోహ పరికన్దళా=సమూహముయొక్క మొలకలుగలది. చరమ గిరి నితమ్బ లమ్బమాన శశాఙ్క బిమ్బమ్=పడమటి కొండ చఱియందు వ్రేలుచున్న చంద్ర మండలమును.

అరుణ శ్రేణి=(దం.) సూర్యునియొక్క కిరణ సమూహములచేత ఆకాశము పోయిన నక్షత్రములుగలది (నక్షత్రశూన్యము) కాఁగా.

చల తీతి= (దం.) చలించుచుండఁగా చల్లగాలి మెల్లమెల్లగా వేకువయందు.

యువ తీతి=(దం.) గుబ్బెతలసమూహము నాథులచేత కదలఁబడిన దొండపండు వంటి యధరోష్ఠముగలది యగుచుండఁగా.

కపాల శోధనా=తలను (లోపలివైపున) కడుగుట. శఫర శాబః=బేడిస పిల్ల. వికట...టితః=విషమమయిన ఫుమక యెముకలయొక్క సమీపమున ఇఱుకుకొన్నది. భిషగ్వరైః=ఉత్తమవైద్యులచేత.

అబ్జ బిమ్బ ఉపమమ్=చంద్ర బింబము సాటిగాఁగలది. గ్లీబస్య=నపుంసకునియొక్క. విపినే=అడవిలో. శిఖావాన్=అగ్ని.

గదః=రోగము. సంయతాక్షరామ్=కట్టఁబడిన యక్షరములు గలదైన. అస్మద్విషయే=మా దేశములో. న వసతిమ్ ఆతనోతు=నివసింపకుండును గాక. బాహట ఆది భేషజ కోశాన్=బాహటము మొదలయిన వైద్య గ్రంథములను. స్రోతసి=ఏటిలో. అవరోధన మాజాః=అంతఃపుర స్త్రీ సమూహములు, పురన్దరః=ఇంద్రుఁడు. వీణామునిమ్=నారదమునిని. నిష్క్రామితాః=తఱుమఁగొట్టఁబడిరి. నిరస్తమ్=పాఱవేయఁబడినది. పురుహూతః=ఇంద్రుఁడు. నాసత్యౌ=అశ్వినీసుతులను. ధన్వన్తరీయమ్=ధన్వంతరిదైన. ఆహతుః=చెప్పినారు. న వ్యళీకమ్= అబద్ధము కాదు. పాఠీనః=బేడిస. స్మయమాన=నవ్వుచున్న. నికేతనమ్=ఉనికిపట్టు. ఊచతుః=చెప్పినారు. మోహయిత్వా=దేహముమీఁది స్మృతి తప్పించి. సంధానకరణ్యా=ఎముకలనదుకునట్టి యౌషధముచేత.

అన్తర్ అధత్తామ్=అంతర్ధానము పొందిరి. స్నిగ్ధమ్=నేయిగలది.

కవి కుల తిలక=కవి సమూహముయొక్క తిలకములచేత (కవిశ్రేష్ఠులచేత). గాథా సనాథా చీటికా= పద్యముతో కూడుకొన్నదైన చీటి.

కరణ్డమ్=(బరిణను). వ్యాళమ్= పామును. గౌరీకాన్తమ్=శివుని. పవనతనయమ్ ఆంజనేయులవారిని. చమ్పకమ్=సంపంగిని.

దేశాన్తరగత కాన్తాయాః=దేశాంతరము పోయిన కాంతుఁడుగలదానియొక్క. తత్తద్భావప్రతిభట వర్ణనేన=ఆయాపదార్థములయొక్క శత్రువులచు వర్ణించుటచేత. (పాము మొదలయినవి వరుసగా మలయమారుతము మన్మథుఁడు ఉద్యానవనము తుమ్మెదలు—వీనికి శత్రువులు. మలయమారుతాదులచేత మిక్కిలి బాధపడుచున్నాను. శీఘ్రముగా వచ్చి నన్నుఁగూడి ఆబాధను తీర్పవలయును అని ఆమెయభిప్రాయము.)

77.—శిలా గో భూరుహేషు= రాయి ఆవు చెట్టు వీనియందును (కేవల జడపదార్థములందును జడజంతువులందును అని ధ్వని. చింతామణి కామధేను కల్పవృక్షములయందు అని భా.)

విరహిణీ గూఢ నర్మోక్తి పద్యమ్=వియోగినియొక్క అభిప్రాయ గర్భితమయిన నత్యాశయద్యోతకపదముల పద్యమును.

సగమగ్రన్థమ్=(భోజుఁడు) వచ్చినప్పుడు (అతనిగూర్చి)లోకులు అనుకొనుసంగతిని తెలుపుశ్లోకమును. మృగయితుమ్= వెదకుటకు. సాధుపూర్వమ్=మంచిమాటలతో. విసంజ్ఞః=చైతన్యములేనివాఁడై. ప్రకారాన్తరేణ=మఱియొకవిధముగా.

శ్రీభోజమహారాజచరిత్ర టిప్పణము

సమాప్తము.

